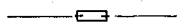


Česká mluvnice

pro školy střední a ústavy učitelské.



NAUKA O SLOVĚ.

Napsal

Dr. EMANUEL KOVÁŘ,
docent při vysokém učení pražském.

**Schválena výnosem vys. c. k. ministerstva vyučování ze
dne 20. června 1889, č. 12.282.**

Cena 90 kr., váz. v plátně 1 zl. 10 kr.

V PRAZE.

NAKLADATEL I. L. KOBER, KNIHKUPECTVÍ.
1889.

P

CENTRÁLNÍ KNIHOVNA PRAHA	
Invent. č.	34066 ^{čj}
Signatura	U 1237

Předmluva.

Kniha tato určena jest žákům. V knize pro žáky důležité jsou hlavně tyto věci: obsah látky a správnost její, množství látky, soustavné její spořádání a roztrídění, vhodné a srozumitelné podání jednotlivostí.

Pokud se týkalo *obsahu látky a správnosti její*, byly mi hlavním a skoro jediným pramenem jednak spisy, jednak akademická čtení pana *prof. Dr. Jana Gebauera*, založená na kritickém studiu pramenův řeči české. Neboť pravidlo jen tehdy je **správné**, má-li své odůvodnění v dějinách téhož jazyka. A dějiny českého jazyka můžeme poznati jen ze soustavného probádání všech starších památek českého písemnictví, v kterýž úkol se dosud uvázal právě jen pan *prof. Gebauer*. Ovšem výsledky jeho zkoumání přiměly mne k tomu, abych často stanovil jiná pravidla, než která se dosud v knihách vyskytala.

Uvedu příklad. Dosud podávalo se pravidlo, že dvojslabičné infinitivy s otevřeným kmenem krátí ve složení s předložkou kmenovou samohlásku; i psalo se: býti — ale dobytí, krýti — ale pokrytí, píti — ale vypítí. A přece již lidové tvary „dobejt, pokrejt“ poučují nás, že zde ve složení zůstává dlouhá kmenová samohláska, tím více památky z 15. a 16. století, kdy psalo se: dobajti, pokračti (*aj = ý*, nikoliv *y*). Dějiny českého jazyka svědčí jen u kmenův na *a* pro krácení (spáti — vyspati), jinde dokladův neposkytují. Pravidlo ono vzniklo v době nové a beze všeho práva. Pod. za stbul. *loža* měla stará čeština vždy jen *lzu*; spisovné *llu* je pouhým výmyslem. A podobných věcí je více; nezbyvá, než ustoupiti věcným důvodům.

V této své mluvnici určené pro školu nemohl jsem ovšem všude podati důvodův, proč se odchyluji od pouček dosavadních. Komu o ně jde, najde je částečně v pracích Gebauerových. Ale tolik mohu říci, že hlavně v hláskosloví a tvarosloví bylo nutně třeba odvrátiti se od starých pouček a ještě více od starých výkladův; při těchto řídil jsem se zásadou: nehromaditi jich sice mnoho, ale dbáti, aby žáci nebyli nuceni na vysokých školách zapomínati, čemu se na středních naučili, aby měli o jazyce správný soud.

Mnohem více obtíží, než správnost obsahu a výkladův, činily otázky: kolik látky do školní knihy pojmouti, jak ji spořádati, jak jednotlivosti podati, atd. atd. *Neodvážil jsem se o těchto otázkách sám rozhodovati. Dotazoval jsem se stále a stále vynikajících odborníkův a užil jsem i laskavosti širšího sboru Matice České, že jsem po třikráte v něm přednášel o své mluvnici, vyhledávaje rady shromážděných předních učitelů z různých ústavů pražských. Slyšel jsem různá mínění a různé rady, a snažil jsem se jim vyhověti, a kde mínění byla sobě odporná, jíti co možná střední cestou.*

Co se tkne *množství látky*, snad jsem podal více, než třeba; však někteří přáli si ještě více a také mluvnice české, jichž dosud se užívá na středních školách, mají látky nad potřebu. I jsou věci, jež nutně sluší probrati, vytištěny větším písmem, méně potřebné menším, jiné docela drobným písmem.

Pokud se jednalo o *soustavu*, jednak jsem se řídil panem prof. Gebauerem, jednak jsem se odvážil sám tu a onde nového uspořádání. Při tom dovoluji si upozorniti na věc, která se ostatně sama sebou rozumí. Zajisté žádný učitel nebude probírat celou mluvnici soustavně, odstavec za odstavcem, nejdříve hláskosloví, po něm kmenosloví, po tom tvarosloví a na konec skladbu. Základem vyučování je hned z počátku jednak tvarosloví, jednak nauka o větě. Ostatní věci probírají se později nebo při příležitosti. Kdyby se mluvnice ve školách probírala soustavně, snad bych vše-licos z hláskosloví i kmenosloví vynechal, ale při nynější metodě je třeba podati pončení více, aby hloubavější žáci dovedli si v mluvnici najíti vysvětlení jednotlivých zjevů jazykových a nezůstávali v pochybnostech.

Co se tkne *podání jednotlivostí*, byly mi vzorem dosavadní mluvnice školní: *Blaškova* a zvláště *Kunzova*, z níž jsem některé

části o jméně přídavném, zájmeně a číslovce přijal do mluvnice své vlastní. *Hlavní však zásluhu o tuto stránku mé knihy mají různí páni professoři svými radami a pokyny, nejvíce však pan Jan Kaňka, professor c. k. vyššího gymnasia v Žitné ulici, kterýž celou mluvnici i opravoval, a pan Dr. Jan Novák, professor c. k. reálného a vyššího gymnasia v Spálené ulici, kterýž mimo korekturu i poslední revisi laskavě přijal na sebe. Jim vzdávám svůj srdečný, vřelý dík za stálou péči a řídkou ochotu, že při množství jiných prací laskavě mi vykonali velikou a namáhavou službu přátelskou.*

Ke konci prosím o laskavé přijetí této mluvnice; zároveň však žádám, aby vše, co by se jí mohlo vytknouti a co by třeba bylo poopravit, laskavě mi bylo sděleno.

V Praze, dne 1. března 1889.

Em. Kovář.

U v e d e n í .

1. *Mluvnice* jest nauka o jazyce a jeho částech.

Jazykem rozumí se ovšem jazyk jednoho národa. Mluvnice česká jest nauka o jazyce národa českého.

Každý jazyk jest *rozčleněn* a součásti jeho jsou *věty*. Věty skládají se ze *slov*. I dělíme mluvnici ve dva veliké oddíly:

A. Nauku o slově.

B. Nauku o větě (skladbu).

Při slově znamená se *stránka hlásková* a *stránka tvarová*; na př. při slově *semenem* znamenám 1. z jakých hlásek se skládá, jak tyto hlásky (*s, e, m, e, n, e, m*) k sobě se kupí (v jakém pořádku a v kolik slabik), jaký má celé slovo přízvuk — *stránka hlásková*; ale znamenám i 2. že slovo *semenem* má část *semen-* společnou se slovy: *semena, semenu, semenem* atd., že má s ostatními pády téhož slova též *kmen*, a dále znamenám, že má koncovku *-em* společnou se slovy: *hadem, synem, hostem, kamenem, městem* atd., čili že má s nimi tutéž *flexivní* (ohýbací) *příponu*; že se tedy celé slovo skládá z částí: *semen-em* — *stránka tvarová*. Nauku o slově tedy dělíme; 1. na nauku o *hláskách* — *hláskosloví*;

2. na nauku o *kmenech* — *kmenosloví*;

3. na nauku o *flexi* (ohýbání) — *tvarosloví*.

Srovnávám-li tvary: *had, hada, hadu, hade, hadovi, hadem* atd., poznávám, že význam *hada* jest ve všech těchto tvarech a že tedy vězí v části *společné*, ve *kmeni*. Srovnávám-li tvary slovesné: *volám, voláš, volá, voláme, voláte, volají*, poznávám opět, že slovesný význam *volání* jest ve všech těchto tvarech, že vězí tedy v části *společné* (*vola-*), ve *kmeni*. Kmen jest tedy nositelem významu slova.

Slovo s určitým významem utvořiti značí tedy utvořiti správně *kmen* slova. Proto *kmenosloví* slove též nauka o tvoření slov.

Poznámka. Z toho však neplyne, že by v jazyce nejdříve vznikaly *kmeny* a pak teprve slova s nějakým tvarem *flexivním*. V živém jazyce jsou vždy dána jen hotová celá slova s určitým tvarem *flexivním*.

2. Mluvnice 1. učí, jaké tvary jazyk má; 2. tyto tvary vysvětluje.

K vysvětlení jest často třeba srovnávání s jazyky jinými, *příbuznými*. Sluší tedy určití místo, které čeština zaujímá v řadě jazyků.

Čeština sama má několik nářečí a to hlavně: nářečí *západní* (v Čechách) a nářečí *východní* (na Moravě a ve Slezsku i na Slovensku). Nářečí západní (vlastní čeština) zachovala ze staré doby lépe stránku tvarovou, nářečí východní hláskovou.

Čeština je zvláště příbuzna s těmito jazyky: starou i novou bulharštinou, srbštinou, slovinštinou, ruštinou, polštinou, lužickou srbštinou, které dohromady tvoří rodinu *jazykův slovanských*. Z nich ze všech je stará bulharština jazyk nejstarobylejší a nejlépe se hodí k vysvětlování tvarů.

Jazyky slovanské jsou dále příbuzny i s latinou, řečtinou, němčinou a jinými jazyky evropskými i asijskými, s nimiž tvoří skupinu jazykův *indoevropských*.

Část' prvá.

Hláskosloví.

3. Hláskosloví probírá a) hláskovou stránku slov a b) proměny hláskové stránky ve slovech. Poučuje tedy 1. o hláskové stránce jazyka vůbec; 2. o proměnách hláskových.

A. O hláskové stránce jazyka vůbec.

I. O hláskách.

4. Nejmenší slyšitelné části slov nazýváme *hláskami*. Viditelná znamení hlásek slovou *písmena (litéry)*. Úhrn písmen v určitém pořádku činí *abecedu*.

Abeceda nynější řeči české má tato písmena:

a, á, b, c, č, d, ě, e, é, ě, f, g, h, ch, i, í, j, k, l, m, n, A, Á, B, C, Č, D, Ě, E, É, Ě, F, G, H, Ch, I, Í, J, K, L, M, N, ň, o, ó, p, r, ř, s, š, t, ě, u, ú, ů, v, y, ý, z, ž. Ň, O, Ó, P, R, Ř, S, Š, T, Ě, U, Ú, Ů, V, Y, Ý, Z, Ž.

V cizích slovech vyskytují se ještě písmena složená *qu (Qu)*, *x (X)* a dvojité *w (W)*. Za *qu* psáváme *kv*, na př. kvitance; za *x* někdy píšeme ve středu slov *ks*, na př. Aleksandr, ale na počátku slov vždy necháváme *X*, na př. Xaver. V německých slovech rozeznává se *w* od *v*; *w* zní jako čes. *v*, na př. Wolf (čti Volf), *v* zní jako čes. *f*, na př. Vogler (čti Fogler).

5. *Rozdělení hlásek*. Hlásky možno dělit: 1. podle *vzniku* jich (rozdělení fyziologické); 2. podle *sluchového dojmu*; 3. podle *úkonu (funkce)*; 4. podle *trvání*.

I. Rozdělení hlásek dle jich vzniku.

6. Hlásky tvoří se proudem dechovým, který vychází z plic průdušnic, hrtanem a ústy i nosem a na této cestě se na různých

místech zadržuje. Na těchto místech právě nabývá zvuk, vzbuzený dechovým proudem, zvláštního zabarvení, které vyznačuje jednotlivé hlásky. Proto říkáme, že se hlásky na těchto místech tvoří, *článcují*, a místům oněm říkáme *místa článkování*.

I sluší rozeznávati: a) *místo článkování*, kde se hlásky článkují; b) *míru (stupeň)*, s jakou se článkování provádí.

Místa, kde se hlásky článkují, jsou hlavně tato: 1. ústa, 2. nosová dutina, 3. hlasová štěrbina v hrtanu.

Hlásky, při jichž článkování jsou *ústa* všude více méně *otevřena* (míra článkování jest taká, že se dechový proud v ústech *nezadržuje*), slovou *samohlásky*. Hlásky, při jichž článkování jsou *ústní mluvidla* na některém místě *sevrěna* nebo *docela zavřena*, slovou *souhlásky*.

a) O samohláskách.

7. Při vyslovování samohlásek jest důležité článkování v *dutině ústní* a ve *rtech*; mluvidla ústní jsou při všech více nebo méně *otevřena*. Jednotlivé samohlásky vznikají podle toho, na kterém místě jsou ústní mluvidla nejméně otevřena.

Jsou-li ústní mluvidla všude úplně otevřena, vzniká *a*.

Jakmile se buď někde v dutině ústní nebo ve rtech otvor zmenší, vznikají samohlásky *zavřenější* a to tím zavřenější, čím jest otvor menší.

Když jest *nejmenší otevření v přední části dutiny ústní* (mezi jazykem a předním patrem) a *mezi rty* jest *nejmenší otevření podélné*, vzniká *i*.

Při *nejmenším otevření v zadní části dutiny ústní* (mezi jazykem a zadním patrem) a při *nejmenším okrouhlém otevření mezi rty* vzniká *u*.

Samohlásky *a*, *i*, *u* jsou samohlásky *hlavní*. Mezi *a—i* a mezi *a—u* může býti celá řada samohlásek, jichž článkování se brzy k *a*, brzy více k *i*, *u* blíží. Samohlásky tyto slovou *vedlejší*. Z vedlejších samohlásek máme *e* (mezi *a—i*) a *o* (mezi *a—u*).

Samohláska *y* vyslovuje se nyní jako *i*. Ale až asi do 16. století se *i* v Čechách *y* rozeznávalo od *i* a vyslovovalo se jako něm. *ü*. Bylo *tedy samohláskou lomenou*, článkovalo se totiž z části (v dutině ústní) jako *i*, z části (mezi rty) jako *u*.

Všecky tyto samohlásky jsou *jednoduché*. Mohou však býti také *samohlásky složené*.

V češtině máme hlásky složené ze dvou samohlásek čili *dvojhlásky* (diphongi): *ou* a *ě* (= *ie*). Dlouhé *u* (psané *ů*) není nyní dvojháskou, ale vzniklo z dvojhásky *uo*, která žila v češtině od počátku 14. až asi do konce 16. století; samo *uo* vyvinulo se z ještě staršího *ó*.

Poznámka 1. Náleží-li *ou* ve složených slovech dvěma částem řeči, není dvojháskou, ale náleží *o* první a *u* druhé slabice; na př. samo-uk, do-učiti.

Poznámka 2. V cizích slovech vyskytují se různé dvojhásky, na př. Australie, Leuktra, Kain, Foit, Neilos, Caesar, Coelius.

8. V české mluvnici dělíme samohlásky také podle toho, jak působí na předchozí souhlásky, ve

- a) *tvrdé* (předchozí souhláska hrdelná ani zubná se nemění): *a, á, o, u, ů, y, ý*; samohlásky *ó, í* nenaskytují se ve středu slov;
 b) *měkké* (předchozí hrdelná i zubná se mění): *i, í*;
 c) *obojetné* (předchozí hrdelná se mění, zubná se nemění): *e, é*.
 Povahu měkkých samohlásek má i dvojhlaska *ě*.

b) O souhláskách.

9. Při článkování souhlásek jest důležité místo článkování ústního ¹⁾, míra ústního článkování ²⁾, článkování nosní ³⁾ a článkování v hlasové šterbině. ⁴⁾

Hlasová šterbina může býti sevřena, tak že se v ní tvoří znění a souhláska zní *jasně*, nebo jest otevřena, tvoří se v ní pouhý šum a souhláska zní *temně*; na př. *b* a *p* se stejně článkují a jenom v hlasové šterbině různě: *b* jest jasná, *p* jest temná.

Dutina ústní může se na některém místě uzavřítí a proud dechový jest tím zadržen. Hláska zazní v tom okamžiku, kdy se mluvidla zase otevrou a proud dechu vyhrkne. Tak vznikají souhlásky *okamžité*. Na příklad, dutina ústní se může uzavřítí mezi jazykem a zuby; jestliže při otevření vyhrkne proud dechový, zazní hláska okamžitá: buď *t* nebo *d* (*t* = temná, *d* = jasná; rozdíl jest opět v článkování v hlasové šterbině). Z tohoto již vysvitá, že na každém místě v ústech lze článkovati *dvojí hlásku okamžitou*: jasnou a temnou.

Avšak na všech místech, kde se článkují souhlásky okamžité, lze článkovati i jiné souhlásky. Dutinu ústní netřeba totiž úplně uzavřítí, může se jen sevřítí a ponechati uzounký otvor, jimž dech se dere. Tak vznikají souhlásky *třívé*. Na témže místě, kde článkují *t* a *d*, mohou článkovati též *s* a *z* (*s* = temná, *z* = jasná, rozdíl týž, jako mezi *t* a *d*).

Někdy zůstane dutina ústní příliš dlouho uzavřena, tak že proud dechový nemůže plynouti ústy a musí tedy plynouti nosem. Tak vznikají *hlásky nosové*.

Na každém místě v ústech mohou se článkovati: 2 souhlásky okamžité (temná a jasná), 2 souhlásky trivé (temná a jasná) a někde ještě hlásky nosové.

Hlavní místa ústního článkování jsou:

1. mezi oběma rty: *souhlásky retné*:
 okamžité: *p* (temná), *b* (jasná);
 třívé: *f* (temná), *v* (jasná);
 nosové: *m*;

¹⁾ t. j. místo, kde v ústech se hláska článkuje; ²⁾ t. j. jaké množství se propouští dechového proudu; ³⁾ t. j. zda proud dechový žene se nosem či ne; ⁴⁾ t. j. jak tato šterbina propouští proud dechový a jaký tedy zvuk přichází z hrtanu do úst.

2. mezi jazykem a zuby: *souhlásky zubné*:
okamžitě: *t* (temná), *d* (jasná);
třívé: *s* (temná), *z* (jasná);
nosové: *n*;
3. mezi jazykem a předním patrem: *souhlásky předopatrové*:
okamžitě: *t* (temná), *d* (jasná);
třívé: *š* (temná), *ž* (jasná);
nosové: *ň*;
4. mezi jazykem a zadním patrem (jakoby v hrdle): *zadopatrové*:
okamžitě: *k* (temná), *g* (jasná);
třívé: *ch* (temná), *j* (jasná)
5. v hrdle: vlastní souhláska *hrdelná*, třívá, polojasná a polo-temná: *h*.

Jestliže jazyk kmitá, tak že se v dutině ústní rychle střídá zavření s otevřením, vzniká *r*. Jestliže jazyk podobně kmitá, ale tak, že se zavřením rychle se střídá těsné sevření, tak že zůstává úzká *práhna* jen pro hlásku třívou, vzniká *ř*. Hlásky *r* a *ř* mohou býti jasné i temné.

Při všech těchto souhláskách hnal se proud dechový středem jazyka po povrchu. Ale proud ten může se hnáti i po stranách jazyka, čímž vznikají souhlásky *stranojazyčné*: *l*.

Všecky tyto souhlásky jsou *jednoduché*; ale mohou býti též *souhlásky složené*: *c* (= *ts*), *č* (= *tš*). Od složených souhlásek sluší rozeznávat *skupení* souhlásek, na př. *tt*, *sk*, a *j*.

10. V české mluvnici dělíme souhlásky též podle toho, jak se chovají k následujícím samohláskám:

- a) *tvrdé* (stojí jen před tvrdými samohláskami a mění se před *i, í, e, é, ě*): *k, g, ch, h, t, d, n, r*;
- b) *měkké* (stávají jen před *i, í, e, é* a měnívají následující tvrdé samohlásky): *t, d, ň, š, ž, c, č, j*;
- c) *obojetné* (mohou státi přede všemi samohláskami): *p, b, f, v, m, s, z, l*.

Po tvrdých souhláskách mohou státi jen tvrdé samohlásky a nikoli měkké, nemůže tedy po nich státi *i, í*, než jen *y, ý*. Musí se tedy psáti, na př. *kyprý, chytrý, hynouti, tykev, dýchatí, nyní, ryk atd.*

Po měkkých souhláskách stávají jen měkké a obojetné samohlásky, nikoliv tvrdé (tedy ani *y, ý*). Píše se na př. *císař, čistý, jímáti, řídití, šíp* a pod.

Před *i, í, ě* se sice vyslovuje *d, t, ň*, ale píše jen *d, t, n*; tedy místo *dě, ti, ňi* pouze *di, ti, ni*; a místo *dě, te, ňe* píše se *dě, tě, ně*.

11. Po obojetných souhláskách může státi každá samohláska, tedy *i*, *í* a také *y*, *ý*.

Protože se *i* stejně vyslovuje jako *y*, nemůžeme ze zvuku poznati, kdy psáti *i* a kdy *y*. Jsme tedy nuceni přiučiti se tomu.

Y píše se v těchto slovech a jejich odvozeninách:

po *b*: by (býti, byt, odbyt), nábytek, dobytek, bydlo, bydlíště (ale bidlo = tyč, odvozeno od bítí), býlí (bylina), bystrý, býk, babyka, kobyla, obyčej; a ovšem i ve vlastních a cizích jménech: Bydžov, Bystřice, labyrint.

po *l*: blýskati se, lýko (lýčf), lysý, lyska, lýtko, mlýn (mlynář, mlýnice), plynouti (plyn, vyplývati), plýtvati, polykati, slynouti, slyšeti (slychati); ve vlastních a cizích jménech: Volyň, Lyrkurg, lyra, Illyrové.

po *m*: my, mysl (mysliti, myšlenka, smysl, smýšletí, úmysl, myslivec), mýliti se (mýlka, mylný, omyl), mýti (myji, ale míti, mám; pomyje, mýdlo, mydlář, mydliti, mydlina), hlemýžď, lmyz, mys, myš, mýtiti, mýto, smýkati (smyčec, odmýkati, zamýkati; průsmyk); v cizích a vlastních jménech: myrta, Mykény, mystika, mysteria, mythus, mythologie.

po *p*: pych (pýcha, pyšný, pýchati — ale píchati = bodati — pyšniti se), pykati, pýř (pýřiti se), pysk, pytel, kopyto, pyl, třpytiti se, zpytovati, klopýtati; v cizích a vlastních jménech: pyramida, Pyreneje, Pypin, Pyrrhus, Pythagoras.

po *s*: syčeti (sykot, sýkora), sychravý, syn, sypati (sýpka, sypký), sýr (syrovátka), syrový, sysel, syt (nasytiti); v cizích a vlastních jménech: sirup, symbol, synagoga, symfonie, synonymní, Syrie, Assyrie. Někteří píší též: posýlati, jiní posílati.¹⁾

po *v*: vy (vykati), vydra, výheň, výr (= pták — ale vír!), vysoký (výše, povýšiti), výskati, výti (o zvířatech, ale víti věnec), vyza, vyžle, zvyk (zvykati), žvýkati; dále všecka slova spojená s předložkou *vy-*: vyjiti, vyhuouti se, vysvoboditi a pod.

po *z*: brzy, jazyk, nazývati.

Kdy se po obojetných souhláskách na konci slov píše *y* a kdy *i*, ukáže tvarosloví.

¹⁾ Etymologie žádá *posýlati*, srov. stbul. *sylati*, historická mluvnice česká *posílati*, neboť je stčes. *posielati*.

2. Rozdělení hlásek dle sluchového dojmu.

12. Hlásky, při kterých slyšíme ton, slovou *znivé*, při kterých slyšíme šum — *šumné*. Samohlásky jsou *znivé*, souhlásky *šumné*. Tonem jsou sice provázeny též některé *šumné* hlásky a to: jasné souhlásky vždy, z pravidla i nosovky *n, m* a hlásky *r, l*; ale ton ten jest přehlušen šumem, jenž vzniká při jich článkovaní v dutině ústní. Pro některé hlásky jest sluchový dojem tak význačný, že od něho mají své jméno :

plynné nebo *tekuté*: l, r, m, n;
sykavé: s, z, š, ž, c, č, ř;
vanuté: f, v, ch, j, h;
němé: k, g, t, d, p, b.

3. Rozdělení hlásek podle úkonu (funkce).

13. Hlásky, které jsou jádrem slabiky, na nichž spočívá slabičný přízvuk, slovou *zvučky*, hlásky, které se k jádru slabiky jen přidružují, slovou *souzvučky*. Na př. ve slově *pes* jest *e* jádrem, jako by tmelem slabiky, hlásky *p, s* se k němu druží v úkonu podřízeném. Ve slově *zavrkal* je přízvuk slabiky *vr* na *r*, které jest zvůčkou a *v* jest pouhou souzvůčkou. V citoslovci *pst!* jest zvůčkou *s* a *p, t* souzvůčkami. Ve dvojhláskách jest jedna samohláska zvůčkou (v *ou* jest *o*, v *ie* (= *ě*) jest *e*), druhá souzvůčkou.

Souhlásky okamžitě nemohou býti zvůčkami; mimo ně však se může i samohlásek i všech ostatních hlásek užívati v obojí funkci. V češtině však mají úkon zvůček z pravidla jen samohlásky a hlásky *l, r* (vlk, vrch).

4. Rozdělení hlásek podle trvání.

14. Dle trvání rozdělují se hlásky na *jednoduché* čili *okamžité* a hlásky *trvací*. *Jednoduché* jsou nám známy již z rozdělení souhlásek podle vzniku: *p, b, t, d, k, g*. Všecky ostatní souhlásky a všecky samohlásky jsou *trvací*.

Všecky samohlásky jsou sice *trvací*, ale doba trvání jest u samohlásek *nestejná*; i rozdělujeme samohlásky na *krátké* a *dlouhé*.

Krátké jsou: *a, e, i, o, u, y* a *ě*.

Dlouhé jsou: *á, é, í, ó, ú* (*ů*), *ý*.

Čekali bychom, že *a* odpovídá *á*, *e* odpovídá *é*, *o* odpovídá *ó*, *u* odpovídá *ú* a pod. Ale tomu není tak. V staré češtině až do 14. století odpovídala si správně: *a—á, e—é, i—í, o—ó, u—ú, y—ý, ě—dlouhému ě* (psáno *ie*). Ale za *ó* byla od 14.—16. století dvojhláska *uo*, později samohláska *ů* (*bóh—buoh—bůh*). Za *ú* od 15. století bylo *au*, za něž asi od počátku 17. stol. se vyslovovalo *ou* (píše se však *au* až do r. 1849). Bylo tedy pův. *mácha*, později *maucha*, nyní jest *moucha*. Stčes. *ie* počalo se úžiti v *i* již ve 13. a 14. století, kterážto změna se v 15. a 16. století úplně provedla (za stčes. *miera* jest *míra*).

Bylo tedy vedle *tráva* — *travka* též *múcha* — *muška* a nyní jest *moucha* — *muška*. Vedle *mráz* — *mrazu* bylo *dvór* — *dvoru*, nyní jest *dvář* — *dvoru*; a vedle *síla* — *síl* bylo též *míera* — *měr*, nyní *míra* — *měr*.

Dlouhému *i* odpovídá tedy jednak *i*, jednak *ě*. Dlouhé *ó* udrželo se jen ve slovech cizích, na př. *démón* ... a v citoslovecích: *ó!* *óh!* Krátkému *u* odpovídá z pravidla *ou* (*dub* — *doubek*), jen na počátku slov píše se a říká *ú* místo *ou*: *únor*, *úterý*, *úkol*, *úřad* atd.

Někdy dlouhému *i* odpovídá *e*, na př. *hřích* — *hřešiti*, a to tam, kde jest nyní *e* za starší *ě*; zůstalo totiž *ě* jen po retnicích *p*, *b*, *v*, *m*, všude jinde máme za ně pouhé *e*. Za stěes. *hřiech* — *hřešiti* jest tedy *hřích* — *hřešiti*, za *řiditi* — *ředitel* je *řiditi* — *ředitel*.

O některých samohláskách starobulharských.

15. K výkladům českých tvarů jest někdy potřeba srovnávaní je s tvary starobulharskými. Proto jest se zmíniti o některých hláskách starobulharských.

Starobulharština měla mimo české samohlásky ještě tyto: *ǫ*, *ǫ*, *ě*.

ǫ a *ǫ* slovou *jeru*; tento se vyslovoval jako poloviční *y*, onen jako poloviční *i*. I v češtině tyto hlásky původně byly, v historické době však se již nevyskytují, nýbrž buď *zanikly*, tak že není za ně náhrady žádné, nebo jest za ně hláska náhradná čili střídnice *e*; odchylky jsou jen zdánlivé a jsou to výsledky pozdějších změn.

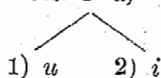
Za *rabъ* máme *rab*, za *molъ* máme *mol*. Někdy po *ǫ* zůstala stopa ve změkčení předchozí souhlásky: za *kostъ* máme *koš*.

Je-li v některém slově více *jerů*, zanikají na místech lichých počítajíc od zadu, na sudých mají střídnicí *e*, na př. *ǫǫǫǫǫǫ* — *ševce*, ale *ǫǫǫǫǫ* — *ševce*; *ǫǫǫ* — *lev*, *ǫǫǫǫ* — *lva*.

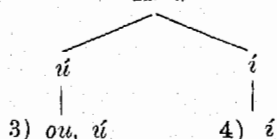
Ve slovech jako *ševce* — *ševce* zdá se, že se *e* po slabikách pohybuje, a proto bylo nazváno *pohyblivé*. Toto *e* jest vždy střídnicí za *jer* (*ǫ* nebo *ǫ*). Od něho se liší *vsvuné e*, jež se vsulo do skupení souhlásek pro snadnější výslovnost, na př. *bitva* — *bitev* m. *bitv*, a vyskytuje se tedy tam, kde původně nebylo žádné samohlásky.

Starobulh. *ǫ* znělo jako nosové *a* nebo *o*. V češtině staré za *ǫ* jest *u* nebo *ú*. Po měkkých souhláskách se *u* přehlasovalo v *i*, *ú* v *í*; kde *ú* zůstalo, změnilo se později z pravidla v *ou* — *ou*. Jsou tedy střídnicí české tyto:

stbul. *ǫ* = čes. I. *u*,

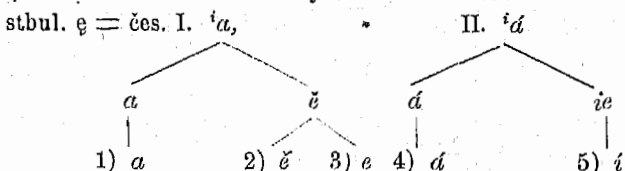


II. *ú*



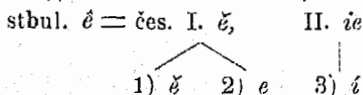
Příklady: 1. stbul. rybā — čes. rybu; 2. stbul. dušā — čes. duši; 3. stbul. rybā — čes. rybou; stbul. ŕgl̄ — čes. ůhel; 4. stbul. dušā — čes. duši.

Starobul. ϵ znělo jako nosové e . V češtině staré bylo za ně střidnicí $'a$ nebo $'á$. Za tyto hlásky pak bylo: za $'a$ buď a , buď přehlasované \check{e} , za $'á$ buď \acute{a} , buď přehlas. ie . Za \check{e} máme nyní buď \check{e} nebo e , za ie máme i . Jsou tedy české střidnice:



Příklady: 1. stbul. pěl̄ — čes. úl, stbul. v̄zēl̄ — čes. vzal; 2. stbul. napētije — čes. napětí; 3. stbul. v̄zētije — čes. vzetí; 4. stbul. p̄etyj — čes. pátý; 5. stbul. řediti — čes. řídit (srov. řēd̄ — řád).

Starobul. \acute{e} znělo asi jako $'a$ nebo $'e$. V češtině máme buď krátké \check{e} (nebo e), buď dlouhé stčes. ie , novočes. i . Jsou tedy české střidnice



Příklady: 1. stbul. rybē — čes. rybě; 2. stbul. cēna — čes. cena; 3. stbul. mēra — čes. míra.

Na konci slov jest již ve starobulharštině a také v češtině za \acute{e} v určitých tvarech i : v nom. plur. haďi, vlci a pod.; v imperat. sing. jďi, nesí a j.; ve slově máti.

II. 0 slabikách.

16. Hláška nebo skupina hlásek najednou, jediným dechem vyslovená tvoří *slabiku*. Slova skládají se ze slabik. I hledíme:

1. k tomu, kterak se slabiky od sebe dělí;
2. k jejich *míře* (*kvantitě*);
3. k jejich *přívzuku*.

I. 0 dělení slabik.

17. 1. Dle počtu slabik rozeznáváme slova *jednoslabičná*, *dvojslabičná*, *trojslabičná*, vůbec *vícetslabičná*, na př. syn; o-tec, po-sel; sto-do-la, ne-u-nav-ný.

2. Končí-li slabika samohláskou, slove *otevřená*, na př. mí-lu-ji; končí-li souhláskou, slove *zavřená*, na př. bol, noc-leh.

3. V písmě slabiky dělíme a řídíme se těmito pravidly:

A) Pokud *jest patrné* složení slova, spravujeme se jím.

Oddělujeme tedy;

- a) části složenin, na př. pod-loubí, bez-božný, roz-ličný, vy-orati, roz-um.
 b) slabiky kmenové a příponové, na př. kost-mi, sed-lo, pas-týř.

Z pravidla tohoto plyne, že při dvou stejných souhláskách náleží první předchozí slabice, druhá následující, na př. měk-ký, pan-na.

Z pravidla toho plyne dále, počíná-li skupina souhlásek s *j*, že náleží *j* z pravidla slabice první, ostatní souhlásky slabice druhé; na př. nej-draž-ší, mi-luj-te. Žádná totiž přípona nepočíná skupinou souhlásek, z nichž by první bylo *j*; ale ovšem: při-jmou-ti, zá-jme-no.

B) Pokud *není* složení slov *jasné*, dělíme takto:

- a) Je-li mezi samohláskami jediná souhláska, počíná jí nová slabika; na př. ry-ba, o-ko, Nei-los.

Místo samohlásky může být *l*, *r*; na př. vl-ci, ne-sl, vr-ka-ti, o-br.

- b) Je-li skupina souhlásek, máme dvojí případ:

1. buď počíná s hláskami *m*, *n*, *l* neb *r* a pak tyto hlásky se počítají k slabice předchozí, ostatní k slabice druhé na př. tem-ný; kon-vi-ce; žel-va; bar-va; ale po-mněn-ka;

2. buď počíná skupina s jinou souhláskou a pak náleží celá slabice druhé, na př. se-stra, bi-tva, o-trok, zá-šti, vše-cko, dě-cko a j.

- C) Dvě samohlásky, pokud netvoří dvojhlásky, dělí se od sebe, na př.: No-e, Jo-ab, na-uka, atd.

2. O míře (kvantitě) slabik.

18. *Mluvnicky* je slabika dlouhá, obsahuje-li dlouhou samohlásku nebo dvojhlásku, na př. hlá-sám, chlou-bou; jinak je slabika krátká; na př. chlou-ba.

Metricky ¹⁾ jest slabika dlouhá buď

a) *povahou* (= mluvnicky),

nebo b) *polohou*, když po krátké samohláске následují dvě souhlásky, na př. ne-ctnost, ot-cov-ský.

¹⁾ t. j. ve verši, kde se dlouhé slabiky střídají s krátkými podle určitých zákonů.

Některé slabiky v *metrice* jsou *obojetny* (dle potřeby buď krátké nebo dlouhé).

3. O přízvuku.

19. Některá slabika ve slově může nad ostatní vyniknouti buď hlasem vyšším (přízvuk tonický, na př. v řečtině), nebo mocnějším (přízvuk výdechový). U nás jest přízvuk výdechový a může býti různého stupně.¹⁾

Hlavní (nejsilnější) přízvuk jest v češtině na první slabice; na př. *za-volám*, *báz-livý*. Vedlejší přízvuk bývá na 2. slabice od konce ve slovech 4slabičných, na př. *ve-le-be-ný*, a na 2. nebo 3. od konce ve slovech 5slabičných, na př. *da-le-ko-sá-hlý*, *ne-před-ví-da-ný*.

Předložky jednoslabičné (vyjmouc *dle*, *krom* a *skrz*) přebírají přízvuk slova následujícího, na př. *ve* mlýně, *na* horu, *pod* stromem.

Předložky víceslabičné a *dle*, *krom*, *skrz* mají přízvuk svůj, a slovo následující ovšem též svůj přízvuk podržuje; na př. *mámo* otce, *proti* vodě, *dle* libosti, *krom* tebe.

Bezprízvučné jsou:

a) Jednoslabičná zájmena: *mi*, *mě*, *ti*, *tě*, *si*, *se*, *mu*, *ho* (slova tato nestojí nikdy na počátku věty, ale pojí se ke slovu předchozímu).

b) Jednoslabičné částice: *a*, *i*, *ač*, *až*, *by*, *kde*, *li*, *ni*, *než*, *pak*, *zda*, *že* a *j*.

Přízvuku však nabývají ve složení, na př. *ač-koli*, *a-by*, *čí-li* a *pod*.

III. O pravopise.

20. Pravopisem rozumí se způsob, jakým podle běžných pravidel a zvyků článkované *hlásky* slyšené ve slovích a ve větách mluvených se označují *písmeny*.

Pravopis jest rozdílný podle trojí rozdílné zásady: 1. *fonetický* velí psáti tak, jak se vyslovuje; píšeme *cti*, protože slyšíme a vyslovujeme *cti*; 2. *etymologický* velí psáti tak, jak původ slova žádá; vyslovujeme *mnoství*, ale píšeme *množství*, protože slovo skládá se z částí *množ-ství*; 3. *historický* velí psáti tak, jak se dříve psávalo; říkáme *věci*, podle původu mělo by se psáti *věčši* nebo *věčší*, ale píšeme *věťši*, protože se tak píše již od 15. století.

¹⁾ Přízvuk tonický se též vyskytuje, ale má úkon jen ve skladbě; na př. slov. *tak!* a *tak?*

Pravopis český jest většinou fonetický, ale na mnoze také etymologický a historický. Jeho písmena jsou latinská, ale pro hlásky, kterých latina neměla nebo jich neoznačovala, máme znaménka rozeznávací (*diakritická*): čárky a kličky. Proto nazývá se náš pravopis *diakritickým*.

Přidavek. Věty rozdělují se zvláštními znaménky: 1) ? = znamení otázky, 2) , (čárka), 3) . (bod, tečka), 4) ; (středník), 5) ! (vykřičník), 6) : (dvojbod, dvojtečka), 7) „ “ (znaménka uvozovací), 8) - (znaménko rozdělovací).

Velikých písmen užíváme: 1. na počátku odstavce; 2. na počátku věty po tečce; 3. na počátku vlastních jmen; 4. ve slově *Báň*, značí-li bytost nejvyšší; 5. často po dvojtečce; 6. v listech u zájmen Ty, Tvůj, Vy, Váš. — V nápisech na domech, na pomnicích, vývěsních tabulích a pod. často se užívá veskrze velikých písmen.

B. O proměnách stránky hláskové.

21. Aby se slovo neměnilo, musily by zůstatí tytéž hlásky, týž počet jich a pořádek, týž sklad, přízvuk a kvantita slabik. Jest patrné, že se slovo změní, když se změní v něm hlásky, počet a pořádek jejich. Ale i sklad se nesmí měniti; když se staročesky vyslovovalo *krvavýj* dvouslabičně a novočesky trojslabičně, změnil se sklad slova, ač hlásky, jejich počet i pořádek jest beze změny. Staročesky vyslovovalo se *jeho* s přízvukem na druhé, novočesky *jěho* s přízvukem na první slabice. Přízvuk se změnil a tím i slovo. A tak jest i s kvantitou; původně se říkalo: *ryb* (gen. plur.), později *ryb*. Změnila se kvantita a tím i slovo. Nejvíce jde ovšem o to, jak se mění hlásky: I. Samohlásky; II. Souhlásky.

Hlavní příčina změn jest blahozvuk, ale tato příčina jeví se v různé formě. Abychom porozuměli změnám, jest nám vždy třeba dbáti jejich příčin.

Jazyk se mění neustále a změny jsou ovšem v různých dobách různé, což zvláště lze říci o změnách samohlásek. I nemají všechny proměny pro praksi stejné důležitosti. 1. Změny, které všeobecně vládnu jazykem, vládly jím od pradávna a vládnu dosud, jsou nejdůležitější (na př. změna *k-c*: rak-rací). 2. Změny staré, jež nyní málo jsou patrné, jsou méně důležité (na př. stup-

ňování). 3. Mezi oběma jsou změny pozdější, jimiž se liší nový jazyk od starého, jichž následky jsou dosud patrné (na př. přehlasování). 4. Nejméně jsou důležité změny jen nahodilé, výminečné, často jen místní (na př. odsouvání).

O blahozvuku (eufonii).

22. Podmínky blahozvuku v řeči jsou, aby se skupiny hlásek pohodlně a příjemně vyslovovaly, dále aby byly pro ucho lahodny. Přesná pravidla blahozvuku nelze stanovit; jen všeobecně možno říci, že nemá se trpěti zbytečný *průzev* (*hiat*) a *zbytečné kupení souhlásek*.

23. *Průzev* (*hiat*) povstává, když v proudu řeči mají jíti dvě samohlásky za sebou. *Hiat* není mluvidlům nepohodlný ani sluchu příliš nepříjemný a často se trpí, zvláště mezi jednotlivými slovy, na př. *matka a dcera*: *půjdu orat*; nebo ve složených slovech, na př. *modrooký*. Někdy jej odstraňujeme:

a) slučující stýkající se samohlásky ve dvojhlásku: *do-ufati* — *doufati*;

b) stahující samohlásky: *načítý* = *na-očítý*, *an* = *a on*;

c) vkládající hiatové souhlásky *v, j, h* před hiatovou samohláskou: *okno* — *vo-kno*, *Anna* — *Hana*, *Marie* — vyslovuje se *Marije*.

24. Zbytečnému kupení souhlásek zabráňuje se často tak zvaným *vokalisováním předložek*; užívá se totiž předložek se samohláskou na konci, kde jindy se užívá týchž předložek bez této samohlásky; na př. *krom otce*, ale *kromě matky*; *s otcem*, ale *se sestrou*.

25. Dále se nepohodlná skupina mění v pohodlnou *přesmyknutím* hlásek (*metathesí*), na př. *povraz* — *provaz*, *mhla* — *míha*, *lat. Albis* — *Labe*, *stčes. inhed* (= jeden hod) — *ihned*, *hned*, *zobiti* — *znobiti* a j. v. Zvláště *l* a *r* se často přesmykují: *letorost* — *ratolest*, *korálek* a *kolárek*, *tolar* a *toral* a *pod*.

I. Změny samohlásek.

Přehlasování.

26. *Přehlasování* jest změna tvrdé samohlásky v měkkou působením sousedství hlásky měkké; na př. *stč. duša* — *novočes. duše* (*a* se změnilo působením *š*); *stčes. dělaj* — *novočes. dělej* (*a* se změnilo působením *j*).

Přehlasování rozeznáváme: 1. *postupné*, když příčina jeho jest v hlásce předcházející (změna postupuje ku předu, na př. *duša* — *stčes. duše*, nyní *duše*).

2. *zpětné*, když příčina jeho je v hlásce následující (změna jde zpět, na př. *dělaj* — *dělej*).

I. Přehlasování postupné.

27. Přehlasování postupnému podléhají *a* (*á*), *o* (*ó*), *u* (*ú*, novočes. *ou*), *y*.

- a* se přehlasuje v *ě*, které se dále mění v novočes. *e*; na př. trpá¹⁾ — trpě, duša — dušě — duše; hráca (gen. sing.) — hráče — hráče; mořa (gen. sing.) — moře — moře.
- á* " " " *ie*, které se úží později v *í*; na př. dušám (dat. plur.) — duším — duším; činá, trpá — činie, trpie — činí, trpí.
- o* " " " *e*; tato přehláska je mnohem starší než dřívější a je ve všech jazycích slovanských; na př. moře místo mořo, svěžest místo svěžosť (srov. radost). čeho (srov. toho).
- ó* " " " *ie*, jež se později úží v *í*: mořóm (dat. plur., srov. městóm — městuom — městům) přehlasovalo se v mořiem, z toho novočes. mořím.
- u* " " " *i*; na př. dušu (akk. sing.) — duši, miluju — miluji.
- ú* (*ou*) " " " *i*; na př. dušú (instr. sing.) — duši; milují — milují.
- y* " " " *i*; tato přehláska je prastará; na př. hráci (instr. plur.) srov. s hady.

Podobnou změnou změnilo se stbulharské a praslovanské *ě* (čes. *ě*) po měkkých souhláskách v *i*: duši (dat. lok. sing.), srov. rybě.

Poznámka 1. *a*, *á* přehlasovalo se v 13. století, *o* v době prastaré, *ó*—*ie* je přehláska pozdější; *u*, *ú* se přehlasovalo okolo r. 1300, *y* v době prastaré.

Poznámka 2. Přehláska není všude, kde bychom ji očekali. Zvláště před *v*, *m* stává z pravidla *o* místo *e*; na př. hráčoví, hráčům (za stčes. hráčóm) podle hadoví, hadům.

2. Přehlasování zpětné.

28. Přehlasování zpětnému podléhá pouze *a*, *á*. Sluší rozeznávatí dvojí případ:

1. *a* se přehlasuje jako při postupné přehlásce v *ě* a toto později se mění v *e* (jen po retnicích *p*, *b*, *m*, *v* zůstává *ě*), když v následující slabice jest měkká samohláska a předchozí souhláska není tvrdá; na př. svatý — svěťjší; *a* se přehlasovalo v *ě*, protože v následující slabice jest *ě* (-těj-) a předchozí souhláska *v* (svě-) není tvrdá. Jiné příklady: čapka — čepice, Jan — Jene, Jeník, knížata — knížete, pátý — pětina, vázati — vězeti; *á* se přehlasuje v *ie* (*i*); na př. dáti se — dítí se, okřáti — okřítí.

Tato přehláska pochází již ze 13. století.

¹⁾ V staré češtině byly též měkké retnice *ř*, *ř*, *ř*, *ř*; srov. §. 44, pozn. 2. a §. 46, pozn. 2.

2. Slabika *aj* přehlasuje se v *ej* (nikoliv dříve v *ěj*) ve století 15. Na př. dělaj — dělej, zajtra — zejtra, nejlepší — nejlepšf; též *aj* za starší *ý* se přehlasovalo, na př. pýcha — pajcha — pejcha (novočes. zase pýcha); dobrý — dobraj — dobrej (novočes. zase dobrý) a pod. V nynější češtině někde jsme se vrátili k staršímu *aj*, na př. tajný, rajský.

Přehlasování nejvíce změnilo jazyk český a jím se hlavně liší nová čeština od staré a od východních nářečí.

Jiné změny staročeských samohlásek v novočeské.

29. a) Stčes. *ie* mění se v *i*, a 14. stol. v *í*; podobně *é* po měkkých souhláskách a hlavně po *ř* a *l* mění se v *í*; tato změna slove *úžení*; na př. snieh — sníh, viera — víra, řeci — říci, obilé — obilí.

Poznámka 1. V staré češtině jest *é* po měkkých souhláskách buď staré *é*, nebo, a to hlavně po *l*, *ř*, zastupuje *ie*: hřech vedle hriech, obilé místo obilie.

Poznámka 2. V obecné mluvě se *é* úží též po tvrdých souhláskách a pak píše se *ý*, ač jest to vlastně *í*; na př. okénko — okýnko.

b) Stčes. *ó* rozšířilo se v *uo* (14.—16. stol.) a toto stáhalo se v *ů* (v 16. stol.); na př. böh — buoh — bůh.

c) Stčes. *ú* rozšířilo se v *au* (v 15. stol.) a toto mění se v *ou* (od 17. stol.); na př. rybú — rybau — rybou.

d) Stčes. *ý* někdy se rozširovalo v *aj* (okolo r. 1400), toto se přehlasovalo v *ej* (v 15. stol.); později jsme se vrátili k *ý*, jako: pýcha — pajcha — pejcha (pýcha).

e) Stčes. *ě* po sykavkách a po *j*, *l* změnilo se v *e*; na př. cěna — cena, sě — se, mořě (gen. sing.) — moře, lěs — les. — Změna tato dala se v češtině zvolna od starých dob, až byla ukončena v 14. stol.

O stahování.

30. Slověm ubývá slabik hlavně tím, že se dvě stahují v jednu. V živé mluvě stahují se samohlásky *bezprostředně* se stýkající, na př. pro ona — próna, Neustupov — Nústupov a pod. Stažená samohláska bývá *dlouhá*, zřídka *krátká* (an = a on).

Někdy však se stahují samohlásky *oddělené* od sebe souhláskou, a tu sluší rozeznávatí dvojí případ:

a) původně bylo mezi samohláskami *j*; toto stažení je pro češtinu předhistorické, pradávné.

b) byla mezi nimi jiná souhláska; toto stažení jest pouze místní a výmínečné.

31. a) Pravidla pro stahování samohlásek oddělených hláskou *j* jsou tato:

1) *aja* — *a*; na př. lajati — láti, kajati — káti, dobraja — dobrá, dnešnjaja — stčes. dnešná (— dnešnie — dnešní);

oja — *a*; na př. bojati — báti, stojati — státi, pojas — pás, moja, tvoja, svoja — má, tvá, svá a pod.

aje — *a*; na př. volaješ — voláš a j.

- ija* — *á*; na př. božija — stčes. božá (— božie — boží), znamenija (gen. sing.) — stčes. znamená (— znamenie — znamení);
- ěja* — *á*; na př. dějal — děl a pod.
2. *ije* — *ie* (*i*); na př. znamenije — stčes. znamenie (— znamení);
ěje — *ie* (*i*); na př. směješ — stčes. smieš (— smíš), uměješ — umieš (— umíš);
3. *oje* — *é*; na př. moje, tvoje, svoje — mé, tvé, své, dobroje — dobré, mojeho — mého, dobrojeho — dobrého;
4. *iji* — *i*; na př. sudiji — sudí, paniji (nom. sing. slov. knieni, bohyni) — paní;
oji — *i*; na př. moji, tvoji, svoji — v obecné mluvě: mí, tví, sví a pod.
5. *aju* — *ú* (*au, ou*); na př. moju, tvoju, svoju — mů (— mau — mou) a pod. tvou, svou a j.
iju — *ú*; na př. paniju (akk. sing.) — stčes. pańú (— paní);
6. *ěj, ěji* — *ýj*; na př. dobrěj — dobrý, dobrějimi — dobrými.

Jak jest patrno, lze pravidlo říci takto: je-li jedna ze stažených samohlásek *a*, jest výsledek *á*; jinak řídí se výsledek *druhou* samohláskou.

Poznámka 1. Nevíme, zda akk. sing. dobrou (dobrú) vznikl z dobruju nebo z dobroju.

Poznámka 2. Stahování řídilo se přízvukem ovšem staročeským, který se lišil od novočeského. I stáhl se božija — božá, ale nestáhl se zmija; stáhl se směješ — smieš, ale nestáhl se směješ.

Poznámka 3. Na stažení *uje,aju*, není příkladu, vždy bylo: kraluješ, kupuješ, volaju, zuaju (příčinou byl snad přízvuk). Výjimkou jest stčes. *točuz* (= novočes. *totiž*) za: *to čuješ*.

32. *b*) Pro stahování místné a výminečné není ovšem přesných pravidel, ač se zdá, že se v celku řídí týmiž pravidly, jako předchozí; na př. co pak — cák, kde pak — kdák, Neosvětely — Nóstly (— Nuostly — Núsly, Núsle). Spisovný jazyk si tohoto stahování málo všimá.

O stupňování.

33. Ve kmenech příbuzných slov lze znamenati, že zachovávají se stejným významem jen stejné souhlásky (pokud tyto nepodléhají hláskovým proměnám), ale samohlásky se střídají. Toto střídání samohlásek ve kmenech příbuzných jest prastaré a slove *stupňování*.

Stupňování způsobil původně přízvuk. Přízvuk se sice časem změnil, ale změna, stupňování, zůstala. Se stupňováním *souvise* z pravidla *změna významu*, ale není jeho příčinou.

Stupňování se *základní* samohláska buď *sesiluje* neb *oslabuje*. I máme tři stupně: 1. *základní*, na př. *ber-u*; 2. *sesílený*, na př. *bor, boř-iti*; 3. *oslabený*, na př. *br-áti*.

Protože je stupňování velice staré, zakusilo přirozeně mnoho změn a původní průsvitná pravidelnost zanikla. Málokde se také udržely všechny tři stupně.

34. V češtině jest nejjasnější, kde máme

- | | | |
|--|---|-----------------------------------|
| 1. stupeň základní: <i>e</i> ; | stupeň zesílený: <i>o</i> ; | stupeň oslabený. |
| <i>ber-u</i> (<i>žen = *hen</i>) | <i>bor,</i> | <i>br-áti</i> |
| <i>žen-u</i> | <i>hon, hon-iti</i> | <i>hn-áti</i> |
| 2. stupeň základní: <i>i, í</i> , | stupeň zesílený: <i>ě</i> (<i>e</i>), | stupeň oslabený: (<i>ь</i>). |
| před samohláskami: <i>ij</i> ; | před samohláskami: <i>oj</i> ; | |
| <i>bí-ti, bíj-u</i> | <i>bě-s, boj,</i> | |
| <i>vid-ěti</i> | <i>věd-ěti</i> | |
| <i>vin-outi</i> | <i>věn-ec</i> | |
| <i>líp-nouti</i> | <i>lep-iti</i> (za <i>lěpiti</i>) | <i>l-nouti</i> za <i>lp-nouti</i> |
| 3. stupeň základní i zesílený: <i>u, ou</i> , | stupeň oslabený: (<i>ъ</i>) <i>v, y</i> ; | |
| před samohláskami: <i>ov</i> ; | | |
| <i>sluch, slou-ti, slov-o</i> | <i>sly-šeti</i> | |
| <i>rov</i> | <i>rěj-ti, rv-áti</i> | |
| <i>duch</i> | <i>ďch-nouti, dých-ati</i> | |
| 4. stupeň základní: <i>ě, í</i> (<i>= íe</i>); | stupeň zesílený: <i>a</i> ; | |
| stčes. <i>sěd-ěti, novočes. seděti</i> | | |
| <i>síd-lo</i> | <i>sad</i> | |
| 5. stupeň základní: <i>o</i> | stupeň zesílený: <i>a</i> | |
| <i>sto-jím</i> | <i>sta-n, stá-ti.</i> | |

Poznámka. V starobulharštině je stupňování mnohem přehlednější než v češtině. Na příklad. Jako máme *b-er, b-or, b-r*, tak čekáme i *en, on, n*, na př.

<i>*p-en-ti</i>	<i>*pon-a</i>	<i>pn-u</i>
	<i>*pon-to</i>	

ale za **penti* je správně *stbul. pěti* a *čes. pětí*,

za **ponto* je *stbul. pąto* a *čes. pouto*. Jest tedy české stupňování v tomto příkladě: *ia — ou, on — n* podivné, ale v starobulharštině jasné.

Jiný příklad. Čekáme: *po-čen-ti, po-čn-u,*
po-č-en-ı,

ale v starobulharštině je za **počenti* správně počęti a *part. perf.* je správně počęl a podle toho česky počęti — počęti — počęti a *part. perf.* počal. Základní kmen: *čen* má v češtině tedy podobu *čí* nebo *ča*.

A ještě jiný příklad. Vedle oslabeného stupně *mn* (*mniti, domnívati se*) čekáme základní stupeň *men* (*ber — br, men — mn*); v starobulharštině je správně pamęti, ale v češtině je pamět, pamatovati, památka (základní stupeň: *mě, ma, má*).

Dloužení.

35. a) Samohlásky dloužívají se *přízvučkem*: *práh — prahu*, *Bůh — Boha*. Samohlásky se tu dlouží ve své náležitě délky:

a — á: *práh — prahu*;

o — ó (*uo, ů*); *Bůh — Boha, sůl — soli*;

u — ú (*au, ou*): *duji — douti, moucha — much*;

e—é: nesu — nésti;

ě (e) — ie (í): věřiti — víra, ředitel — říditi;

i — í: silný — síla.

Předložky často se dlouží, spojovány jsou se jménem, na př. dlýchod (srov. do-cházeti), prů-lom (srov. pro-lomiti), prů-vod (srov. pro-vázeti), při-trž (srov. pře-trhnouti), vý-bor (srov. vy-brati). Výjimkou pouze dlouží se též předložka při složení se slovesem, na př. ná-ležeti; ná-viděti.

Čeština ráda dlouží dvojslabičná slova a zvláště infinitivy, na př. jméno, bítí, nésti atd.

Poznámka. Často délkou rozeznáváme význam, na př. baba — bába, svatost — svátost, běda — bída, sedlo — sídlo, město — místo, a pod.

36. b) *Stažením* vzniká dlouhá samohláska (viz §. 30). Též *náhradou* za vypuštěné slabiky dlouživá se samohláska, na př. dva na deset — dvanádst — dvanáct; požitčiti (srov. požitek) — póżčiti — pójčiti, půjčiti.

37. c) Starší než uvedené dva druhy jest *dloužení tvarné*, jež se vyskytuje při *tvorění iterativ*.

Toto dloužení sluší rozeznávati od stupňování, jest mladší a má jiná pravidla; srov. na př. *beru* — *bor* (stupňování) a *beru* — *vy-bírám* (dloužení tvarné).

Toto dloužení má příčinu v proměně významu. Při něm dloužily se původně samohlásky ve své náležitě délky, právě jako při dloužení přízvukem. Ale protože je dloužení iterativ starší, zakusilo více změn.

Nyní se dlouží: a v á: kladu — skládám, vsadím — sázím;

e " ie—í: beru — zabírám, tekú — utíkám; někdy (a zvláště po l) bývá é: ležím — naléhám, tekú — vytékám (vedle utíkám); někdy ě: tékám;

ě (e) v ie—í: běžím — ubíhám, seji — zasívám;

i v í: piji — popíjím;

o " á: chodím — vycházím, kloním — ukláním;

u " ú, ou, ou: budím — probouzím, pustím — pouštím;

y v ý: kryji — pokrývám, skyčnu — skýtám;

ř " ý: dchnouti (stbul. ḍchuati) — dýchám, hnu (stbul. g̣na za g̣bna) — hýbám;

č " í: puu (stbul. puu) — zapínám, čtu (stbul. č̣ta) — čítám.

Zdánlivé rozpory hledí jazyk časem odstraniti a v pozdních iterativech nedlouží o—á, ale podle a—á, u—ú, i—í dlouží též o—ou, na př. bořiti — bourati, broditi — brouzdati a pod.

Krácení.

38. a) Když se jméno složí s předponou, kráťvá se jeho kmenová samohláska, poněvadž se změnil přízvuk; na př. chvála —

pochvala, sfla — posila, víra — pověra, rád — nerad, jméno — zájmeno.

Podobně se kráť jména ve složení: chvála — chvalozpěv, krása — krasopis, málo — malomocný, víra — věrozvěst.

b) Též takto složené infinitivy na *-áti* kráť své *-á* (jestliže *-á* nevzniklo stažením); na př. bráti — vybráti, spáti — vyspáti; ale hráti (= *hřežati) — zahráti. Někteří píší též složené infinitivy zakončené na *-íti* s krátkou kmenovou samohláskou; na př. bítí — nabítí, pítí — vypítí; jest to krácení dialektické.

Při jiných infinitivech složených jest podobně krácení chybou.

c) Jednoslabičná jména, když skloněním stanou se dvojslabičnými, kráť kmenovou samohlásku, na př. bůh — boha, sůl — soli, hrách — hrachu a pod.

d) Když dvojslabičná slova skloněním změni počet slabik, anebo když mají dlouhou koncovku, kráť kmenovou samohlásku, na př. míra — měř, měrami, měrách; rámě — ramene.

Poznámka. Toto krácení není důsledně provedeno; na př. kláda — kládou, klád, kládám, kládami.

e) Dvojslabičné komparativy kráť kmenovou samohlásku, na př. krátký — kratší, úzký — užší.

f) Jednoslabičné imperativy kráťvají kmenovou samohlásku, na př. souditi — suď, nésti — nes, brániti — braň, svítiti — svěť; báti se — boj se, ale státi — stůj! (dloužení přízvukem). Krátké imperativy zůstanou krátkými i ve složení s příklonkou *-ž*: sudiž, světiž a pod.

39. g) Při tvoření jmen často se vyskytuje krácení, a tu kráťvají kmenovou samohlásku:

jména zdrobnělá, na př. houba — hubka, chvíle — chvilka;

přídavná jména odvozená od podstatných, na př. louka — luční, mák — makový, pán — panský a j.

přídavná jména s příponou -cí, na př. spáti — spací, šiti — šicí a pod.

podstatná jména s příponami: -ač, -eč, -ič, -ec, -ba, -tel, na př. hádati — hadač, sázeti — sazeč, trávití — trávič, mlátiti — mlátec, střeliti — střelba, kázati — kazatel. Leč vyskytují se hojně odchylky od tohoto pravidla, na př. křísitel a j.

h) Slovesa VI. třídy ráda zkracují kmenovou samohlásku, na př. koupiti — kupovati, práce — pracovati, rád — radovati se, lámati — vylamovati.

Menší změny samohlásek.

40. Mimo uvedené změny jest ještě mnoho jiných, ale jsou to změny výjimečné, jsou to jen nahodilé odchylky od pravidla, které málo přičiňují ku přeměně jazyka. Jest to hlavně *zaměňování a vysouvání*.

Samohláska se někdy zamění za jinou bez patrného důvodu, na př. junák — jonák, sekýra — sekera; nejdůležitější, jakožto nejstá-

lejší, jest záměna v příponě *-ot* za starší *-et*; na př. sykot, tlukot za syket, tluket a pod.

Samohláska se někdy vysouvá a to na počátku, ve středu i na konci slov, na př. imám — mám, ihra — hra, veliký — velký, můžeme — můžem, nesi — nes, dosyti — dosti, zblo (ze stéblo) a j. Nejdůležitější vysutí jest v imperat. sing. na př. nesi — nes; plural pak se tvořil od singularu: nes — nesme (za starší: nesěme).

II. Změny souhlásek.

41. Souhlásky jsou stálejší část jazyka než samohlásky a podléhají méně změnám. Většina těchto změn jest prastará, jiné jsou jen nahodilé a místné. Málo je změn, které by lišily starou češtinu od nové, jako u samohlásek přehlasování. Změny jsou hlavně způsobeny *sousedstvím*, méně jinými činiteli. Z pravidla podléhá souhláska změně působením hlásky *následující*.

V sousedství souhlásek mohou býti 1. *samohlásky*, 2. *souhlásky*. I mění se souhlásky: 1. před samohláskami; 2. v sousedství souhlásek (z pravidla také před souhláskami).

I. Změny souhlásek před samohláskami.

42. Ze samohlásek způsobují změnu samohlásky měkké: *i, í, ě* a též původní a starobul. *ь, е; а* obojetné *е, ё*.

Ze souhlásek mění se jejich působením:

1. zubné okamžité *t, d* a zubná nosovka *n* v předopatrové *т, д, њ* před měkkými *i, í, ě, ь* (ne před *е, ё*), na př. syt — syti, sud — sudě, sudí, stín — ve stíně, stíniti; kost za stbul. kostь; ale hađe, teprv, není.

43. 2. *r* v *ř* před měkkými i obojetnými samohláskami, na př. bratr — bratří, bratře, hora — na hoře (stčes. hořě, srov. rybě), kuřata (= stbul. kuřeťa).

Poznámka 1. Někdy se čeština vrátila k *r* vlivem jiných tvarů, na př. bereš, bere za starší: bēreš, bēre podle beru.

Poznámka 2. Kde *e* zastupuje původní tvrdou samohlásku, *r* se před ním nemění; na př. bratr — bratře, ale bratrem (-em za původní -am), srov. sok — sokem, hoch — hochem a pod.

Poznámka 3. Vedle změny *r—ř* čekáme změnu *l* — měkké *l*, která v češtině byla asi do 16. století, později zanikla. Místy zanikla již dříve, místy (zvláště ve východních nářečích) se udržela dosud.

44. 3. zadopatrové *k, h* mění se dvojako:

a) před stbul. *ѣ* a před oním *і*, které je zastupuje,*) mění se *k* v *c*, *h* v *z*. Za *ѣ* máme v češtině ovšem *ě* (*e*) nebo *í*

*) t. j. v nom. plur. a v rozkaz. způsobu: had-í, bd-í. (Srov. konec §. 15.)

(stčes. *ie*); *i* zůstalo. Na příklad ruka — ruce (stčes. *rucě*, srov. *rybě*), noha — noze, rak — o *racích* (stčes. *raciech*, stbul. *racěchu*), druh — o *druzích* (stčes. *druziech*); rak — *raci*, druh — *druzi*, řku — *rci*, mohu — pomoz (za starší pomozí);

- b) před ostatními měkkými a obojetnými samohláskami mění se *k* v *č*, *h* v *ž*; na př. peku — pečeš, mohu — můžeš; pták — ptáček, roh — růžek; tok — točiti; lh-áti — lež (za stbul. *lžti*).

4. *ch* mění se v obou případech v *š*; na př. moucha — mouše (stčes. *múšě*), hoch — hoši, o hoších; páchatí — páši, ruch — rušiti.

Tyto změny jsou prastaré, a jejich pravidla mají platnost všeobecnou.

Poznámka 1. V příponách *-tc*, *-tca*, *-tce*, na př. stbul. *otць* — čes. otec, stbul. *овца* — čes. ovce, stbul. *срдце* — čes. srdce, dále v příponě *-z*: kněz, peníz, pak ve slovesech jako ponouceti, mizeti a pod. jest *c* za náležitě *k*, *z* za náležitě *h*. Kde však by se *k* měnilo v *č*, *h* v *ž*, tam se objeví náležitá hláska *č*, *ž*. Na příklad, *otць* stojí za náležitě *otьkь*; ve vok. sing. za **otьke* čekáme *otьce* (srov. člověk — člověče), a vskutku se očekávaného tvaru užívá.

Poznámka 2. Vedle uvedených změn čekali bychom i změny *retnic*. Původně se v češtině *retnice* obměkčovaly *p—p'*, *b—b'*, *v—v'*, *m—m'* před měkkými samohláskami, na př. *p'il*, *b'il*, *m'ilý*, ale časem měkčnost opět zanikla.

2. Změny souhlásek sousedstvím souhlásek.

a) Spodoba jasných a temných.

45. 1. Hlázky *k* a *g*, *t* a *d*, *p* a *b*, vůbec temné a odpovídající jasné článkují se stejně, rozdíl jest pouze ve zvuku, jaký při nich vychází z hrtanu. Když máme skupinu souhlásek, nevychází z hrtanu zvuk dvojí, ale jediný, a to takový, jakého žádá hláska poslední. Tím se musí předchozí souhlásky měniti, poslední souhlásce se připodobiti.

Spodobou mění se souhlásky temné před jasnými v jasné, jasné před temnými v temné. Podle toho *kdo* vyslovuje se *gdo*, *sbor* — *zbor*, *svatba* — *svadba* a pod. A naopak vyslovuje se *lehký* — *lechký*, *hádka* — *hátka*, *knížka* — *kníška*, *drobtý* — *dropty*.

Málokdy je změna opáčná, aby druhá souhláska připodobila se předchozí; na př. scháněti (místo sháněti, houiti dolů).

2. Na konci slov vyslovujeme souhlásky jasné jako obdobné temné; na př. *dub* jako *dup*, *Bůh* — *Bůch*, *lev* — *lef* a pod.

b) Změny souhlásek před *j*.

46. Hláska *j* způsobuje veliké změny předchozích souhlásek. *I* mění se

1. hrdelné *lj* v *č*, na př. pláči 1. os. sing. za *plakju;
hj " *ž*, na př. Praha-Pražan za *Prahjan;
chj " *š*, na př. páši za *páchju;
2. zubné *tj* " *c*, na př. svíce za *svietja;
dj " *z*, na př. narození za *narodjenjej;
sj " *š*, na př. píši za *pisju;
zj " *ž*, na př. maži za *mazju;
3. složené *cj* " *č*, na př. obec — občan (za *obc-jan);
4. *rj* " *ř*, na př. bouře za *búrja (— búra — búrě —
 búře — bauře — bouře).

Všecky tyto změny jsou staré a všeobecné.

Poznámka 1. Vedle změny *rj—ř* čekáme změnu *lj—l*, která původně v češtině byla, ale časem l' splynulo s *l*; srov. §. 42, pozn. 3.

Poznámka 2. Vedle uvedených změn čekali bychom změny skupin *pj*, *bj*, *vj*, *mj*; za tyto skupiny byly v staré češtině měkké retnice *þ*, *ǫ*, *ǿ*, *ǿ*, *ǿ*, *ǿ*, jež však časem splynuly s *p*, *b*, *v*, *m*; srov. §. 44. pozn. 2.

c) Změny souhlásek před jinými souhláskami.

47. 1. Před zubnou okamžitou (*t*) změnily se již pradávno
 a) zubné *t*, *d*, b) hrdelné *k*, *h*:

- a) skupina *t*, *d* + *t* v *st*, na př. pletu — *plét-ti = plésti;
 vedu — *véd-ti = vésti;
- b) skupina *k*, *h* + *t* v *c*; na př. peku — *pékti = péci;
 vrhu — *vrhti = vrci.

Tyto změny jsou pradávny, další změny jsou mladší.

48. 2. Před jednoduchou sykavkou

- a) jiná sykavka jednoduchá mizí:
 skupina *šs*, *ss*, *žs* dává *s*; na př. češ-ský = český, rus-ský =
 ruský, praž-ský = praský;
- b) zubná *t*, *d* splývá s ní v souhlásku složenou;
ts, *ds* dává *c*; na př. bohat-ství dá bohactví, dva na deset —
 dvanádst = dvanáct;
tš, *dš* dává *č*; na př. podšev vyslovuje se počev;
- c) *rs* dává *ř*; na př. trstina — třtina, krstiti — křtiti, něm.
 kurfürst — kurfürst.

49. 3. Jestliže ve skupině sykavek mají býti souhlásky složené, pozbývají svých součástí sykavých: *c* = *ts* ztratí své *s*, *č* = *tš* ztratí své *š*; z obou zbude pouze *t*.

Na příklad: český — plur. českí — češčí = češčí = čeští; ješče — ještě, ščestie = štěstí. A tak podobně

čs = *tšs* = *ts* = *c*; na př. čso = *tšso* = *tso* = *co*, řečský = řetšský = řetský;

čš = *tšš* = *tš* = *č*; na př. katolič-ský — katolický;

ale plur. katolič-ščí = katolitiš-ščí = katolitiščí = katolitiščí.

Jako *č* = *tš* ztrácí své *š*, tak *čš* má ztratiti své *š* a má z něho zbyti *č*. Protože však za očekávané *čš* máme v češtině jen *čš*,

zdá se nám, že skupina *žž* mění se v *žd*; na př. *Žžár* — *Žďár*, *rozží* — *rozdí*.

4. *řc*, *řč* se mění v *rc*: *rci* m. řci; *rcoš* m. řčeš.

50. 4. Úplné připodobnění a následkem toho zánik hlásek máme jednak prastaré, jednak pozdější. Ono týká se hlavně hlásek *t*, *d*, na př. *dám* za **dad*-m, šel za **šedl*, kynouti za **kydnouti*, a retnic *p*, *b*, *v* (zvláště před *n*), na př. sklepení — sklepnu — skleau, topiti — utopnu — utonu. Skupina *bv* pravidelně se mění v *b*: obvaliti — obaliti, obvěsiti — oběsiti; ale i obvázati. V příkladech jako: ovinouti je předložka *o*, nikoliv *ob*.

51. 5. Však i v dobách historických zanikají podobně souhlásky a zvláště rád se tím jazyk zbavuje větších a těžko vyslovitelných skupin, na př. *steblo* — *stblo* — *sblo* — *zblo*.

Pro zánik různých souhlásek není ovšem pravidel všeobecných.

Zánik souhlásky mimo všeobecné pravidlo nazýváme *odsutím* a toto pozorujeme v historických dobách na počátku slov, ve středu i na konci. Na příklad: *jeho* — *jho* — *ho* (příčina staročes. přízvuk *jehò*), *Hřek* (srov. lat. *Graecus*) — *Řek*, *klopotiti* — *lopotiti*; — *steklo* — *stkló* — *sklo*, *hle* m. *hled*; v gen. plur. z přípony *-iv* se *-v* z pravidla před souhláskami *odsouvá* (*hadů* m. *hadův*); v part. perf. se v živé mluvě *odsouvá -l*: *nesl* — *nes'*; z předložky *vz* — se *v* často *odsulo*: *vzchopný* — *schopný*, *vzchod* — *schod*. Ve slově *já* *odsulo* se — z (stčes. *jáz*). Místo *jest* říká se častěji *je*.

3. Vsouvání souhlásek.

52. 1. Hiat často se odstraňuje vsutím souhlásek *v*, *j*, *h*; viz §. 23., c.

2. Některé skupiny souhlásek jsou příjemnější, když se vsune k nim ještě jiná, *wřítá* souhláska:

za *sr*, *sř* bývá *str*, *stř*; na př. *pestrý*, *ostrov*, *stříbro*, *středa*;

" *zr*, *nr*, *lr* " *zdr*, *ndr*, *ldr*; na př. *mázdra*, *Jindřich* (srov. *Heinrich*), *Oldřich* (srov. *Ulrich*), *zdravý*;

" *tr* " *stř*, na př. *střemcha*, *střenka*, *střevo*;

" *sn* " *stn*; na př. *masný* — *mastný* (krám).

K hlásce *d* přísouvá se *z*: *broditi* — *brouzdati*, *jedu* — *jezditi*; k hlásce *ž* zase *d*: *páže* — *páždí*, *jezek* — *ježdík* a pod.

Někdy jest k *d* přísuto *r*: *dušiti* — *rdousiti*; k *m* někdy *r* nebo *s*: *mutný* — *smutek*, *rmouti*.

Mezi *bt* a *pt* v infinitivu vsouvá se *s*: *zabu* — *zábsti*.

Ve sklonění zájmena *on* bývá po předložkách *ň* místo *j*: s ním, od něho atd. Podobně u sloves *jíti*, *jmouti*, *jísti*, když jsou složena s předložkami: *sněm* (s-jem), *snědl* (s-jedl), *ponětí* (po-jetí) a jiných, jakož i ve slově *ňádro* m. *jádro*. Změna tato jest velmi stará a jest tu jen zdánlivě vsuto *n*.

4. Střídání souhlasek.

53. Nahrazování náležitě souhlásky jinou souhláskou, bez patrné příčiny slove *střídání*.

Z pravidla se střídají souhlásky:

a) buď ty, které se článkují na témže místě a tedy okamžitá nahrazuje střídnou třívou a naopak, jasná střídnou temnou a naopak;

b) temná nahrazuje jinou temnou, jasná jinou jasnou.

Na příklad: a) přívuzný — příbuzný, vřeštěti — břeštěti, páry — máry, červ — černák, navnaditi — nannaditi, namladiti, roždi — rošti, chor — křr, déžd — dešť, atd., b) kluzký — plzký — slizký, kloniti — cloniti, sloniti, pipec — típec.

Zvláště často se střídají hlásky *l, r, n*: farář — falář, podlebí — podnebí, zle užívati — zneužívati, zaslúbiti — zasnúbiti atd.

A podobně často se střídají *ž—ř*: drůbež — drůbež, žebřík — řebřík, bažina — bařina, jeřáb — žeřáb.

Místo *n* bývá *m*: mrav — mrav; místo *nn* někdy *dn*: učedník za učenník.

Poznámka. Za původní *g* máme v češtině *h*.

Část' druhá.

K m e n o s l o v í .

54. Většina slov má flexi; slova mají buď pády (skloňují se), nebo osoby (časují se). Menší část slov se neohýbá, nemění se ani jako jméno, ani jako sloveso, neskloňuje se, ani nečasuje.

Máme tedy slova *ohebná* a *neohebná*.

Rozebíráme-li některá slova neohebná, poznáváme, že jsou to *tvary ustrnulé*; na př. předložka *kolem* jest zajisté instrum. sing. od slova *kolo*; příslovce *krásně* jest lok. sing. od slova *krásno*, atd. Ale u mnohých slov ani mluvnickým rozbořem nepoznáme, zda měla původně také nějakou flexi, na př. předložka *po*.

Slova ohebná jsou složená.

Pozorujme slova: semene, semena, semeuem, semenech; všude jeví se část *semen* —, která nese význam slova; koncovky *-e, -u, -em, -ech* pozorujeme též u jiných slov (na př. *had-a, had-u, had-em, had-ech*) a poznáváme, že jsou k části *semen* — připojeny, aby dodaly slovu určitého úkonu ve větě. Slovo ohebné je tedy složeno ze dvou částí: z části, jež nese význam slova a nazývá se *kmenem*, a z přípony *ohýbací*.

Slova ohebná buď se skloňují, buď se časují.

Podle toho jsou přípony ohýbací:

1. *pádové*, na př. *-a* (semen-a), *-em* (semen-em) a *j*.
2. *osobní*, na př. *-š* (nese-š), *-me* (nese-me) a *j*.

Ohýbáním a příponami ohýbacími zabývá se tvarosloví. *Nauka o kmenech slove kmenosloví.*

U některých slov pozorujeme složitost významu, na př. *bohordička*; *otče-náš*. Této složitosti významu přiměřena jest i složitost slova samého: slovo je složeno 1. buď z několika samostatných kmenů, na př. *boho-*, *rodička* (*boho* je pouhý kmen, ne slovo); 2. buď z několika slov, na př. *otče náš*!

Slova složená z několika samostatných kmenů slovou *složeniny*, slova složená z několika slov slovou *spřežky*. První část složeniny, jsouc pouhým kmenem, nemůže se vyskytovat jako slovo ve větě. Ale všechny části spřežky mohou se ve větě vyskytovat jako slova.

Poznámka. Od složených kmenů sluší rozeznávatí kmeny *zdvojené*, vzniklé zdvojkou (reduplikací), již se smyslně označuje vzmocnění pojmu; na př. plápol (= polpol), hlahol (= holhol), chochol a j.

Ve složeninách máme několik *samostatných* kmenů; každý z nich totiž má svůj na druhém nezávislý význam; na př. v *boho-rodíčka* má kmen *boho-* zcela jiný, na slově *rodíčka* zcela nezávislý význam; a naopak slovo *rodíčka* má svůj zvláštní, na kmeni *boho-* zcela nezávislý význam.

Slova, která nejsou složena ani z několika slov, ani z několika samostatných kmenů, slovou *jednoduchá*.

55. *Jednoduchá slova mají jediný samostatný kmen.*

Pozorujme slovo *rodíčka*. Z tvarů: *rodíčkám, rodičkách, rodičkami* usuzujeme, že *rodíčka* je zároveň kmenem. Ale ve kmeni *rodíčka* je zajisté obsažen kmen *rodič*, v tomto kmen *rodi* (srov. *rodi-ti*), v tomto kmen *rod*. Kmeny *rodíčka, rodič, rodi* jsou tedy též složeny.

Složení těchto kmenů jest jiné, než složení ve slově *boho-rodíčka*. Tam něco jiného značilo *boho-* a něco jiného *-rodíčka*. Zde neznačí něco jiného *rodi-* a něco jiného *-čka*, ale kmen *rodi-* závisí na kmeni *rod-*, kmen *rodič* na kmeni *rodi-*, kmen *rodíčka* na kmeni *rodič*. Máme tedy tento postup skládání:

rod—rod-i

rodi—rodi-č

rodič—rodič-ka.

Nebo: *rodíčka* = *rodič-ka*,

rodič = *rodi-č*

rodi = *rod-i*

rod.

Kmen *rod* se již nemůže rozložití.

Kmen, který nemožno již rozkládati, a jehož význam je zcela nezávislý na jiném kmeni, slove *kořen*.

Přípony, jimiž z kořene tvoříme kmeny, slovou *kmenotvorné*.

Skládati kořen nebo kmen s kmenotvornými příponami a tak tvořiti nový kmen nazýváme nový kmen *odvozovati*.

Kmeny, které vznikly z kořenů připojením jediné přípony kmenotvorné, slovou *prvotné*.

Kmeny, které jsou odvozeny již od kmenův odvozených (ne od kořenů), slovou *druhotné*.

Kmen, ze kterého se odvozuje další kmen, slove *základní*.

Význam kmene odvozeného závisí na významu kmene základního a tedy i na kořeni.

Samostatným kmenem jednoduchých slov jest tedy sám kořen. Kmenem slova může býti buď sám kořen, nebo jest kmen odvozený.

56. Podkladem všeho bohatství slov v řeči jsou tedy *kořeny*. Z kořenů odvozujeme nejdříve *kmeny prvotné* a dalším odvozováním *kmeny druhotné*. Odvozování děje se *příponami kmenotvornými*.

Ke kmenům mohou se pojiti přípony ohýbací a tím vznikají slova.

Odvozování sluší rozeznávati od *skládání kmenů* (ve složeninách), které zase sluší rozeznávati od *složení slov* (ve spřežkách).

Tento *vnější vznik slov skládáním* bývá často prováděn *vnitřními proměnami samohlásek*: stupňováním a tvarným dloužením.

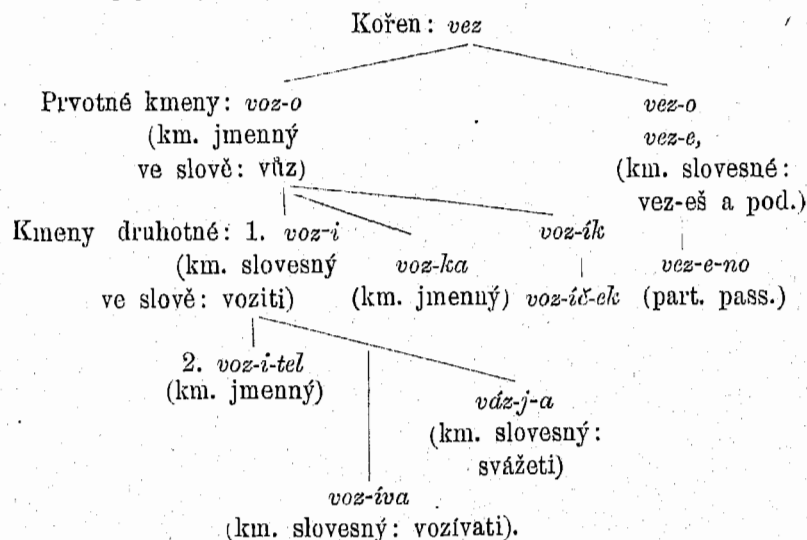
Kořeny dělíme na:

1. *slovesně jmenné*, z nichž jsou odvozena všechna slovesa i jména, mnoho předložek i příslovci;
2. *zájmenné*, z nichž jsou odvozena zájmena, mnohé spojky, předložky a příslovce.

Kmeny dělíme:

1. na *jmenné* a *zájmenné*, které dostávají přípony pádové a skloňují se;
2. na *slovesné*, jež dostávají přípony časové, způsobové a osobní a časují se.

Příklad odvozování:



V živé řeči nevyskytují se ani kořeny, ani kmeny, nýbrž jen hotová slova. Tvary slov řídí se končovkami kmenů.

Koncovky kmenů jmenných.

57. Řeč se mění a ovšem i slova. Ale kmeny v živé mluvě se neuskalytují (jsou pouhé mluvnické abstrakce) a nemohou se tedy měnit. Slova se mění — kmeny jejich se nemění. Slova se změnila, jejich tvar je zcela jiný, než býval původně — kmeny zůstaly tytéž.

Původně z tvarů jmen dosti snadno bylo vyčísti kmen. Dnes, kdy se slova časem změnila, kmen jen s těžší poznáváme.

Jsou to koncovky kmenů jmenných v češtině tyto:

Kmeny na *-o* [jména rodu mužského, na př. had, a středního, na př. město]. Kmenová koncovka jest patrna jen u jmen středního rodu; u jmen mužských není patrna.

Kmeny na *-a* [jména rodu ženského, na př. ryba; výjimkou i mužského, na př. vladýka].

Kmeny na *-jo, -ja* [odpovídají kmenům na *-o, -a*; na př. hráč — pole (za *poljo) — duše (za *duša)].

Kmeny na *-ijo, -ija* [zvláštní druh předcházejících; na př. Jiří (za *Juřij) — paní (za *paniji) — znamení (za *znamenje)].

Kmeny na *-u* [jména rodu mužského, na př. syn]. Kmenová koncovka není již patrna a jména splynula se jmény kmene na *-o*.

Kmeny na *-i* [jména rodu mužského i ženského; na př. host (host) — kost]. Kmenová samohláska je dosti málo patrna, zvláště u jmen mužských.

Kmeny na *-í* [jména rodu ženského; na př. církev]. Kmenová samohláska jest obsažena v kmenovém *-v-*, na př. gen. sing. církv-e.

Kmeny na *-n* [jména rodu mužského i středního; na př. kamen — símě]. Kmen jest ve většině pádů ještě patrný: kamen-e, semen-e atd.

Kmeny na *-t* [jména rodu středního; na př. kuře]. Kmen ještě v mnohých pádech zratelný: kuřet-e, kuřat-a atd.

Kmeny na *-r* [jména rodu ženského; na př. máti]. Kmen ještě zratelný: máteř-e.

Kmeny na -s [jména rodu středního; na př. slovo, nebe]. Kmen patrný v některých zastaralých tvarech: nebes-a. Jinak ujalo se sklonění jmen kmene na -o a na -jo.

Tyto koncovky kmenů jsou buď samy o sobě příponami kmenotvornými, nebo se jimi končí delší přípony kmenotvorné.

Důležitější kmenotvorné přípony jmen:

Přípony samohláskové.

58. a) Kmeny na -o jsou nejčetnější; náležejí k nim:

1. jména mužská, jež mají v nom. sing. koncovku stbul. -*o*; v češtině -*o* zaniklo a jména se končí tvrdou (někdy obojetnou) souhláskou; na př. had, vrah, drak, strom atd. Kmenové -o málo kde jest patrné; kmen mívá často stupňovanou samohlásku.

2. jména rodu středního, jež mají v nom. sing. koncovku -o, na př. město, čelo, maso, jho, roucho atd. Samohlásku ve kmeni bývá stupňována.

b) Kmen na -a má největší část ženských jmen, na př. ryba, sláva, osnova, voda, váda atd. Kmen zní stejně jako nom. sing. a jeví se i v jiných pádech (plur. rybám, rybách, rybami). Samohlásku mívá kmen stupňovanou. — Menšina kmenů na -a náleží jménům mužským: vladyka, vévoda a j.

c) Kmeny na -jo odpovídají kmenům na -o. Náleží k nim:

1. jména mužská; nom. sing. končí se v stbulharštině na -*o*, v češtině -*o* zaniklo a jména se končí na měkkou (někdy obojetnou) souhlásku; na př. hráč, kňh, kněz, meč atd.

2. jména střední, jež se končí v nom. sing. na -e (přehlasované *-o); na př. moře, líce, lože, pole atd.

d) Kmeny na -ja odpovídají kmenům na -a. Náleží k nim hlavně jména ženská, jež mají v nom. sing. koncovku -*ě*, e (přehlasované *-a); na př. duše, země, vlně, náše; někdy i *ě*, e odpadá: hráz vedle hráze, nříž vedle mříže. — Menšina kmenů náleží jménům mužským: panoše, soudce, správce atd.

e) Kmeny na -*ějo*, -*ěja* (-*ějo*, -*ěja*) mají jména 1. mužská: obyčej, kročej, obličej; 2. ženská: šlěpěje, veřeje, stěžeje, koleje.

f) Kmeny na -*ijo*, -*ija* jsou zvláštním druhem kmenů na -jo, -ja; na př. Jiří za *Juřij, znamená za *znamenije, kolektivum bratří za *bratřija, sudí za *sudiji (kmen na -*ija*). Následkem stahování mají jména těchto kmenů zvláštní tvary (stažené).

g) Kmenů na -u (*o*) jest na mále. Jména jsou rodu mužského a mají v nom. sing. koncovku v stbulharštině -*o*, které v češtině zaniklo a jména se končí na tvrdou souhlásku. Tím splynula s mužskými jmény kmene na -o, tak že je nelze rozeznati. Původní kmeny na -u mají: dub, dům, med, sad, suk, vůl, vrch, čin, stan, syn; adjektiva mlad-ý, cel-ý. Někdy se udržela stopa původního kmene na -u: vok. sing. synu; adj. dub-ov-ý, kde -ov- náleží *u*-kmeni; v příslovcích: spolu (= s polu t. j. z boku).

h) Kmenů na -i (*o*) je málo. Náleží k nim jména mužská i ženská; nom. sing. končil se v stbulharštině na -*o*, rovnal se tedy kmeni, jež jeví se i v jiných pádech. V češtině -*o* zaniklo a jeví se jen v měkkosti předchozí sou-

hlásky: kost, řeč. 1. Jmen mužských jest málo; nom. sing. po zániku *-s* končí se na souhlásku a tím splynul se jmény kmene na *-o* nebo na *-jo*, jichž sklonění se přijalo; na př. host (host), gen. hosta (podle hada) nebo hostě (podle hráče). 2. Jmen ženských jest o něco více a zachovala zvláštní sklonění; na př. lež, rozkoš, řeč, chuť, choť, žeň, směs; zeleň, žluť a pod.

i) Kmenů s dlouhým *-ú* je v češtině málo. Jména jsou rodu ženského a končí se v nom. sing. na *-ev*; na př. tykev, kotev. Jména tato byla vzorem pro některá jména cizí, do češtiny přijatá: církev, konev, fetkev, rakev, lahev, vikev, bukev (bukv-ice).

Přípony s *-r-*.

59. Přípona *-ro, -ra* (nom. sing.: *-r, -ro, -ra*): da-r, mok-ro, máz-d-ra; adjektiva: dob-rý, moud-rý, os-t-rý atd.

Přípona *-arjo* (nom. sing.: — *ař, ár* — přehlasované *ieř, íř*): pek-ař, vlad-ař, tes-ař, pís-ař, lh-ář, cihl-ář, kov-ář atd. — hrnč-íř. Příponou touto se tvoří jména osob, jež se zabývají tím, dělají to, co značí kmen základní.

Přípona *-oro, -ero* je řídká: sochor; číslovky: pat-erý, šest-erý atd.

Přípona *-orjo* (nom. sing.: *oř*): tchoř (kmen: *dch-orjo, srov. dech—).

Přípona *-yra*: sek-ya.

Přípona *-yrjo* (nom. sing.: *yř*): měch-yř.

Přípony s *-l-*.

60. Přípona *-lo, -la* (nom. sing. *-l, -lo, la*): part. perf. nes-l, nes-lo, nes-la, atd. substantiva: uz-e-l, dě-lo, sed-lo, mh-la (— mlha); adjektiva: ob-lý, smě-lý, okrouh-lý a j.

Přípona *-elo, -ela*: plev-el, vč-ela.

Přípona *-olo, -ola*: hrb-ol, choch-ol, mrtv-ola.

Přípona *-yla*: moh-yla.

Přípona *-yljo* (nom. sing. *-yl*): mot-yl.

Příponou *-dlo* tvoří se od sloves jména prostředků, jimiž se něco kouá, nebo míst, na nichž se něco děje: mý-dlo, ší-dlo, čerpa-dlo, rá-dlo (= or-dlo, -or srov. oři), by-dlo, večeřa-dlo.

Přípona *-tlo* jest původem s předešlou spřízněna; *-t-* z pravidla v ní zaniká: číslo (= čít-tlo — čís-tlo), veslo (= *vez-tlo = *ves-tlo), máslo (= *máz-tlo = *máš-tlo). Že tu bylo původně *-tlo* a nikoliv pouhé *-lo*, poznáváme ze změny předchozí souhlásky; na př. vez-lo by se nezměnilo (srov. part. perf. vezlo), ale *vez-tlo musilo se změnit ve veslo.

Přípony s *-n-*.

61. Přípona *-no, -na* (nom. sing.: *-n, -no, -na*): ply-n, se-n, rou-no, ok-no, vlák-no, ves-na, pě-na, stra-na, sr-na atd. Part. pass. a adjektiva: dá-n, dá-no, dá-na, pl-n a j.

Někdy jen příponou *-na*, někdy složenou příponou *-ár-na, -ír-na* tvoří se název místa (od jmen i od sloves): kov-árna, muč-írna, ovč-árna, sladov-na.

Přípona *-ov no* jest analogická: bojov-ný (od bojov-ati), domov-ný (od dům) mají jen příponu *-no*; ale duš-ev-ný má již analogii příponu složenou.

Přípona *-ni (ny)* — sklonění kmenů na *i* (mužský a ženský rod); nom. sing. končí se na měkkou nebo obojetnou souhlásku: de-n, bra-ň.

Přípony *-sně, -zně* mají jména žen. rodu: bá-seň, ží-zeň, ká-zeň.

Přípona *-njo, -nja* (nom. sing.: *-ň, -ně*): ků-ň, ber-ně a pod.

Přípona *-ano, -ana* (nom. sing.: *-an, -ana*): pij-an, zob-an, kraj-an. smet-ana, velik-án a j.

Přípona *-eno, -ena* (nom. sing.: *-en, -eno, -ena*): vřet-eno, přad-eno, stař-ena; adjektiva: červ-ený, stud-ený; part. pass. nes-en, nes-eno, nes-ena.

Přípona *-ěno, -ěna*; adjektiva: hlin-ěný, slam-ěný, kost-ěný, dřev-ěný označují látku, z níž jsou věci (substantiva, ke kterým náležejí).

Přípona *-eni (-eny)*; jména jsou mužská kmeně na *-i*: jel-en, hřeb-en, koř-en.

Příponou *-ino, -ina* tvoří se jména různého významu; jména: čeled-in, hospod-in, voj-in, zvěř-ina, člověk-ina, medov-ina, slovanšt-ina, němč-ina atd.; adjektiva přisvojovací odvozena od kmenů na *-a*: mat-čin, pan-in, Libuš-in.

Tato přípona bývá druhou částí složené přípony: *-jan-ino* (nom. sing. po přehláске *-jěnin, -jenin*): měšt-ěnin (= *měšt-janiu), dvoř-ěnin (= *dvor-janin). Tato jména tvoří se ze jmen místních a značí jména jejich obyvatelů. Nyní se užívá více tvarů bez druhé přípony *-ino-*: Pražan, měšťan atd. (místo Praženín, měštěnin).

Přípona *-izna*: běl-izna, hlav-izna.

Přípona *-úno* (nom. sing.: *-oun*): běh-oun, tah-oun; *-lúno* (nom. sing.: *-loum*): křík-loum.

Přípona *-yno*: ml-ýn.

Přípona *-ynja* (nom. sing.: *-yně*): kuch-yně, prorok-yně, svat-yně.

Přípona *-no, -na*, (nom. sing. *-n, -ňo, -na*): ost-en, bub-en, svíc-en, plát-no, břev-no, kněz-na, hřív-na; adjektiva: věr-ný, svobod-ný, šťast-ný atd.

Příponou *vnjo, vnja* tvoří se adjektiva: vnitř-ní, před-ní, hor-ní.

Přípony s *-t-*.

62. Příponou *-to, -ta* (nom. sing. *-t, -to, -ta*) tvoří se part. pass.: bi-t, kry-t; adjektiva: jis-tý (jis — srov. jsem); řadové číslovky: desát-ý, pá-tý atd. a mnoho jmen: mos-t (= *mot-tě, mot srov. s metu), těs-to (= těsk-to, srov. tisk), pa-ta, Lho-ta (Lho- srov. s leh-ký; Lhota = polehčení, privilegium).

Příponou *-tu (-tě)* tvoří se supinum: *-t*: bi-t, li-t atd.

Příponou *-ti (tě)* tvoří se jména (kmeny na *-i*, nom. sing.: *-ť*) mužská: ze-ť, tes-ť, a hojněji ženská: čes-ť, mas-ť (= *maz-ť, srov. mazati), pamě-ť, závis-ť (= *závid-ť, srov. záviděti), moc (= *moh-ť, srov. molu), pec (= *pek-ť, srov. peku), vlas-ť (= *vlad-ť, srov. vládmu).

Dále se tvoří touto příponou infinitiv: nésti, bíti, péci (= *pék-ti) atd.

Příponou *-stě* (nom. sing. *-stě*) tvoří se ženská jména hlavně odtažitá: blaho-st, rado-st, bole-st atd.

Příponou *-tajo* tvoří se substantiva: voza-taj, ra-taj (oráč).

Příponami *-tel, -telo, -teljo* tvoří se jména od sloves (km. infin.): kaza-tel, čini-tel, cti-tel atd.; ode jmen, jako čini-tel, vzala se přípona *-itel*: dohlíž-itel, trp-itel. Jména tato značí osoby, jež dělají to, co jest vyjádřeno kmenem základním.

Složený jsou přípony adjektivní: *-telný, -telský*: spasi-telný, přá-telský.

Přípona *-tino* vyskytuje se ve jménu: *pěs-toun* (= *pět-tán, pět- srov. s *píce* = *pitja; pit-omý).

Přípona *-tucha*: *pas-tucha*.

Přípona *-tvo, -tva*: *bi-tva, honi-tva*; adj. *mr-tvý*. Později vlivem přípony *-ba* (*služ-ba, svat-ba*) změnila se *-tva* v příponu *-tba*: *modli-tba* a pod.

Přípony *-stvo* a *stvijo* (nom. sing.: *-stvo, -ství*) měly původně stejný význam. Později vyvinul se rozdíl a jména na *-stvo* mají význam konkrétný (srostitý), jména na *-ství* abstraktný (odtažitý): *manžel-stvo* a *manžel-ství, měšťan-stvo* a *měšťan-ství*.

Příponu *-ato* mírají adjektiva označující, čím předmět vyniká, na př. *noh-atý, dlouh-atý, boh-atý*. Před touto příponou mají kmeny na *-u* kmen stupňovaný (*-ov*): *sukov-atý*; jejich vzorem vznikla nová přípona *-ovatý*.

Přípona *-to* již v starobulharštině střídá se s příponou *-oto* (nom. sing.: *-тъ, -отъ*). V češtině za nom. sing. *-тъ* máme *-et* (stčes. *syk-et*), za *-отъ* máme *ot*; tato druhá přípona ovládla: *šep-ot, hřm-ot* atd. (V stbulharštině je poměr opáčený, první přípona jest hojnější, druhá výjimečnou). Většina jmen s touto příponou označuje zvuk.

Příponou *-ent* tvoří se jména mláďat (nom. sing. *-ě, -e*, gen. sing. *-ěte, ete*, nom. plur. *-ata*): *mlád-ě, holoub-ě, kuř-e*; sklonění jejich se přeneslo i na jiné kmeny: *děvče, poupě* a j. Další příponu (*-ent-a, stbul. eta, čes. ata*) mají: *Hrozn-ata, Mil-ata*.

Příponou *-nt* tvoří se part. praes. čin. rodu; na př. **nesó-n(t)* = *stbul. nesy, *bijó-n(t)* = **bijé-n* = *stbul. bije*. V češtině jest za *bije* správně *bíja*, a podle *bija* též *nesa* (místo *nesy*). V ostatních tvarech je kmen rozšířen *o—jo* (*neso-nt-j* — = *stbul. nesat-j* —, čes. *nesít-j* —), proto tvary *nesouc* (stčes. *nesúe* —), a *bijíc* — (stčes. *bijúc* —), kde *c* = *tj*, srov. §. 46. Od *činiti* a pod. je part. toto: *čini-nt* = *stbul. čine* = stčes. *čina* = *novočes. čině*; v ostatních tvarech *čini+nt+j* — = *stbul. *činet+j* — = stčes. *čínátj* — *činiec* — = *novočes. činíc* —; *c* zase = *tj*.

Mnoho přídavných jmen vzniklo z particiia na *-nt* další odvozovací příponou *-o, -a*; na př. *tekutý, mrzutý, mohutý* (též odvozeno příponou *-no, -na*: *mohutný*) atd. Mnoho též z particiia na *-nt*, rozšířeného příponou *-jo*; na př. *třesoací, honící, sypací, bicí* atd.

Přípony *-ito, -istvo* mají adjektiva: *bahn-itý, mlad-istvý*.

Příponou *-itjo* (čes. nom. sing.: *-ic*) tvoří se jména zdobnělá, dále i patronymika a metronymika: *pan-ic, děd-ic*. Přípona tato se skládá s *-ov* v *-ovic* ve jménech rodových a místních: *císařovic, králevic, Královice, Lohkovic*.

Přípony s *-d-*.

63. Přípona *-do, -da*, (nom. sing.: *-d, -do, -da*): *za-d, pře-d, stá-do, svobo-da*.

Přípona *-da*: *vraž-da, křiv-da, prav-da*.

Poznámka. Mnoho příslovcí je tvořeno příponou *-d-*, na př. *jinda, kdy, jindy, někde, zde, všude, všade*.

Přípona s *-b-*.

64. Přípona *-ba* (nom. sing.: *-ba*), na př. *služ-ba, hon-ba, or-ba, druž-ba, chudo-ba, zlo-ba*.

Přípony s -v-

65. Přípona *-vo, -va* (nom. sing. žen. r. *-va*; příd. jména všech rodů): drža-*va*, jíz-*va*; hra-*vý*, stona-*vý*.

Přípona *-avo, -ava* (nom. sing. žen. r. *-ava*; příd. jména všech rodů): doubr-*ava*; bol-*avý*, rez-*avý*. Přídavná jména mají ráda delší příponu o *l*: bod-*lavý*, pich-*lavý*, styd-*lavý*.

Přípona *-ivo, -iva*: před-*ivo*, mel-*ivo*, tět-*iva*; přídavná jména: svář-*ivý*, ale z pravidla mají příponu rozšířenou o *l*: svár-*livý*, bed-*livý*.

Přípona *-ovo, -ova* není původní, *-ov* náleželo u mnoha slov ke kmenu: dubov-*y*, ale přeneslo se i na jiné kmeny, a nyní tvoří se touto příponou přídavná jména, zvláště přisvojovací, na př. líp-*ový*, otc-*řiv*, otc-*ovo*, otc-*ova* atd.

Přípony s -m-

66. Přípona *-mo*: pís-*mo*, pás-*mo*, vid-*mo*; *-mo, -ma* v příč. přít. trp.: zná-*m*, pit-*om*, věd-*om*, příd. jm. stížd-*mý*. Táž přípona vyskytuje se v příslovcích: ka-*mo*, ta-*mo*, kol-*mo*, let-*mo*.

Přípona *-imo* (nom. sing.: *-im*): otc-*im*, po-*brat-im*.

Přípona *-men* (nom. sing.: mužs. r. *-men*, střed. r. *-mě*): ka-*men*, ře-*men*, pla-*men*, sí-*mě* (se-*men-e*), rá-*mě* (ra-*men-e*).

Rozšířená přípona jest *-men-o*: ra-*men-o*; dále *men-no*: příd. jm. ru-*měn-ný*.

Přípony s -k-

67. Přípona *-ko, -ka* (nom. sing.: *-k, -ka*): zna-*k*, čá-*ka*.

Přípona *-ako* (nom. sing. *-ák*): žebr-*ák*, hou-*ák*, chud-*ák*, sedl-*ák*; příd. jména: j-*aký*, dvoj-*aký*.

Přípona *-jako* (nom. sing. *-(j)ák*): nebož-*ák* (= neboh-*ják*), měšť-*ák* (= měst-*ják*).

Příponou *-iko* tvoří se ze jmen podstatných zdrobňelá (nom. sing.: *-ik*): kon-*ík*, muž-*ík*, chlap-*ík*. Touže příponou tvoří se z příd. jmen končících se na *-ný* podstatná: hříšný — hříšn-*ík*, dlužen — dlužn-*ík* a podle vzorů těchto vznikla přípona nová *-ník*: náčel-*ník*, rol-*ník*. Dále je přípona *-ik* složena s *-l*: odběh-*lík*, uprch-*lík*.

Přípona *-yka*: vlad-*yka*.

Přípona *-sko, -ska* (*-sko, -ska*) (nom. sing.: *-k* nebo *-ek, -ko, -ka*); jména podstatná mívají význam zdrobňelý: svěd-*ek*, doub-*ek*, souč-*ek*, slův-*ko*, lůž-*ko*, kuřát-*ko*, hád-*ka*, druž-*ka*, svíč-*ka*; příd. jména: blíž-*ký*, trp-*ký*, vlh-*ký* atd.

Příponou *-isko, -iště* (novočes. *-iště*) tvoří se od jmen názvy míst a náčiní: ohn-*isko* a ohn-*iště*, bič-*isko* a bič-*iště*; s významem přilhaný: chlap-*isko*.

Příponou *-sko*, tvoří se přídav. jména z podstatných: bratr-*ský*, český (= čech-*sk* = češ-*sk*), řecký (= řek-*sk* = řeč-*sk*). Srov. §. 48. a 49.

Některá z těchto příd. jmen ve tvaru neurčitém ustrnula jako podstatná: Rusko, Řecko, vojsko atd.

Přípony s -h-

68. Přípona *-ha* (= původní *-ga*): slu-*ha*, stru-*ha*.

Přípona *-uho* (= pův. *ongo*, stbul. *ago*): pstr-*uh*.

Přípony s -ch-

69. Přípona *-cho*, *-cha* (nom. sing. *-ch*, *-cha*): smí-*ch*, spě-*ch*, slu-*ch*, mr-*cha*, stře-*cha*. Příponou touto tvoří se jména zkrácená: bratr — bra-*ch*, Stanislav — Sta-*ch*. Z těchto zase jména zdobnělá: Staš-*ek*, Vaš-*ek*, Maš-*ek*.

Přípona *-icho*, *-icha* (nom. sing.: *-ich*, *-icha*): žen-*ich*, plet-*icha*.

Příponou *-ocho* odvozují se podstatná jména hlavně z přídavných (nom. sing.: *-ch*): len-*och*, běl-*och*, jin-*och*. Další příponou *-ka* tvoří se jména ženská: černoš-*ka*.

Přípony s -c-

70. Proti příponě *-iko* u mužských jmen jest u ženských přípona *-ica*: uředn-*ice*; někdy souběžná mužská nemají přípony *-iko*: lev — lv-*ice*, drak — drač-*ice*, holub — holub-*ice*.

Přípona *-ico*, *-ica* (nom. sing.: *-ec* nebo *-c*, *-ce*, *-ce*) vyskytuje se vedle *-iko*, *-ka*; na př. lov-*ec*, mlád-*ec*, žn-*ec*, šv-*ec*, srd-*ce*, mlad-*ice*.

Složenou příponu mají jména, jako: mlád-en-*ec*, kóz-in-*ec*, ovč-in-*ec* (srov. ovč-*in*).

Koncovka -ěš.

71. Koncovku *-ěš* mají jména cizího původu: kněz, mosaz, vítěz, podle nich i: řetěz.

Přípony s -s-

72. Přípony *-so*: hni-*s*, ča-*s*; *-aso*: lotr-*as*; *-jaso*: chud-*as*, *-úso*: kal-*ous*, mor-*ous*.

Přípona *-es*; tuto měla původně některá jména středního rodu, jako: slovo, plur. sloves-*a*; nyní se zachovalo pouze neb-*es-a*, neb-*es* atd. Ostatní jména vůbec nemají této přípony ve skloňování (slovo, slova, slovu atd. podle město), nebo se vedle nich užívá jmen s příponou rozšířenou *-eso*: kolo — ko-*leso*, tělo — těleso.

Poznámání. Sem by náleželo i tvoření komparativu, které však odkládáme do tvarosloví.

Přípony s -č-

73. Přípona *-čo* (nom. sing. *-č*) jest obyčejná u jmen odvozených od sloves a značících nástroj, ale někdy též osoby: kopá-*č*, rouha-*č*, dří-*č*, rý-*č* bi-*č*, topí-*č*.

Příponou *-áčo* odvozují se jména již od jmen odvozených: brad-*áč*, roh-*áč*. Označují, čím kdo vyniká.

Přípony s -š-

74. Přípona *-eša*: mlád-*eš*, dráb-*eš*.

Přípona s -š-

75. Přípona *-šo*, *-ša* (nom. sing.: *-š*, *-še*): pano-*š*, skry-*še*.

Přípona *-ušo*, *-uša* (nom. sing.: *-ouš*, *-uše*): běl-*ouš*, Lib-*uše*.

Dodatek.

76. Jména zdobnělá tvoří se příponou *sko, ůko, -iko*: *doub-ek, slův-ko, trav-ka, kon-ik, zvířát-ko* atd. Příponou *-sko* odvozují se jména z kmenů již odvozených, a čím složitější přípona takto vznikne, tím jest význam zdobnělejší *-k-sko = -ě-ko*: *pták — ptá-č-ek — ptá-č í-ek, tráva — trav-ka — trav-í-ka* atd. Podobně skládá se přípona *sko* s příponou *-no (-eno, -ino)*: *máti — mat-in-ka, pán — pan-na — pan-en-ka* atd. a též s příponou *-ušo*: *děd — děd-ouš — děd-ouš-ek*, atd.

Co lze říci o jménech podstatných, to též o přídavných: *ten-ký — ten-í-ký, ten-ouč-ký, ten-in-ký, ten-ouu-ký, krát-ký — krat-í-ký, krat-in-ký.*

Kmeny slovesné.

77. Kmeny slovesné tvoří se dílem z kořenů (kmeny prvotné), dílem z jiných již kmenů (kmeny podružné) a to buď ze slovesných (deverbativa), nebo jmenných (denominativa).

Sloveso má kmen přítomného času (praesentní) a kmen neurčitého způsobu (infinitivní). Ať jsou tyto dva kmeny jakéhokoliv původu, z nich tvoří se dalšími příponami všechny ostatní kmeny slovesných tvarů.

Kmen praesentní a kmen infinitivní jsou základní kmeny slovesné.

Kmen infinitivní.

78. Infinitiv (neurčitý způsob) skládá se z kmene infinitivního a přípony *-ti*. Když od infinitivu příponu *-ti* odepneme, zůstane pouhý kmen infinitivní; na př. *nes-ti, km. inf. nes-*; *seknou-ti, km. inf. seknou-*.

Podle infinitivního kmene rozeznává se šest tříd slovesných:

1. třída sloves má kmen prvotný bez přípony: *nes-ti, bí-ti, plés-ti* (místo *plét-ti*, srov. §. 47 a.), *péci* (místo *pék-ti*, srov. §. 47 b.), *bí-ti* atd.

2. třída má kmenotvornou příponu *-nou*; kmen jest buď prvotný, na př. *mí + nou-ti*, nebo druhotný: *odejmenný*, na př. *chud + nou-ti* (srov. *chud*), *sláb + nou-ti* (srov. *slabý*); nebo odslovesný, na př. *kýv + nou-ti* (srov. *kývati*).

3. třída má kmenotvornou příponu *-ě (e)*; kmen jest buď prvotný, na př. *sed-ě-ti*, nebo druhotný, z pravidla *odejmenný*: *um + ě-ti* (srov. *um*), *oněm + ě-ti* (srov. *němý*), výjimkou *odslovesný*: *míti* (= *stěs. jm + ie-ti, ie* = dlouhé *ě*, srov. §. 14.; *jm — srov. se slovesem jmu*).

4. třída má kmenotvornou příponu *-i*; kmeny jsou vesměs podružné *odejmenné*: *voz + i-ti* (srov. *vůz*), *toč + i-ti* (srov. *tok*), *vod + i-ti* (srov. *vůd-ec*), *koup + i-ti* (srov. *kup-ec*), atd.

5. třída má kmenotvornou příponu *-a*; kmen jest buď prvotný, na př. *čes + a-ti, ps + á-ti, br + á-ti*; nebo je podružný *odslovesný*, význam bývá *iterativný* a kmen mívá *dloužení tvarné* (srov. §. 37.), na př. *leh + a-ti* (srov. *ležeti*), *těk + a-ti* vy-*těk + a-ti, u-tík + a-ti* (srov. *teku, téci*), *umír + a-ti* (srov. *mířiti*); často tu bývá *souhláska -v-* proti slovesu střídnému v jiné třídě; *býv + a-ti* je správné proti *bý-ti*, jako *sbír + a-ti* proti *br-áti*; podle *býv + a-ti* je však

i pí+v+a-ti, kde -v- není více oprávněno etymologií; podobně pak i dá+v+a-ti, chodí+v+a-ti, chytá+v+a-ti, sází+v+a-ti atd. Ke zvýšení kolikosti slovesa se slabika -va- často opakuje chodí+v+áv+a-ti. Slovesa odvozená od sloves 4. třídy mají -a- přehlasované v ě, e: na př. ház+e-ti (= hádj+a-ti od hodi-ti), sváz+e-ti (= svázej+a-ti od vozi-ti), snáš+e-ti (= snásj+a-ti od nosí-ti) atd. Mnohá slovesa jsou též odejmenná, na př. zna-men+a-ti (srov. znamení), děl+a-ti (srov. dílo), červen+a-ti (srov. červený).

6. třída má kmenotvornou příponu -ova; kmen jest podružný, buď odslovesný, na př. rozvin+ova-ti (srov. vinouti), udrž+ova-ti (srov. držeti); buď odejmenný, na př. pan+ova-ti (srov. pán), mil+ova-ti (srov. milý), hod+ova-ti (srov. hody).

Kmen praesentní.

79. A) Největší část sloves má ve kmeni praesentním zvláštní příponu, *příznak* kmene praesentního. A to

1. -o, -e; -o stává v 3. os. množ. č., kmen nes+o, 3. os. množ. č. nes+o+nti = sbul. nesą̄t = stčes. nesút, nesú, novočes. nesou; příznak -e jest v 2. a 3. jed. č., v 1. a 2. os. množ. č.; kmen nes+e, 2. os. jed. č. nes+e-š.

2. -jo, -je (rozdíl týž jako -o e): pís+jo-nti = sbul. pišą̄nti = stčes. pišút, pišú — novočes. piší; pís+je-š = pišeš.

3. -í u jedné části sloves 3. třídy; na př. trp+í-š; a u všech sloves 4. třídy; na př. voz+í-š, voz+í-me atd.

Poznámka. Tvar 1. os. jed. č. všech sloves, o nichž se jednalo, končí se na -u (nebo přehlasované: -i, na př. piší za starší pišu). Tvar tento má zvláštní kmen.

B) Několik sloves nemá příznaku v kmenu praesentním: *jes (js)*: tvary js-e-m, js-i, jes t, js-me, js-te, js-on; *dad* v 1. os. jed. č. dám (= *dád-m); *věd* v 1. os. jed. č. a 3. os. množ. č. vím (= *vied-m), věd-í; *jed* v 1. os. jed. č. jím (= *jied-m) a 3. os. množ. č. jed-í.

Skládání slov.

80. Slovo, jehož části mají samy o sobě význam, slove *složená*. Tyto části jsou buď *slova*, na př. darmo-dej, darmo-šlap, ne-dbalý; každá část může ve větě sama o sobě se vyskytovat. Takto složená slova slovon *spřežky*. Nebo jest jedna (první) část pouhým kmenem, a pak slove složené slovo *složeninou*. Složka omezovací bývá před omezenou: běle-hrad (= bílý hrad), ne-přítel. Jen u spřežek s imperativem bývá doplněk za slovesem: pober-to, Kali-voda.

81. A) Spřežky.

Spřežek jsou tyto hlavní druhy:

1. skloněné jméno se jménem, na př. oka-mžik, půl-pán;
2. částice *ne* se jménem, na př. ne-přítel, ne-čas;

3. předložka se jménem, na př. pře-škoda, po-chvala, pra-otec, na-hluchlý; některými předložkami označuje se superlativ: pra-zloděj, pře-dobrý, jinými zdůrobnění: při-hluchlý, pod-napilý; k předložkám označujícím superlativ náležela též *na-*, která se spojovala obyčejně s komparativem, a ze spřežení *na* i *vyšší* vzniklo nejvyšší — nejvyšší — superlativná předpona *naj*, novočes. *nej*.

Jména míst složená s předložkou bývají obyčejně rodu středního a kmene na *-ijo*: náměstí, pohoří, přímoří, podskalí, rozcestí, zálesí atd. Ale též: povrch, zábřeh, pobok atd.

4. Sloveso a skloněné jméno: nezna-boh; sloveso z pravidla mívá tvar imperativu, na př. Skoč-do-pole, Pi-vođa, pober-to.

5. Spřežení číslovek, zájmen, částic a pod.; na př. jedenáct (= jedna-deset), ně-kdo.

Ke spřežkám náležejí též slovesa, jako ne-dbatí, ne-věřiti (2. druh), pře-véztí, vy-pracovati atd. (3. druh).

82. B) Složeniny.

Složenin jsou tyto druhy:

1. jméno a jméno v platnosti *souřadné* (v češtině obě jména jsou přídavná), na př. hlucho-němý (= hluchý a němý), trojjediný (= trojí a jediný).

2. první člen je *přívlastkem* druhého, na př. zlo-čin (= zlý čin), kratochvíle (= krátká chvíle), volko-noc (= veliká noc), jiho-východ (= jižní východ), sto-letí (= sto let), atd.

3. první člen je *doplňkem* nebo *určením* druhého, na př. lido-jed (= lidi jí), medv-ěd (= med jí), země-plaz (= po zemi se plazí), peci-val (= na peci se váří). — Přídavná jména: boha-bojný (= boha se bojí), polo-nahý (= na polo je nahý).

Od složenin mohou se tvořiti zase dále *odvozeniny*, na př. stoletý, zločinný, medvědí a podobně černo-hora — Černohorský, Sto-klas (jako sto-letí) a Stoklasa, atd.

Část' třetí.

Tvarosloví.

83. Tvarosloví poučuje o tvaru slov. Tvar slov řídí se jejich významem. Podlé významu dělí se slova na devět tříd, jež slovou *části řeči*.

Části řeči jsou:

1. *jméno podstatné* (*nomen substantivum*),
2. *jméno přídavné* (*nomen adiectivum*),
3. *číslovka* (*nomen numerale*),
4. *zájmeno* čili *náměstka* (*pronomen*),
5. *sloveso* (*verbum*),
6. *příslowce* (*adverbium*),
7. *předložka* (*praepositio*),
8. *spojka* (*coniunctio*),
9. *cítoslowce* čili *mezislowce* (*interiectio*).

Některé části řeči mají ve větě různý tvar — *ohýbají se*, jsou *ohebné*; jiné mají vždy týž tvar, nemění se — jsou *neohebné*.

Změna tvaru ve větě děje se připínáním různých *přípon ohýbacích*; na př. *semen-e*, *semen-i*; *nese-me*, *nese-te*.

Tvoření tvarů připínáním ohýbacích přípon slove *ohýbání* (*flexe*).

Slova ohebná buď mají *pády* — *skloňují se*; nebo mají *časy*, *spůsoby* a *osoby* — *časují se*. Části řeči, které se skloňují, slovou *jména*; ze všech částí řeči časují se pouze *slovesa*. Neohebné části řeči slovou též *částice* (*particulae*). I můžeme části řeči též takto dělit:

- A) *Ohebné části řeči*: I. *jména*: 1. podstatné jméno,
2. přídavné jméno,
3. číslovka,
4. zájmeno.

II. slovesa.

- B) Neohobné části řeči:* 1. příslovce,
 (částice) 2. předložka,
 3. spojka,
 4. citoslovce.

Ohýbání jmen tedy slove *skloňování* (*declinatio*), ohýbání sloves *časování* (*coniugatio*).

A) Ohýbání jmen — skloňování.

I. O pádech jmen.

84. *Jména se skloňují čili mají pády (casus)*. Pádem jest označen vztah jména k ostatním částem věty. Pád poznáváme po otázce, na kterou se klade.

Čeština má sedm pádů:

1. *nominativ* na otázku *kdo? co?*
2. *genitiv* " " *čí? koho? čeho?*
3. *dativ* " " *komu? čemu?*
4. *akkusativ* " " *koho? co?*
5. *vokativ* při volání, na př. *bratře!*
6. *lokál* či *lokativ* na otázku *v kom? v čem? kde? o kom? o čem?*
7. *instrumentál* " " *kým? čím? kudy?*

Nominativ a vokativ vyskytují se ve větě vždy bez předložky; slovou pády *přímé (casus recti)*, protože nezávisí na jiných členech věty. Ostatní pády slovou *kosé (c. obliqui)*, jsou vždy závislé na jiných členech věty; užívá se jich často (lokálu vždy) s předložkami.

Sedmým pádem buď označujeme *nástroj*, kterým se něco *koná*, a pak slove *instrumentál* (pád *nástrojný*); na př. *nabírám vodu džbánem*. Nebo jím označujeme společnost, s níž se něco děje, i slove *sociativem* (pád *společovací*), kterýž má vždy předložku *s (se)* a klade se na otázku: *s kým? s čím?* na př. *juds otcem; koupil dům i se zahradou*.

II. O čísle jmen.

85. Tvarem jména není označen pouze jeho pád, ale i jeho *číslo (numerus)*, na př. *semen-em* jest instrumentál právě tak jako *semen-y*. Tým pád téhož jména má různé přípony podlé toho, jaký počet osob nebo věcí (jménem vyjádřených) označujeme.

V nové češtině rozezuáváme u jmen z pravidla dvojí číslo: 1. *jednotné (singulár)*, když mluvíme pouze o *jedné osobě* nebo věci; na př. *oko, dům, hoch* atd.

2. *množné (plurál)*, když mluvíme o více osobách nebo věcech ; na př. oka, domy, hoši atd.

V starší češtině až do XVI. století užívalo se i *dvojného čísla (duálu)*, když se mluvilo o dvou osobách nebo věcech. Duál měl zvláštní tvary, ale zaniknul a místo něho užívá se plurálu. Z duálu zůstaly jen zbytky, užívá se ho totiž o věcech, jež se vyskytují po páru : oči, uši, ruce, ale *nohy (plur.)*; leč v jiných pádech zachoval se duál: G. L. *nohou* — I. *nohama*; podobně *ramena plur.*, ale G. L. *ramenou*. Dále jsou zbytky duálu *dva* — *dvě*, *oba* — *obě*, *dvě stě* (srov. tři sta).

III. O rodě jmen.

86. Jména mohou býti trojího rodu. Rod (*genus*) jmen může býti: *mužský (masculinum)*, *ženský (femininum)* nebo *střední (neutrum)*.

Některá jména, zvláště přídavná a zájmena, i jména rázu přídavných (na př. příděstí) připouštějí trojí rod a mění se dle něho (*přechylují se*): *dobrý* — *dobrá* — *dobré*; *ten* — *ta* — *to*; *nesl* — *nesla* — *neslo*, *nesa* — *nesouc* — *nesouc*. Taková jména slovou *přechylná*, též jména trojího zakončení.

Jindy přídavná jména připouštějí sice trojí rod, ale mají v nom. *sing.* pro všechny tři rody společný tvar: *boží* — *boží* — *boží* (přídavná jednoho zakončení).

U některých zájmen místo rodu rozeznává se: *životné* — *neživotné*: *kdo?* — *co?*

U osobných zájmen *já*, *ty* a u zvratného *se* nerozeznává se rod vůbec — zájmena *bezrodá*.

U podstatných jmen mužského rodu rozeznávají se ve sklonění též jména *životná* a *neživotná*, srov. *had* — *hada*, *strom* — *stromu*.

IV. O tvaru jmen.

87. Skloněné jméno se skládá z *kmene* + *přípony ohýbací*: *semen* + *em*.

Přípona ohýbací řídí se pádem a číslem: *semen-i*, *semen-em* — *semen-ům*, *semen-y*.

Některé tvary nemají přípony ohýbací. Buď jí nikdy neměly, na př. tvar *ryba* je kmen a zároveň tvar (nom. *sing.*) a nikdy nemělo žádné přípony. Nebo se tvar původní otřel a příponu nelze v češtině již znamenati, na př. *syn* (= původní *sínu-s*).

Někdy koncovka kmene splyvá s příponou ohýbací tak, že je nelze od sebe oddělití a kmen z hotového tvaru vybratí; na př. *hada* (gen. *sing.*), *hady* (instr. *plur.*) a *j*.

Některé tvary splyvají spolu, na př. *hada* je gen. i akkus. *sing.*

Vždy splyvají spolu:

1. *nom.*, *akkus.*, *vol.* všech čísel u jmen *středního* rodu;

2. *nom.*, *volk. plur.* u všech jmen.

3. V *duálu* splyvá *nom.*, *akkus.*, *volk.* — dále *gen.* a *lok.* a pak *dat.* s *instr.*

U jmen sluší rozeznávat: *Kmen: ryba*, *přípona ohýbací: -m*, *koncovka: ryb-ím*. Koncovkou je poslední slabika slova. Někdy je přípona zároveň koncovkou: *ryba-mi*; kde slovo nemá přípony, je kmenová koncovka i koncovkou slova: *ry-ba*. Někdy v koncovce splynula přípona s kmenem dohromady: *hada*.

V. O způsobech skloňování.

88. Srovnáme had — *gen. hada*, ten — *gen. toho*; poznáváme, že pro týž pád má podstatné jméno a zájmeno různý tvar; srovnáme dále had — *hada*, ten — *toho*, dobrý — *dobrého* (= *dobro + jeho*) a poznáváme, že část přídavných jmen má sklonění složené. Srovnáme-li dále já — *gen. mne*, poznáváme, že osobné bezrodé zájmeno má zase zvláštní sklonění. I rozeznáváme skloňování:

1. *jmenné* (substantivní) u jmen podstatných, u neurčitých přídavných, u substantivních číslovek;

2. *zájmenné rodové* u zájmen, jež připouštějí trojí rod nebo rozeznávají označení životných bytostí od neživotných věcí;

3. *složené* z kmene *jmenného* a z tvaru zájmena *rodového*;

4. *zájmenné bezrodé*.

O jméně podstatném.

I. O významě podstatných jmen.

89. Podstatná jména jsou názvy představ, obsažených v naší mysli. Mohu mít v mysli představu osoby nebo věci.

Mé představě může odpovídati předmět smyslný, který lze viděti, slyšeti, cítiti, hmatati, ochutnati, zkrátka chápati některým smyslem; na př. otec, pták, voda, mýdlo, sůl atd. Název smyslného předmětu nazývá se jméno *srostité* (*concretum*).

Ale mé představě nemusí odpovídati předmět smyslný, mohu mít představu předmětu, který nelze smysly chápati, který je pouze v mé mysli; na př. radost, svoboda, pýcha, stáří atd.

Název předmětu jen smyšleného, který jest pouze v mysli naší a kterému neodpovídá předmět smyslný, nazývá se jméno *odtažitě* (*abstractum*).

I máme tedy podstatná jména *srostitá* (názvy předmětů smyslných) a *odtažitá* (názvy předmětů smyšlených).

90. *Srostitá jména podstatná* jsou:

1. Jména *vlastní* (nominu *propria*), t. j. názvy *jednotlivých* osob nebo věcí, které ode všech ostatních rozeznáváme. Taková

jsou: jména *osobná*, jako: Jan, Marie a pod. — jména *rodová*, jako: Palacký, Dvořák a jiná — jména *národních*, jako: Češi, Rusové, Němci a pod. — a jména *určitých míst, hor, řek*, jako: Praha, Brno, Vídeň; Šumava, Sněžka, Krkonoše, Labe, Vltava; ano i jména *určitých zvířat*, na př. Šemík.

2. Jména *obecná (appellativa)*, kterými jmenujeme i celý rod (druh) osob nebo věcí, i každou jednotlivou osobu nebo věc k témuž rodu příslušející, jako: člověk, lev, pes, rostlina a jiná podobná.

3. Jména *hmotná (materialia)*, kterými se označují hmoty, jichž každá část má totéž jméno jako celek; na př. voda, mléko, víno, písek, zlato, sukno a j.

4. Jména *hromadná (collectiva)*, kterými označujeme soubor osob nebo věci téhož rodu, ale rozdílných jménem, jako: lid, vojsko, kamení, listí a pod.

91. Odtahitá jména podstatná jsou:

1. Jména *vlastností*; na př. krása, mladost, pilnost, síla, láska atd.

2. Jména *stavů*; na př. spaní, život, strach, hlad, nemoc, mír, žebrota a j.

3. Jména *dějí* nebo *činností*; na př. skok, skákání, křik, křičení, chůze, žebrání atd.

Poznámka. Některá jména vlastní byla původně obecná, ale pozbyla své obecnosti a stala se jmény jednotlivých osob nebo věcí, jako: Bělehrad (= bílý hrad), Velehrad (= veliký hrad), Vyšehrad (= vyšší hrad, Lhota (= lhůta, ulehčení; pak = osada na čas osvobozená od platu). Některá vlastní jména míst jsou množná čísla s tvarem jmen neživotných od jména národů, kmene, rodiny a pod. Na příklad: Čech — plur. Češi (život.) a Čechy (neživot.); Prachatic (potomek Prachatců) — plur. Prachatci (život.) a Prachatice (neživot.), vinař — plur. vinaři (život.) a Vinary (neživot.), atd.

92. Jinak dělíme podstatná jména dle významu:

1. v *osobná a věcná*, jako: Václav, muž, žena, duch, anděl; — dům, kůň, husa, voda atd.

2. v *životná a neživotná*, jako: voják, člověk, Bůh, čert, lev, mládě; — lípa, křemen, meč, krása, bouře atd.

II. O čísle podstatných jmen.

93. Některým jménům podstatným nedostává se toho neb onoho čísla, užívá se jich buď jen v čísle jednotném nebo jen v čísle množném. Taková podstatná jména nazýváme *schodnými číslem (defectiva numero)*. Mají-li pouze jednotné číslo, slovou *pojednotná (singularia tantum)*; mají-li pouze množné číslo, slovou *pomnožná (pluralia tantum)*. Pojednotná jsou na příklad: Praha,

lid, vno, mládí atd. (nemají množného čísla); pomnožná jsou na příklad: vánoce, varhany, Krkonoše atd. (nemají jednotného čísla).

Podstatná jména: *oči* — *oka*, *ruce* — *ruky*, *uši* — *ucha* mají jiný význam v dvojném a jiný v množném čísle.

III. O rodě podstatných jmen.

94. U živých bytostí rozeznává se dvojí *pohlaví* (*sexus*) a podle něho dvojí rod *pohlavní* čili *přirozený*. Od rodu přirozeného sluší lišiti rod *mluvnický*, kterýž má název oné bytosti. Na příklad, kanárek samička jest přirozeně ženského rodu, ale název její *kanárek* jest rodu mužského; žába samec je přirozeně mužského rodu, ale název jeho *žába* je rodu ženského. Tele může býti samec nebo samice, ale název těchto zvířat *tele* jest rodu středního.

95. Podstatná jména životná, která zvláštními tvary jmenují bytosti mužské i ženské, slovou *přechylná*: kmotr — kmotra, hospodář — hospodyně, lišák — liška, býk — kráva — tele, kohout — slepice — kuře, beran — ovce — jehně a j. (srov. §. 86.).

Podstatná jména osobná, která pro mužský i ženský rod mají týž tvar, slovou *obojrodá* (*communia*), na př. choť (můj choť i moje choť), nestyda veliký i veliká.

Podstatná jména životná, která bytosti mužského i ženského rodu označují týmž tvarem, jehož mluvnický rod se nemění, slovou *pospolná* (*epicoena*), na př. vrabec, žába, straka, velryba, kanárek a j.

Podstatná jména, která v témže významu mají dvojí rod, slovou *různorodá* (*heterogenea*), jako: břich — břicho, louka, plur. louky — luka, oblak, plur. oblaky — oblaka, dítě — plur. děti, dítě — plur. děti.

IV. O skloňování podstatných jmen.

96. Skloněné jméno podstatné skládá se z *kmeně* a *ohýbací přípony*: semen-em. Skloňování podstatných jmen rozdělujeme nejprve *podle kmenů*. Přípony pádové jsou různé hlavně podle rodu, na př.: akk. plur. kamen-y a semen-a; proto druhým dělidlem při skloňování podstatných jmen jest *rod*. Protože však v mnohých tvarech skloněných bylo těžko kmen poznati, na př. ve tvaru *hada* kmen *hado-*, připomínáme mimo kmen též *zakončení* v nom. sing

Odtud máme:

1. Sklonění *mužských* jmen podstatných, } = sklonění mužských
jež se končí souhláskou *tvrdou* } o- kmenů.
2. Sklonění *mužských* jmen podstatných, } = sklonění mužských
jež se končí souhláskou *měkkou* } jo- kmenů.

3. Sklonění *mužských* jmen podstatných, } = sklonění mužských
jež se končí na *-i* } *ijo-* kmenů.
4. Sklonění ženských jmen podstatných, } = sklonění ženských
jež se končí na *-a* } *a-* kmenů.
5. Sklonění ženských jmen podstatných, } = sklonění ženských
jež se končí na *-ě (-e)* } *ja-* kmenů.
6. Sklonění ženských jmen podstatných, } = sklonění ženských
jež se končí na *-i* } *-ija* kmenů.
7. Sklonění jmen podstatných rodu muž- }
ského (výjimkou) a ženského (pravi- }
dlem), jež se končí na měkkou sou- }
hlásku a mají v gen. sing. koncovku *-i* } = sklonění *i-* kmenů.
8. Sklonění *ženských* jmen podstatných, } = sklonění ženských
jež se končí na *-ev* } *ú-* kmenů.
9. Sklonění ženských jmen podstatných, } = sklonění ženských
jež se končí na *-i* (dat. sing. *-eři*) } *r-* kmenů.
10. Sklonění podstatných jmen *středních*, } = sklonění středních
jež se končí na *-o* } *o-* kmenů.
11. Sklonění *středních* jmen podstatných, } = sklonění středních
jež se končí na *-ě, e* } *jo-* kmenů.
12. Sklonění *středních* jmen podstatných, } = sklonění středních
jež se končí na *-i* } *ijo-* kmenů.
13. Sklonění *středních* jmen podstatných, } = sklonění středních
jež se končí na *ě (-e)* a mají v gen. }
sing. koncovku *-ěte (-ete)* } *nt-* kmenů.
14. Sklonění středních jmen podstatných, }
jež se končí na *-ě* a mají v gen. sing. }
koncovku *-ene*; i mužských jmen, jež }
se končí na *-en* (gen. sing. též *-ene*) } = sklonění *n-* kmenů.

Sklonění jmen mužských kmene na *-o*.

(*První mužské sklonění.*)

97. Podstatná jména sem náležející řídila se druhdy bez rozdílu jediným vzorem. Nyní máme jeden vzor pro jména *životná*, druhý pro *neživotná*.

Vzory:

had (pro životná)*sud* (pro neživotná)

Jednotné číslo (singulár).

Nom. <i>had</i>	<i>sud</i>
Gen. <i>hada</i>	<i>sudu</i>
Dat. <i>hadu (-ovi)</i>	<i>sudu</i>
Akk. <i>hada</i>	<i>sud</i>
Vok: <i>hade</i>	<i>sude</i>
Lok. <i>hadě (-u, -ovi)</i>	<i>sudě (-u)</i>
Inštr. <i>hadem</i>	<i>sudem.</i>

Množné číslo (plurál).

Nom. Vok. <i>hadi (-ové)</i>	<i>sudy</i>
Gen. <i>hadů (-ův)</i>	<i>sudů (-ův)</i>
Dat. <i>hadům</i>	<i>sudům</i>
Akk. <i>hady</i>	<i>sudy</i>
Lok. <i>hadích (-ech)</i>	<i>sudech (-ích)</i>
Instr. <i>hady</i>	<i>sudy.</i>

98. Dle těchto vzorů skloňujeme všechna podstatná jména mužského rodu, která jsou v nom. sing. zakončena tvrdou neb obojetnou souhláskou a mají v gen. sing. koncovku *-a* nebo *-u*; na př. holub — holuba, kos — kosa, Adam — Adama, hrob — hrobu, dvůr — dvora (dvoru) atd. Zvláště vytknutí sluší: anděl — anděla, konšel — konšela, kotel — kotlu, křepel — křepela, manžel — manžela, popel — popelu (popela), posel — posla, týl — týlu, účel — účelu, úděl — údělu, úhel (= Winkel) — úhlu, úkol — úkolu, uzel — uzlu, vrchol — vrcholu, záděl (= nástroj koželužský) — zádělu, zástřel — zástřelu, živel — živlu; dále složená s *-mysl*: Přemysl — Přemysla, průmysl — průmyslu.

Dále se skloňují podle těchto vzorů podstatná jména mužského rodu, jichž užívá se jen v množném čísle (pomnožná) a která se končí na *-y* (neživotná), na př. vousy — vousů.

Sklonění jmen mužských kmene na *-jo*.

(Druhé mužské sklonění.)

99. Podstatná jména tohoto kmene skloňovala se původně právě jako *had*. Nyní liší se od vzoru *had* přehlasovanými samohláskami v koncovkách.

Vzory:

hráč (pro životná)*meč* (pro neživotná).

Jednotné číslo.

Nom.	hráč	meč
Gen.	hráče	meče
Dat.	hráči, <i>-ovi</i>	meči
Akk.	hráče	meč
Vok.	hráči	meči
Lok.	hráči, <i>-ovi</i>	meči
Instr.	hráčem	mečem.

Množné číslo.

Nom.	hráči, <i>-ové, (é)</i>	meče,
Gen.	hráčů, <i>(-ův)</i>	mečů, <i>(-ův)</i>
Dat.	hráčům	mečům
Akk.	hráče	meče
Vok.	hráči, <i>-ové, (é)</i>	meče,
Lok.	hráčích	mečích
Instr.	hráči	meči.

100. Dle těchto vzorů skloňujeme všechna podstatná jména mužského rodu, která se končí v nom. sing. měkkou neb obojetnou souhláskou a mají v gen. sing. koncovku *-e*; na př. kovář — kováře, kraj — kraje, učitel — učitele, vítěz — vítěze, plášť — pláště, hrnec — hrnce atd. Zvláště sluší vytknouti: Abel — Abele, běl — běle, cíl — cíle, Daniel — Daniele, hýl — hýle, chmel — chmele, chramostýl — chramostýle, koukol — koukole, kužel — kužele, mandel — mandele, mol — mole, motýl — motýle, pytel — pytle, Samuel — Samuele, svízel — svízele, topol — topole, titul — titule, uhel (= Kohle) — uhle.

Dále se skloňují podle těchto vzorů podstatná jména mužského rodu, jichž se užívá jen v množném čísle (pomnožná) a která se končí na *-e* (neživotná), na př. Krkonoše, Rataje.

Poznámky ke sklonění mužských jmenů na -o, -jo.

101. 1. Mnoho jmen má tak zvané polyblivé *e*; na př. lev — lva, pátek — pátku, stařec — starce, švec — ševce; *křest* — *křtu* (= *krstu, srov. §. 48. c); *leu* — *lno* i *lenu*, *keř* — *kře* i *keře*.

2. Krátíme kmenové samohlásky jednoslabičných jmen (srov. §. 38. c); na př. hrách — hrachu, chléb — chleba, snít — sněhu,

děšť — deště, dvůr — dvoru, nůž — nože. Též *vítr* má větru. Cizí slova *kůr*, *trůn* podržují *ů*.

Jméno *pán* krátí *á* jen ve vok. sing.: pane! Podobně krátí jen ve vok. sing., je-li přídávkem u jmen: *Bůh*, *Ježíš*, *Kristus*; na př. pána Boha; pane Bože! anebo stojí-li za jmény *císař*, *kníže*; na př. císaře pána, knížeti pánu; ve slově *zeměpán* nekrátí se *á*: zeměpána (vok. se nevyskytuje).

Stojí-li přídávkem před jiným podstatným jménem, krátí své *á* v celém singularu: *pan* otec, *pana* souseda atd.; ale v množ. čís. *páni* sousedé.

3. Souhlásky *h*, *k*, *ch* a *d*, *t*, *n*, *r* se náležitě mění: vok. sing. Bůh — Bože, člověk — člověče, duch — duše (srov. §. 44.), bratr — bratře (srov. §. 43.); nom. plur. druh — druzi, pták — ptáci, hoch — hoši (srov. §. 44.), had — hadi, beran — berani, kmotr — kmotři. — Jen před *-e* v instr. sing. se nemění: Bohem, člověkem, duchem, bratrem atd. (srov. §. 43., pozn. 2.).

Slova cizí nemění *r*: doktor — doktore; podobně i sbor — sbore, kocour — kocoure.

O jednotlivých pádech mužských kmenů na *-o*, *-jo*.

1. Číslo jednotné.

102. Genitiv. Koncovka *-a* (*hada*) náležela druhdy všem těmto jmenům. U *jo*-kmenů máme přehlásku (hráča — hráčě, hráče; meča — meče, meče). U neživotných ujala se však koncovka *-u* podle *u*-kmenů, tedy *sudu*, *stromu* a pod. podle *synu*, *dubu*.

Starší *-a* se však zachovalo dosti často: bochník, dobytek, hřbitov, chléb, chlív, jazyk, kalich, klášter, kostel, mlýn, oběd, ocet, oves, pecen, popel, potok, rybník, svět, sýr, večer, záhon, zákon, žaludek, život; u jmen měsíců: leden, únor, březen, duben, srpen, říjen; u jmen dní: pondělek, úterek, zejtřek, dnešek; u jmen měst: Mnichov, Loudýn, Tábor a j. (ale Brodu, Petrohradu a j.).

Některá mají obě koncovky: dvůr — dvora i dvoru, sklep — sklepa i sklepu. Koncovka *-a* jest oblibena po předložkách: do dvora, ze sklepa, od lesa atd. *Kus* a *kousek* mají *-a* po slovesech záporných: nemá kusa srdce.

103. Dativ. Koncovka jest *-u*, u *jo*-kmenů po přehlásce *-i* (hráču — hráči; meču — meči). Přípona *-ovi* přijala se od *u*-kmenů (podle *synovi*). U *jo*-kmenů čekali bychom po přehlásce *-evi* (*hrá-

čevi), kterýchž tvarů se vskutku dříve užívalo, ale časem rozšířila se koncovka *-ovi* všeobecně.

Nyní užívá se koncovky *-ovi* jen u životných: bratrovi, sousedovi. Jména: Bůh, duch, Kristus, člověk mají jen *-u*: Bohu, člověku; slovo *pán*, *pan* má pouze *-u*, je-li přívlastkem: pánu Bohu, panu sousedovi; ale: pánovi. — Jména *rodová* a *vlastní* mají *-ovi*: Dvořákoví, Jandoušovi. Jména *křestní*, vyskytují-li se o sobě, mají *-ovi*: Janovi, Tomášovi; mají-li přívlastek, nebo jsou-li spojena s rodovými jmény, mají *-u* (1. sklonění) a *-i* (2. sklonění): svatému Prokopu, svatému Vavřinci; Josefu Novákovi, Tomáši Srncovi.

104. *Akkusativ* rovnal se druhdy vesměs nominativu, i u životných. Zbytky zůstaly jen ve rčeních: pro Bůh! o svatý Jan, vsednouti na kůň, býti za jeden muž, jíti za muž (= vdáti se). Nynější tvar u životných jest původem svým genitiv. Genitivu za akkusativ počalo se záhy užívati u jmen *osobných*, teprv později u *životných vůbec*, a toto pravidlo se ustálilo až v 16. století.

105. *Vokativ* měl původně vesměs koncovku *-e*. Ale koncovka *u*-kmenů (na př. *synu*), t. j. *-u* rozšířila se a přijala ji zvláště jména zakončená na *h*, *ch*, *k*: druhu, hochu, raku, kruhu atd. U některých užívá se obojího tvaru: poutíku i poutníče, služebníku i služebně. Vždy jen: Bože, člověče; duch má duše (= třetí božská osoba): svatý Duše, jindy *duchu!* — Jan má Jene (zpětná přehláska).

U 2. sklonění ujala se vesměs koncovka *-u*, po přehlásce *-i*. Jména životná na *-c*, *-z* mají ve vok. *-če*, *-že*, jakoby se v nom. sing. končila na *-k*, *-h*: otec — otče, ujec — ujče, kněz — kněže (nyní též: knězi); ale jen ta, jichž *-c*, *-z* je za očekávané *k*, *h*. Kde *c = tj*, tam je vok. správný: panici, králevici; leč analogií též: paniče, dědiče.

106. *Lokál* měl původně koncovku *-ě*. (Starší *-ě* změnilo se v jistých případech v *-e*; na př. na voze, v rybníce, na dvoře; srov. §. 29. e.). Záhy ujala se též koncovka *u*-kmenů: *-u*, zvláště u životných; tedy podle *synu* máme též hadu, raku, člověku, Bohu a j. (příklady jsou již z 13. stol.). U 2. sklonění jest koncovka *-i*, což může býti přehlasované *-ě* nebo přehlasované *-u*. Starší *-ě* udrželo se u jmen svatých, označujeme-li čas: o sv. Janě, po Havle, o sv. Duše. Jinak: o sv. Janu (o osobě sv. Jana), o sv. Václavu. Koncovky *-ovi* užívá se u křestních jmen, nemají-li přívlastku: o Janovi, o Tomášovi. — Z neživotných mají *-u* hlavně jména zakončená v *hrdelnici* nebo *v*: na břehu, v praclu, v klobouku, v rybníku, na voru; ale též: v rybníce, v klobouce, v kožiše, na dvoře

2. Číslo množné.

107. *Nominativ* měl původně jen koncovku *-i*. U neživotných užívá se od 16. století tvaru akkusativního: sudy, meče.

Mimo to přijala se od *u*-kmenů koncovka *-ové* (podle synové, volové). U životných buď se jí užívá vedle jiné koncovky (hadí — hadové, hráči — hráčové), nebo se ustálila pro blahozvuk: tvorové, duchové. Neživotná se touto příponou oživotňují: stromové (se zelenali), hříchové (se odpouštěli), mečové (se brousili).

Konečně i koncovka *-é*, která původně náležela jen některým *i*-kmenům a kmenům souhláskovým, ujala se u kmenů na *-o*, *-jo*. Užívá se jí:

u jmen na *-d*, *-t*: židé, sousedé, Asiaté;

u jmen na *-l*: andělé, apoštolé, konšelé, manželé (= muž a žena, Eheleute; manželové = ženatí muži, Ehemänner); ctitelé, kazatelé.

u jmen na *-an*: Slované, Pražané, měšťané; ale Markomané, děkané, kaplané, skřivané, a jména na *-án*: cikáni, velikáni.

Dodatek. Jména na *-an* mívala v jed. čís. další příponu *-ín* čili dohromady složenou příponou *-ěnin* (= *(j)an-ín; přehláska zpětná, viz §. 28.): Římenín, Slověnin, dvořenín; nyní se ani v jed. čís. (jako v množném již od pradávna) neužívá přípony druhé, uýbrž jen přípony první. Jména s příponou *-enin*, jako: mouřenín, neměla ovšem nikdy druhotvarů. Též ve slovech: Rusín, Turčín, Srbín a pod. se přípony *-ín* nyní málo užívá (raději: Rus, Srb, Turek).

Pozor na nominativy: berani (živ.) — berany (neživ.), Uhři (obyvatelé) — Uhry (země), Němci — Němce; srov. §. 91. pozn.

108. *Genitiv* plur. rovnal se nom. sing. Takových tvarů zůstaly zbytky: do těch čas, do oblak, pět tisíc, tisíc obyvatel, mnoho peněz, málo přátel, mnoho nepřátel, pár střevíc (míra). Jména míst: do Uher, z Dolan, do Krkonoš, do Němec, do Rataj, od Budějovic. Jména rodová na *-ovic* ve spojení: sousedovic syn, konšelovic dcera.

Ale starý ten tvar jest již v nejstarších památkách vzácný, zvláště u jmen obecných; již tam užívá se místo něho tvaru s koncovkou *-óv*.

Koncovka *-ův* (starší *-óv*) jest vzata od *u*-kmenů; udržela se na konci věty a před samohláskou, jinde otřelo se *-v* a užívá se

pouze -*á*. U *jo*-kmenů čekáme přehlásku, ale zevšeobecněla koncovka -*óv*, -*úv* (-*ú*) podle synů, hadů.

109. *Dativ* má koncovku -*ím* (starší -*óm*). U *jo*-kmenů nabyla převahy zase koncovka bez přehlásky místo přehlasované: hráčům. — Rodová jména mají -*ovím*: Hladíkovům, mlynářovům.

110. *Akkusativ*. Rozdíl v koncovec *o*-kmenů (*hady*, *sudy*) a *jo*-kmenů (*hráče*, *meče*) je prastarý.

111. *Lokál*. Staročes. koncovka -*iech* = novočes. -*ích*. Vedle této staré koncovky ujala se koncovka *i*-kmenů -*ech* zvláště u jmen na *d*, *t*, *v*, *r*: *hadech*, *rtech*, *mlýnech*, *darech*. U *jo*-kmenů udržela se stará koncovka -*ích*. Před -*ích* mění se *k-c*, *h-z*, *ch-š*; srov. § 44.; na př. *dracích*, *vrazích*, *hoších*.

Poznámka. Podle *rybách* užívá se i koncovky -*ách* (ale jen ve rčeních příslovečných), hlavně: ve snách (= ve snění).

112. *Dodatek*. 1. O slově *peníz*. *Peníz* skloňuje se v jed. č. pravidelně dle *meč*. V množ. čísle buď značí *peníze* jednotlivé mince (*Geldstücke*) a pak se zase skloňuje zcela pravidelně, nebo značí peníze vůbec (*Geld*) a pak krátí *i* (= stčes. *ie*) v *ě* a má starší tvar genitivu. Jinak se skloňuje též pravidelně. Skloňuje se tedy:

Nom.	Akk.	Vok.		peníze
	Gen.		penízů	peněz
	Dat.		penízům	peněžům
	Lok.		penízích	peněžích
	Inst.		penízi	penězi.

2. O slovech *přítel*, *nepřítel*. Tato slova skloňujeme v jed. č. správně podle *hráč*; *i* ve slabice *pří* je staročes. *ie*, jež vzniklo zpětnou přehláskou z *á*. V množ. čísle přecházejí tato jména do prvního mužského sklonění, mají však v nom. vok. koncovku -*é* a v gen. starý tvar bez přípony -*úv*. Ale očekávali bychom v nom. vok. lok. právě tak zpětnou přehláskou *á-ie*, *í*, jako v jed. čís., v starší době tato přehláska vskutku byla, později se však podle většiny pádů ustálil pro celé množ. číslo základní tvar *přátel*-. I máme množ. číslo:

Nom. Vok. přátel. Gen. přátel. Dat. přátelům. Akk. přátely (-e). Lok. přátelích. Instr. přátely (-i).

3. O slově *kůň*. Jméno *kůň* skloňuje se v jed. č. pravidelně; v množ. č. buď má sklonění pravidelné, buď přechází do sklonění

kmenů na -i:	Nom.	Vok.	kon <i>i</i> , kon <i>ě</i> , koňov <i>é</i>
	Gen.		koň <i>ě</i> , kon <i>í</i>
	Dat.		koň <i>ám</i> , kon <i>ím</i>
	Akk.		kon <i>ě</i>
	Lok.		kon <i>ích</i>
	Instr.		kon <i>í</i> , koň <i>mi</i> .

Sklonění jmen mužských kmene na -ijo.

113. Sklonění toto bylo původně jen zvláštním druhem sklonění druhého. Náleželo k němu poměrně málo jmen. Stažením koncovek vzniklo sklonění zvláštní: Vzor: Jiří.

Jed. čís. Nom. Jiří, Gen. Jiří, Dat. Jiří, Akk. Jiří, Vok. Jiří, Lok. Jiří, Instr. Jiřím.

Toto sklonění se udrželo jen tam, kde jméno má přívlastek (přídavné jméno): svatý Jiří, svatého Jiří atd. Jinak je skloňujeme podle přídav. jména *dnešní*: Jiří, Jiřího, Jiřímu, atd. Těž: krále Jiřího, Jiřímu Polvkovi a pod.

Jména sem náležející jsou rodu mužského a končí se v nom. sing. na -i.

O podstatných jménech kmene na -u.

114. Těchto podstatných jmen bylo málo od pradávna a v češtině byla všecka rodu mužského. Měla však své zvláštní sklonění. Protože v nominativě jed. čís. končila se na tvrdou souhlásku, nelišila se od jmen kmene na -o, časem oboje sklonění spolu splynulo, *u*-kmeny přijaly z části sklonění *o*-kmenů, a *o*-kmeny zase sklonění *u*-kmenů. Nyní náležejí společně k prvnímu mužskému sklonění.

Zbytky starého sklonění *u*-kmenů jsou :

Gen. sing. -u (domu, dubu), kteráž koncovka ujala se též u neživotných prvního sklonění; dat. a lok. sing. -ovi (synovi) nebo též -u (dubu); obě koncovky přijaly též *o*-kmeny (a *jo*-kmeny); vok. sing. -u (synu; koncovku -u přijalo též mnoho *o*-kmenů a skoro všechny *jo*-kmeny); nom. plur. -ové (synové), kterouž koncovku mají často i *o*-kmeny a *jo*-kmeny; gen. plur. -ův (-uov, -ův, -ů); kmeny na -o, -jo koncovku tuto skoro vesměs přijaly.

Sklonění jmen ženských kmene na -a.

(První ženské sklonění).

115.

Vzor: *ryba*.

	Jednotné číslo	Množné číslo
Nom.	<i>ryba</i>	<i>ryby</i>
Gen.	<i>ryby</i>	<i>ryb</i>
Dat.	<i>rybě</i>	<i>ryb-ám</i>
Akk.	<i>rybu</i>	<i>ryby</i>
Vok.	<i>rybo</i>	<i>ryby</i>
Lok.	<i>rybě</i>	<i>ryb-ách</i>
Instr.	<i>rybou</i>	<i>ryba-mi</i> .

K tomuto sklonění náležejí:

1. Všecka podstatná jména ženského rodu, která se končí v nom. sing. na -a, jako: *husa, berla, perla, slza, brána, houba* atd.

2. všecka podstatná jména mužského rodu, která se končí v nom. sing. na -a, jako: *vладыka, vévoda, pastucha, vozka, evangelista, Janota* atd. Protože většina mužských jmen skloňuje se podle vzoru *had*, přešla i tato jména částečně k prvnímu mužsk. sklonění: dat. a lok. sing. mají -ovi (*vladykovi, Janotovi*), v množném čísle celém skloňují se podle vzoru „*had*“.

3. Podstatná jména ženského rodu, jichž užívá se jen v množném čísle a která v nom. plur. končí se na -y; na př. *hodiny, souchotiny, máry; Benátky, Pečky, Athény, Alpy* a pod.

Sklonění jmen ženských kmene na -ja.

(Druhé ženské sklonění).

116. Podstatná jména tohoto sklonění druhdy se málo různila od vzoru „*ryba*“. Nyní se liší přehlasovanými samohláskami v koncovce.

Vzor: *země*.

	Jednotné číslo	Množné číslo
Nom.	<i>země</i>	<i>země</i>
Gen.	<i>země</i>	<i>zemí</i>
Dat.	<i>zemí</i>	<i>zemí-m</i>
Akk.	<i>zemí</i>	<i>země</i>
Vok.	<i>země</i>	<i>země</i>
Lok.	<i>zemí</i>	<i>zemí-čh</i>
Instr.	<i>zemí</i>	<i>země-mi</i> .

117. Podle tohoto vzoru skloňujeme:

1. Všecka podstatná jména ženského rodu, zakončená v nom. sing. na -ě (-e): země, koupě, kůže, duše, zmije a j.

2. Všecka podstatná jména ženského rodu, která se v nom. sing. končí na měkkou souhlásku a mají v gen. sing. koncovku -ě (-e); na př. bář, hráz, louč, zbroj atd. (Tato jména měla původně také v nom. sing. koncovku -ě, -e).

3. Mužská jména na -e, jako: panoše, správce a pod. Protože většina mužských jmen skloňuje se podle prvního nebo druhého mužského sklonění, přešla i tato jména (mimo nom. sing.) do druhého mužského sklonění (vzor hráč). Jen *rukojmě* skloňujeme často v celém jedn. čísle podle „země“. Ano mnohá jména i v nom. sing. přešla do druhého mužsk. sklonění: panoš, správce (vedle správce). Naopak některá jména, jež náležela a náležejí dosud k druhému mužsk. sklonění, přijala analogií v nom. sing. koncovku -e: tvůrce (podle správce; stčes. tvůřec), svatokrádce (stčes. krádec).

4. Jména ženského rodu, jichž se užívá jen v množném čísle (pomnožná), která se končí na -ě (-e), jako: hrábě, chřípě, žíně, vánoce, plíce, kleště, jesle, pomyje a j.

5. Podle vzoru „země“ skloňují se též jména *měst* žens. rodu, zakončená měkkou souhláskou. Tato jména byla původně přídavná jména přisvojovacími a jedná se o rodu mužského (vzor „hráč“), jednak ženského (vzor „země“). Nyní jsou rodu ženského a skloňují se jen dle vzoru *země*; na př. Nom. Vok. Boleslav, Gen. Boleslavě, Dat. Boleslavi, Akk. Boleslav, Lok. Boleslavi, Instr. Boleslaví. Vedle „Čáslav“ říká se též „Čáslava“ a proto gen. Čáslavy, dat. Čáslavě atd.

Poznámky ke sklonění ženských kmenů na -a, -ja.

118. 1. *Krátíme* v instr. sing. a v gen., dat., lok. a instr. plur. *kmenovou* samohlásku u jmen *srostitých*, která před koncovým -a, ě(e) mají jen jednu souhlásku, jako jsou: brána, díra (děr), jáma, kůže, sáně; pomnožná: máry, dvěře. Z odtazitých: síla (silou), víra (věrou), práce (prací).

Některá však nekrátí, jako: kláda, páka, spála, káva; *ou* se krátí jen v gen. plur., na př. houba — hub, ale houbám. Jen *strouha* krátí pravidelně (struhou, struhám atd.).

Jména na *-ice*, *-íle* krátí jen v gen. plur., na př. svíce — svěc, lžice — lžic, chvíle — chvíl.

2. Mnoho jmen má tak zvané pohyblivé, někdy vsuvné *e* v gen. plur.; na př. bitva — bitev, služba — služeb, ovce — ovec.

3. Souhlásky *h*, *ch*, *k* se náležitě mění před *ě* v *z*, *š*, *c*: noha — noze, moucha — mouše, ruka — ruce (srov. §. 44.); *r* se mění v *ř*: hora — hoře (srov. §. 43.).

4. Samohláska *ě* změnila se v *e* po sykavkách, po *j* a *l*; srovnej rybě a noze, mouše, ruce, hoře, perle; srovnej dále země a duše, zmije, chvíle atd.

O jednotlivých pádech ženských kmenů na *-a*, *-ja*.

1. Číslo jednotné.

119. Nominativ. Srovnejme ryba — země a poznáme, že se *a* přehlasovalo v *ě*; někde *ě* se změnilo v *e* (duše). Vedle „země“ užívá lid tvaru „zem“. Podobné dvojtvary jsou: bání — baň, díže — díž, hráze — hráz, chýže — chýž, lázně — lázeň, meze — mez, mříže — mříž, nesnáze — nesnáz, pouště — poušť, skryše — skryš, souše — souš, stráže — stráž, tíže — tíž, tvrže — tvrz, výše — výš.

U některých užívá se jen kratšího tvaru: louč, houšť, peleš, postel, přítrž, věž a j.

Jména, která mají v nom. sing. kratší tvar, užívají téhož tvaru také v akk. sing.

Poznámka. Jména na *-yně* měla v starých dobách v nom. sing. zvláštní koncovku *-yni*, nikoliv *yná*; na př. bohyni.

Vokatív. Proti rybo stojí duše (přehláska *o-e*); čekali bychom též *zeme*, ale po retnicích kmenů na *-ja* ustálilo se užívání nominativu za vokativ. Podobně máme nominativ za vokativ ve jméně Maria: Svatá Maria, panno Mariä.

2. Číslo množné.

120. Genitiv. Tvaru „ryb“ shodný jest tvar „ovec“ od „ovce“. Většina jmen podle vzoru „země“ přijala příponu *-i* analogií podle tvaru kostí: zemí, bání, pouští, ráží atd.

Starý tvar bez přípony *-i* podržela:

1. jména na *-ice*, *-yně*, *-le*; na př. ulice — ulic, lžice — lžic, hromnice — hromnic, kvasnice — kvasnic, lavice — lavic; bohyně —

bohyň, hospodyně — hospodyň; košile — košil, chvíle — chvíl, neděle — neděl. Jeskyně má jeskyň i jeskyni.

2. Jména svátků na *-ce*: vánoce — vánoc, velikonoce — velikonoc.

3. *Swíce* má svěc a svic; *ovce* má ovec a ovci.

4. *Husa* má *hus* a *husí* (zbytek starého sklonění, kdy vedle *husa* říkalo se i *hus* podle vzoru „kost“).

121. Dativ. Jména svátků na *-ce* mají vedle správného tvaru i koncovku *-ům*: vánočům, hromnicům, velikonočům. Podobně dvěře — dveřím a dveřům.

122. Instrumentál. Dvěře má dveřmi.

Zachovala se zde i stará koncovka duálu *-ma*, ale smí se jí užívatí jen tehdy, je-li substantivum omezeno číslovkami *dvě, obě*: s *oběma stranama*, mezi *dvěma zeměma*.

123. Dodatek. Podstatná jména osobná i rodová, jako jsou: Mářa, Káča, Váňa a pod. (končí se na *a* po měkké souhlásece), vznikla až po provedené přehlásece (v 15. stol. a později) a proto mají v nom. sing. nepřehlášené *a*. Podobně v akk. užívá se tvaru na *-u* (Káču), ve vok. tvaru na *-o* (Káčo), v instr. tvaru na *-ou* (Káčou); v gen., dat. a lok. užívá spisovná čeština tvarů podle vzoru „země“ (gen. Káče, dat. lok. Káči), jež často zavádí i do ostatních nepřímých pádů (akk. Káči, instr. Káčí).

Sklonění jmen ženských kmene na *-ija*.

(*Třetí ženské sklonění.*)

124. Podstatná jména kmene na *-ija* měla by tvořiti jen zvláštní oddíl sklonění kmenů na *-ja* (srov. zmije). Ale mimo uvedené „zmije“ nastalo stažení posledních dvou slabik (bezpřízvučných) a tím vzniklo nové sklonění. Vzor: *paní*.

Jedn. číslo: Nom. paní, Gen. paní, Dat. paní, Akk. paní, Vok. paní, Lok. paní, Instr. paní.

Množ. číslo: Nom. paní, Gen. paní, Dat. paním, Akk. paní, Vok. paní, Lok. paních. Instr. paními.

Poznámka. V nom. sing. měla tato jména původně koncovku *-iji* (paniji) nikoliv *-ija* (srov. bohyni).

K tomuto sklonění náležejí podstatná jména ženského i mužského rodu kmene *ua* *-ija*: paní, biblí, addieí — sudí.

Lodí skloňuje se nyní podle vzoru „kost“.

125. Dodatek. O jménech *bratří, kněží*. Jména *bratří, kněží* byla v staré češtině rodu ženského a čísla jednotného, i měla význam hromadný (= bratrstvo, kněžstvo). Skloňovala se podle vzoru „paní“.

Pro hromadný význam užívalo se jich často místo plurálu slov *bratr, kněz* a tím se staré sklonění pozměnilo (přijaly se koncovky plurálu):

Nom. Akk. Vok.	bratří, kněží
Gen.	bratří, kněží (vedle kněžů)
Dat.	bratří-m, kněží-m
Lok.	bratří-ch, kněží-ch
Instr.	bratří-mi, kněží-mi.

Sklonění jmen kmene na -i.

126. Sem náležela původně podstatná jména rodu mužského i ženského. Ale mužských bylo málo a časem přijala sklonění jiné; nyní počítají se sem hlavně jen ženská jména (*čtvrté ženské sklonění*). Vzory: *host* (mužs. r.) — *kost* (žens. r.).

Jednotné číslo (singulár)		Množné číslo (plurál)	
Nom.	host — kost	hosti (-é) — kosti	
Gen.	hosti — kosti	hostí — kostí	
Dat.	hosti — kosti	hostem — kostem	
Akk.	host — kost	hosti — kosti	
Vok.	hosti — kosti	hosti (-é) — kosti	
Lok.	hosti — kosti	hostech — kostech	
Instr.	hostem — kosti	hostmi — kostmi.	

127. A) Mužská jména kmene na -i jsou ještě: *chof, test, zeť, kmet, kůň*; dříve byla též *holub, muž* a jiná. Měkkost koncové souhlásky často zanikla, a jména tato skloňují se raději podle vzoru „haď“ (*host, kmet, holub*), nebo se skloňují podle vzoru „hráč“ (*host, chof, test, zeť*).

Lid v jedn. čísle se skloňuje podle vzoru „sud“; v množném zachováno staré sklonění: Nom. Vok. *lidé*, Gen. *lidí*, Dat. *lidem.*, Akk. *lidí*, Lok. *lidech*, Instr. *lidmi*.

128. B) Ženská jména. Podle vzoru *kost* skloňují se všechna podstatná jména ženského rodu, která se v nom. sing. končí na měkkou souhlásku a mají v gen. sing. koncovku -i; na příklad: *klec — kleci, nemoc — nemoci, ocel — oceli, podběl — podběli, jař — jaři, zvěř — zvěři, sběť — sběři, myš — myši, veš — vši, lat — lati,*

sít — sítí, mosaz — mosazi, rez — rzi, leb — lebi, lež — lži, hůl — holi, sůl — soli, zeď — zdi, ves — vsi, česť — cti, mysl — myslí a j. Zvláště sluší vytknouti: chuť — chuti, mysl — myslí, nemoc — nemoci, noc — noci, tvář — tváři, zvěř — zvěři.

Poznámky ke sklonění ženských kmenů na -i.

129. 1. Pohyblivé *e* máme: česť — cti (m. čsti, sr. §. 49.), lest — lsti a pod.

2. Krátíme: sůl — soli, hůl — holi.

O jednotlivých pádech sklonění ženských kmenů na -i.

1. Číslo jednotné.

130. *Nominativ* zachoval v měkkosti koncové souhlásky zbytek původní kmenové samohlásky.

Vokativ. Jména *milost* a *jemnost* ve spojení se slovy *pán paní* mají vokativ roven nominativu: milost pane! jemnost paní! Jinak: Vaše Milosti!

2. Číslo množné.

131. *Nominativ a vokativ.* Stará koncovka mužs. jmen byla -ie, z níž vzniklo jednak -í (hostí, až do 16. stol.), zkrácením -i, jednak -é.

132. *Dativ a lokál.* Místo -em, -ech užívá se koncovky -ím, -ích (podle *zemím, zemích*), na př. myším, myších.

Instrumentál. Místo -mi užívá se koncovky -emi (zase podle *zeměmi*), zvláště kde tomu přeje blahozvuk: lžemi, myslemi.

Sklonění jmen ženských kmene na -ů.

(*Páté ženské sklonění.*)

133.

Vzor: *kotev.*

Jednotné číslo (singulár).

Množné číslo (plurál).

Nom. Akk. *kotev*

kotev-e

Gen. *kotev-e*

kotev-ě

Dat. *kotev-i*

kotev-ím

Vok. *kotev-i*

kotev-e

Lok. *kotev-i*

kotev-ích

Instr. *kotev-i*

kotev-emi.

K tomuto sklonění náležejí všecka jména ženského rodu končící se v nom. sing. na *-ev* (gen. sing. *-ve*). Kmenové *ú* je zachováno v hlásce *v*; koncovky přijalo toto sklonění z části od vzoru *košť*, z části od vzoru *země*, z části má *staré* (gen. sing. a nom. plur. *koťve*).

Sklonění ženských jmen kmene na *-r*.

(*Šesté ženské sklonění.*)

134.

Vzor: *máti*.

Jednotné číslo (singulár)	Množné číslo (plurál)
Nom. Vok. <i>máti</i>	<i>mateř-e</i>
Gen. <i>mateř-e</i>	<i>mateř-i</i>
Dat. <i>mateř-i</i>	<i>mateř-ím</i>
Akk. <i>mateř</i>	<i>mateř-e</i>
Lok. <i>mateř-i</i>	<i>mateř-ích</i>
Instr. <i>mateř-i</i>	<i>mateř-mi</i> .

K tomuto sklonění náležejí: *neti* (neť), *máti* (mát), *dci*.

Kmen je dosti zachován.

Ze sklonění slova *dci* zachovaly se jen dat. lok. sing.: *dceři*; ostatní pády tvoří se od slova „*dcera*“.

Sklonění jmen středních kmene na *-o*.

(*První střední sklonění.*)

135.

Vzor: *město*.

Jednotné číslo (singulár).	Množné číslo (plurál).
Nom. Akk. Vok. <i>město</i>	<i>města</i>
Gen. <i>města</i>	<i>měst</i>
Dat. <i>městu</i>	<i>městám</i>
Lok. <i>městě (-u)</i>	<i>městech (-ích)</i>
Instr. <i>městem</i>	<i>městy</i> .

136. Dle toho vzoru skloňujeme:

1. Všecka jména středního rodu, končící se v nom. sing. na *-o*: *hnízdo*, *jezero*, *péro*, *kladivo* atd.

2. Přídavná a číselná jména na *-o*, jako: *mnoho*, *málo*, *daleko*, *čtvero*, *desatero* a p.

3. Mužská jména na *-o*, jako: *Hromádko*, *Vrťátko*, *Slunečko*. Jména tato měla by se vůbec skloňovati podle vzoru *město*, ale protože většina mužských jmen skloňuje se podle prvního mužského sklonění, přešla i tato jména částečně do prvního muž-

ského sklonění, a to: v dat. a lok. jed. č. *-ovi* (Hromádkovi) a v celém množném čísle (Hromádkové, Hromádků atd.).

4. Jména středního rodu, jichž se jen v množném čísle užívá (pomnožná), a která se končí na *-a*: vrata, ústa, játra, nádra atd.

Sklonění jmen středních kmene na *-jo*.

(*Druhé střední sklonění.*)

137. Podstatná jména tohoto kmene skloňovala se původně též jako *město*. Nyní liší se od vzoru *město* přehlasovanými samohláskami v koncovkách.

Vzor: *pole*.

Jednotné číslo (singulár).		Množné číslo (plurál).
Nom. Akk. Vok.	<i>pole</i>	<i>pole</i>
Gen.	<i>pole</i>	<i>polí</i>
Dat.	<i>polí</i>	<i>polím</i>
Lok.	<i>polí</i>	<i>polích</i>
Instr.	<i>polem</i>	<i>polí</i>

Dle tohoto vzoru skloňujeme podstatná jména středního rodu, ukončená v nom. sing. na *-ě* (*e*); na př. *líce, moře, lože, slunce, srdce, bojiště, strniště, poledne* a j.

Poznámky ke sklonění středních kmenů na *-o, -jo*.

138. Podstatná jména středního rodu kmene na *-o, -jo* mají též kmen jako podstatná jména mužského rodu kmene na *-o, -jo*; mimo nom., akk., vok. všech čísel mají od pradávna totéž sklonění. U obou rodů vyskytují se i stejné zvláštnosti.

1. Mnoho jmen má t. zv. pohyblivé nebo vsuvné *e* (v gen. plur.); na př. *sto — set, vědro — věder, okno — oken, veslo — vesel, vejce — vajec*.

2. Krátíme kmenovou samohlásku v gen. plur. dvouslabičných jmen; na př. *péro — per, jádro — jader, dílo — děl*. Slovo *léto* krátí v instr. sing. (*letem*), v gen., dat., lok. a instr. plur. (*let, letům, letech, lety*).

3. Souhlásky *h, ch, k a d, t, n, r* se náležitě mění: mnoho — na mnoze, roucho — v rouše, klubko — v klubce, vojsko — vojště (= stěs. vojscé — vojscé — vojsče — vojště, srov. §. 49.), brdo — brdě, pouto — poutě, sto — stě, okno — okně, jaro — jaře.

0) jednotlivých pádech středních kmenů na *-o*, *-jo*.

1. Jednotné číslo.

139. Lokál měl původně koncovku *-ě*. Starší *-ě* změnilo se v jistých případech v *-e*: v sedle, mase, železe, jaře a pod. (Srov. §. 29. e).

Kde se před *ě* mění souhláska, tu často užíváme koncovky *-u* (podle *u*-kmenů), aby se zachovala táž kmenová souhláska ve všech pádech, na př. ve stu, v oku, v uchu, v kolenu a pod. Jinde jest oblíben starší tvar: v břiše, v mléce, ve vojště.

2. Množné číslo.

140. Genitiv středních *o*-kmenů zachoval starý tvar: měst (srov. u mužských jmen: do oblak, do kořán, pět tisíc obyvatel a pod.). U *jo*-kmenů zachoval se jen u slova *vejce* — vaječ (nepřehlášené *a*), a u slov na *-išť*, na př. strniště — strnišť, spáleniště — spálenišť. Ostatní přijala koncovku *-í* (podle gen. plur. znamení, kostí a pod.): polí, lící atd.

141. Lokál. Stará koncovka jest *-ích*; vedle ní jest *-ech* (podle *kostech*, *hostech* a jiných *i*-kmenů) příponou pozdější a oblíbenou po *l, n, d, t*: sklech, zrnech, zádech, poutech. Koncovku *-ách* (podle rybách) trpí spisovná čeština jen ve slově: o polednách (= v poledne, um die Mittagszeit) na rozdíl o polednech (= von den Mittagszeiten).

142. Dodatek. O kmenech na *-s*. V češtině bylo několik slov, jichž kmen se končil na *-s*; slova ta skloňovala se tak, že nom. sing. končil se na *-o*, v ostatních pádech pojily se ke kmeni na *-s* koncovky vzoru *město*. Na příklad: Jedn. číslo: nom. slovo; gen. sloves-a; dat. sloves-u atd.

V nom. sing. se tedy *s*-kmeny od *o*-kmenů středních ničím nelišily. V nové češtině k nom. sing. i ostatní pády skloňují se podle *město*.

Jedn. číslo: nom. slovo; gen. slova; dat. slovu; atd.

Někdy ke tvarům, v nichž byl *s*-kmen, přidělal se ještě i nom. sing. Na příklad: podle tvarů slovesa, slovesem atd. utvořil se nom. sing. *sloveso*, a ke tvarům tělesa, tělesem utvořil se nom. sing. *těleso*.

Zbytkem tvarů starých *s*-kmenů je množné číslo: nom., akk., vok. *nebesa*, gen. *nebes*, dat. *nebesům*, lok. *nebesích*, instr. *nebesy*. V jednotném čísle skloňuje se *nebe* podle *pole*.

Sklonění středních kmenů na -ijo.

(III. Střední sklonění).

143. Podstatná jména středního rodu kmene na *-ijo* měla by se skloňovati a skloňovala se původně jako střední *jo*-kmeny. Samohlásky v koncovce se po *j* náležitě měnily. Ale kmenové *ij-* stáhlo se s koncovou samohláskou v *i* a tak vzniklo nové sklonění. Jen instr. plur. přijal příponu *-mi* (podle *košmi*). †

Vzor: *znamení*.

		Jednotné číslo.	Množné číslo.
Nom. Akk.	Vok.	<i>znamení</i>	<i>znamení</i>
	Gen.	<i>znamení</i>	<i>znamení</i>
	Dat.	<i>znamení</i>	<i>znamením</i>
	Lok.	<i>znamení</i>	<i>znameních</i>
	Instr.	<i>znamení</i>	<i>znameními</i>

Podle tohoto vzoru skloňujeme podstatná jména středního rodu, která se v nom. sing. končí na *-i*, jako: obilí, veselí, zdraví, štěstí atd.

Sklonění kmenů na -n.

144. Podstatná jména kmene na *-n* jsou jednak mužského, jednak středního rodu. Jména mužského rodu zachovala své staré sklonění jen v jednotném čísle.

Vzor: *kámen — símě*.

		Jednotné číslo	Množné číslo
Nom. Akk.	<i>kamen</i>	— <i>símě</i>	<i>semen-a</i>
Gen.	<i>kamen-e</i>	— <i>semen-e</i>	<i>semen</i>
Dat.	<i>kamen-i</i>	— <i>semen-i</i>	<i>semen-ům</i>
Vok.	<i>kamen-i</i>	— <i>símě</i>	<i>semen-a</i>
Lok.	<i>kamen-i</i>	— <i>semen-i</i>	<i>semen-ech</i>
Instr.	<i>kamen-em</i>	— <i>semen-em</i>	<i>semen-y</i> .

Poznámky ke sklonění kmenů na *-n*.

145. *A. Mužské kmeny.* Vok. sing. *kamen-i* jest podle *i*-kmenů (podle *hosti*, *choti* a pod.) V celém jednotném čísle může se skloňovati podle vzoru *strom*: gen. *kamenu*, dat. *kamenu*, lok. *kameně* (*-nu*).

V množném čísle vůbec se skloňuje podle vzoru *strom*. Udržely se též staré gen. plur. z kořen (dokořán), pět kamen (váha).

Přívodní mužské kmeny na *-n* jsou: den (týden), kořen a všecka jména na *-men* (kámen, kmen, plamen atd.)*).

Den má v jedn. čísle staré sklonění; v lok. má *dni* a též starý tvar *dne* (ve dne); mimo to i *dnu* (podle stromu). V množném čísle skloňuje se jednak dle i-kmenů (hosti), jednak dle o-kmenů (strom).

Množné číslo.

	i-kmen	o-kmen
Nom. Vok.	dni	dnové
Gen.	dní	dnů (-v)
Dat.	dním	dnům
Akk.	dni	dný
Lok.	dnech	dnech
Instr.	dni	dný

Jméno *týden* je složeno a skloňuje se dvojako: buď se skloňují obě části, nebo se na složení pozapomnělo a celé slovo skloňuje se podle *den*.

Jednotné číslo.

Množné číslo.

Nom.	týden	týden	týdny
Gen.	téhodue	týdne	týdnův
Dat.	témudni	týdni	týdnům
Akk.	týden	týden	týdny
Vok.	týdni	týdni	týdny
Lok.	témdni (-u)	týdni (u)	týdnech
Instr.	týdmněm	týdnem	týdny.

Ve množném čísle užíváme raději za tvar *týdny* slova *neděle*, tedy: *tři neděle*, *pět neděl* atd. místo *tři týdny*, *pět týdnův* atd.

146. B. Střední kmeny. Střední jména kmene na *-n* zachovala své zvláštní staré sklonění (*čtvrté střední sklonění*). Ke sklonění tomuto náležejí podstatná jména středního rodu, která mají v nom. sing. koncovku *-mě*, v gen. sing. — *mene*: břímě — břemene, plémě — plemene, týmě — temene, písmě — písmene atd.

*) Protože mužská jména kmeně na *-n* skloňovati lze vůbec podle o-kmenů, počítávají se ke sklonění o-kmenů a staré zachované tvary prohlašují se za odchylky.

Kmen končí se na *-men*, které máme ve většině pádů; v nom. sing. jest *-mě* zvláštní českou střídnicí za původní koncové — *men*.*)

V nom. sing. bývá první samohláska dlouhá, v ostatních krátká: símě — semene a pod. Jen písmě — písmene atd. podržuje dlouhou samohlásku.

Jak ze sklonění vysvítá, mají střední *n*-kmeny v množném čísle svůj kmen a koncovky středních *o*-kmenů (srov. staré sklonění *s*-kmenů). Ke množnému číslu analogií vytvořily se i nové tvary jedn. čísla podle vzoru *město*: Jedn. č. nom. *semeno*, gen. *semena*, dat. *semenu* atd.

Sklonění středních kmenů na *-nt*.

(*Páté střední sklonění*).

147.

Vzor: *mládě*.

	Jednotné číslo	Množné číslo
Nom. Akk. Vok.	mládě	mládat- <i>a</i>
Gen.	mládět- <i>e</i>	mládat
Dat.	mládět- <i>i</i>	mládat- <i>ím</i>
Lok.	mládět- <i>i</i>	mládat- <i>ech</i>
Instr.	mládět- <i>em</i>	mládat- <i>y</i> .

K tomuto sklonění náležejí podstatná jména středního rodu, jež mají v nom. sing. koncovku *-ě* (*-e*), v gen. sing. koncovku *-ěte* (*-ete*).

148. Jak ze vzoru již vysvítá, mají tato podstatná jména též přípony jako střední *n*-kmeny (vzor símě).

Kmenové *-t* je ve všech pádech zachováno mimo nom. sing., kde *-ě* je českou střídnicí za původ. —*ent.**).

Srovnáme-li tvary množného čísla s tvary jednotného čísla, poznáváme, že v množném čísle jest zachováno starší *a* ve kmeni nepřehlasované, v jednotném že jest přehlasováno: dat. mláděti — mládatům.

Poznáváme dále, že jest to *přehláška zpětná*. V lok. plur. také bychom čekali zpětnou přehlásku, která v staré češtině byla, ale v 15. stol. vznikl analogií nový tvar, kde podle ostatních pádů

*) Pův. *mēn = stbul. -mę = stčes. m'a (m'ia) — po přehlásce: mě.

**) Pův. *ent = stbul. ę = stčes. 'a, po přehlásce ě; srov. símě.

množného čísla máme samohlásku ve kmeni nepřehlasovanou. Starý tvar zanikl.

Poznámka. V jedn. čísle místo *-ě* bývá pouze *-e* po sykavkách a po *-l*.

149. Dodatek 1. Jména střední tohoto sklonění mají kmen na *-nt*; ale k tomuto sklonění náleželo původně několik jmen muž. rodu kmene na *-t*: loket, drobet, drochet, krapet, nehet, pazneht. Jméno *loket* dosud zachovalo staré sklonění:

Jed. čís. Nom.	Akk. loket	Množ. čís. Nom.	Akk. lokte
	Gen. lokte		Gen. loket
	Dat. lokti		Dat. loktům
	Vok. lokti		Vok. = Nom.
	Lok. lokti		Lok. loktech
	Instr. loktem		Instr. loktmi — lokty.

Též gen. drobte, krapte (ani krapte vína) se zachoval.

150. Dodatek 2. Jména *kníže*, *hrabě*, *laníkrabě*, *markrabě* byla a jsou dosud středního rodu, ale protože označují osoby mužského rodu, jsou i v řeči častěji rodu mužského. Proto také, jako jiná životná mužského rodu, mají často akk. sing. roven genitivu: knížete, hraběte.

0 zvláštnostech ve skloňování podstatných jmen.

151. 1. Schodná číslm (srov. §. 93.) nemají některého čísla; na př. *mláďi* nemá množného, *vánoce* nemají jednotného čísla. *Člověk* nemá čísla množného; užívá se místo něho slova „lidé“. *Rok* sice má množné číslo, ale často místo něho se užívá plurálu od slova „léto“. Od slova *týden* užívá se též množného čísla, ale často místo něho slova „neděle“.

2. Některá jména jsou *různorodá* (heterogenea, srov. §. 95.) a mají proto dvojí sklonění: *břich* (podle „sud“) — *břicho* (podle „město“) — *luka* (podle „město“) — *louky* (podle „ryba“), a pod.

Dítě (podle „mláďe“) jest v množ. čísle rodu ženského (*děti*) a skloňuje se pak dle „kost“.

Dítko (podle „město“) je též v množ. čísle rodu ženského (*dítky*) a skloňuje se pak dle „ryba“.

Prs má plur. *prsa* (podle „města“; gen. a lok. může mítí též tvar duálu: *prsou*) a duál *prsy* (gen. lok. *prsou*, instr. *prsama*).

3. Některá jména jsou *různosklonná* (heteroklita); zachovávajíce svůj rod mají různé sklonění.

a) Někdy všechna jména některého kmene přijala tvary jiného sklonění; tak jména kmene na *-o*, *-jo* přijala mnoho pádův od *u*-kmenů; naopak všechny *u*-kmeny skloňují se podle *o*-kmenův. Mužská jména kmene na *-i* přijala většinou sklonění kmenů na *-o*, *-jo*.

b) Jindy přijalo některé jméno buď ve všech, buď jen v některém pádě vedle tvaru starého i tvar nový: správce i správec, gen. plur. hostí a hostů, atd.

Jestliže se zachoval v některém pádě starý tvar a nového se též užívá, máme pro ten pád nadbytek tvarů; proto taková jména nazýváme *nadbytná* (abundantia); na př. Gen. plur. hostí a hostů.

Zbytky dvojného čísla ve sklonění jmen.

152. Dvojné číslo, ve staré češtině obecné, vystoupilo v nynější řeči až na nemnohé sledy ze života. Zachovalo se posud, a to jen ještě částečně, nejvíc u jmen, jimiž podvojně údy těla lidského znamenáme, jako jsou: *rtý, prsy, ruce, nohy, oči, uši*.

Sklonění jmen těchto jest toto:

N. A. V.	rtý	prsy	ruce	nohy	oči	uši
G.	rtou	prsou	rukou	nohou	očí	uší
D.	rtům	prsům	rukám	nohám	očím	uším
L.	rtou	prsou	rukou	nohou	očích	uších
I.	rtoma	prsoma	rukama	nohama	očima	ušima.

153. Poznámky. 1. Jména *ret, prs, noha* nemají nyní v nom., akk. a vok. dvojného čísla, na místě něho jest množné číslo v obyčejí: *rtý, prsy, uhy*. Dativní tvary: *rtům, prsům, rukám, nohám, očím, uším* náležejí vlastně množnému; rovněž i tvary v lokále: *očích a uších*.

2. Při jiných jménech užívá se čísla dvojného jen v některých pádech, jako:

a) od *pála* N. A. *pále*, G. L. na *polou*, do *polou*,

b) od *rodič* N. V. *rodiče* (t. j. otec a matka; *rodičové* = více otcův a matek),

c) od *sto* N. A. *stě*, jako dvě *stě*; množ. č. *sta*,

d) od *rameno* a *koleno* G. L. *ramenou, kolenou*.

Poznámka. *Ruka, oko, ucho* mají množné číslo jenom tenkrát, když se jich ve významě nevlastním, přeneseném užívá: *ruky* na hodinách, *oka* na síti, na polívce, *ucha* u nádob, jehel a p.

3. U jmen ženských kmene na *-a, -ja* užívá se instrumentálu na *-ma*, když jsou omezena číslovkami *dvě, obě* (srov. §. 122.).

4. *Rodiče* (= otec a matka) je tvar duální. Mimo tento tvar (nom. akk. vok.) se ostatní tvary nevyskytují a užívá se tvarů plurálních: rodičů, rodičům atd. — Vedle nominativu „rodiče“ je též nominativ *rodiči* = otcové a *rodičové* = více otcův a matek.

Skloňování cizích jmen.

154. Cizí jména si čeština více méně přeměnila, aby co možná nejméně se lišila ode jmen domácích; na příklad: kříž (lat. *crux*), kostel (lat. *castellum*), cihla (něm. *Ziegel*); ano i jména vlastní, jako Řím, Paříž, Kaifáš atd.

Nicméně mnoho cizích slov podrželo svůj původní tvar. Mámeli je skloňovati, jest nám dbáti, jako při jménech českých, *rodu* a *zakončení*. I skloňujeme je potud, pokud je možno zařaditi pod některý český vzor.

155. I. *Jména mužská*. Nominativ sing. podržuje tvar cizí; na př. Kosmas, Aeneas, poeta, Romulus, Ovidius, Menelaus, Sofokles, Apis, Othrys, Klaus, Goethe, Schulz, Savigny (vyslov Sa-*viňi*), Descartes (vysl. Dekárt) atd.

Jména latinská na *-us*, řecká na *-os*, sanskrtská na *-as* mohou v nom. sing. tuto koncovku odsouti; na př. Homéros a Homér, Catullus a Catull, Nálás a Nál. V ostatních pádech dbáme toho, zda jsou jména *životná* či *neživotná* a jaký jest jejich kmen.

I skloňujeme podle vzorů *had* — *sud* všecka latinská a řecká jména mužská na *us* (*-os*) nebo zakončená souhláskou. Koncovky připínáme buď ke kmeni, nebo pro blahozvuk kmen skracujeme, zvláště vynechávajíce koncovou samohlásku. Na příklad: Romulus, gen. Romula, dat. Romulovi, akk. Romula, vok. Romule, lok. Romulovi, instr. Romulem. — Xenofon, gen. Xenofonta, dat. Xenofontovi atd. — heros, gen. heroa atd. — u jmen na *-kles* zkracujeme kmen: Damokles, gen. Damokla atd. — senatus (senat), gen. senatu.

Často bereme nom. sing. za základ sklonění; podle *had* — *hada* máme Apis — Apisa.

Zeus má gen. Dia, dat. Dioví atd. Teucer má Teukra.

Jesus ve spojení s „Kristus“ má ve všech pádech mimo nominativ „Jesu“; tedy Gen. Akk. Jesu Krista, Dat. Jesu Kristu, Instr. Jesu Kristem.

Jména na *-a*, *-as* (poeta), skloňují se jako vévoda; srov. §. 114.

Jména vzatá z jazykův, jež ve skloňování samy nerozeznávají

dobře původního kmene (z němčiny, frančtiny a j.), skloňujeme tak, že je podle nom. sing. zařadíme ke jménům českým téhož zakončení (a ovšem rodu); na př. Lessing — had, Jaques (vysl. Žak) — had, Le Sage (vysl. Le Sáž) — hráč, Goethe — správce, Schulz (vysl. Šulec) — hráč, Harz (vysl. Hare) — meč, Fleury (vysl. Flóry) — Jiří, abbé — správce atd.

156. II. Jména ženská. Nominativ podržuje cizí tvar: Antigone (Antigona), Pallas, Neapolis, Juno, Sapfo, tribus, La Manche (vysl. La Manš) Loire (vysl. Loar) atd.

Ostatní pády latinských a řeckých jmen skloňujeme podle vzoru *ryba*, dbajíce zároveň kmene: Gen. Antigony, Pallady, Junony; nebo kmen zkracujeme: triby, Saphy.

Jestliže by se vyskytovala před koncovkami měkká samohláska kmenová, skloňujeme podle *země*: Gen. Troie, Neapole, Medee.

Jména ostatních jazyků hledíme srovnati s podobnými českými; na př. La Manche (vysl. La Manš), srov. souš — vzor „země“.

157. III. Jména střední. Nominativ podržuje cizí tvar: drama, Anxur, lyceum, Greifswald.

Ostatní pády mají koncovky vzoru „město“: Gen. dramata, Anxura, lycea, Greifswalda.

158. IV. Pomnožná řídí se týmiž pravidly: Veji, Gen. Vej, Dat. Vejům atd. (podle vzoru „meč“); Leuktra, Gen. Leukter, Dat. Leuktrům atd. (podle vzoru „město“).

159. V. Jestliže cizí slovo má koncovku českých slov, ale jiného rodu, mění pro snadnější sklonění svůj rod; na př. epos (střed. rod) jest v češtině rodu mužského; Jura (mužs. rod) jest v češtině rodu ženského.

Jindy dostávají cizí slova již v nominativě sing. českou koncovku, aby se mohla skloňovati, na př. vedle Loire též Loira (vysl. Loara) — vzor „ryba“.

160. VI. Nelze-li cizí jméno pod některý český vzor zařaditi, neskloňuje se; na př. Charleroi (vysl. Šarlroa), Aix (plur.; vysl. É), Bordeaux (plur.; vysl. Bordó).

161. VII. Jména ostatních jazyků slovanských jsou příbuzna s českými i možno je pod některý český vzor zařaditi. Jen k tomu sluší hleděti, abychom neskloňovali přídavných jmen jako podstatná; na př. Tolstoj (= čes. tlustý), gen. Tolstého atd. Jména na *-ov* a *-in* bývají přisvojovací přídavná jména (srov. čes. otcův, matčín); na př. Krylov, Puškin.

O cizích jménech složených.

162. Jsou-li cizí jména složena, skloňujeme:

a) obě části; na př. Alba Longa, gen. Alby Longy, dat. lok. Albě Lonze; Sierra Morena, gen. Sierry Moreny, dat. Sieře Moreně atd. Campo Formio, gen. Campa Formia atd.;

b) skloňujeme jen část druhou; na př. Gran Sasso, gen. Gran Sassa, dat. Gran Sassu atd.; Vera Cruz, gen. Vera Cruze atd.

c) Má-li podstatné jméno při sobě přívlastek substantivní v nepřímém pádě, tu se tento ovšem neskloňuje. Jako se skloňuje Jiří z Poděbrad, gen. Jiřího z Poděbrad atd. a přívlastek „z Poděbrad“ se neskloňuje, tak máme i Vasco de Gama, gen. Vasky de Gama atd. Aigos Potamoi, gen. Aigos Potam, dat. Aigos Potamům atd.

d) Je-li cizí jméno složeno z několika jmen podstatných, jež mají se k sobě souřadně (apposice), skloňují se všechny části; na př. Don Carlos, gen. Dona Carla, Walter Scott, gen. Waltera Scotta; Harun al Rašid, gen. Haruna al Rašida atd. Jsou-li všechna jména sloučena v jednoduší celek, skloňuje se jen celek (tedy jméno poslední); na př. Montecuculli, gen. Montecuculliho; Abubekr, gen. Abubekra atd.

O jméně přídavném.

163. Podle zakončení jsou přídavná jména:

a) *neurčitá*, končící se v mužském rodě tvrdou souhláskou, v ženském na *-a*, ve středním na *-o*; na př. vesel, vesela, veselo, nemocen, nemocna, nemocno, znám, *-a*, *-o* atd.

b) *určitá*, vyzvukující a) po tvrdých souhláskách v mužském rodě na *-ý*, v ženském na *-á*, ve středním na *-é* (přídavná jména *určitá trojího zakončení*): veselý, vesela, veselé; b) po měkkých souhláskách ve všech třech rodech na *-í* (přídavná jména *určitá jednoho zakončení*): člověčí, pěší.

I. Skloňování jmen přídavných.

1. Sklonění přídavných jmen neurčitých.

164. Sklonění přídavných neurčitých nelišilo se za starodávna nijak od sklonění jmen podstatných. Tak se skloňovalo na př. vesel dle vzoru had, vesela dle vzoru ryba, veselo dle vzoru město. V nové češtině zachovala tato přídavná své skloněné tvary toliko v no-

minativě jednot. a množ. čísla, když jsou přísudkem, pak v *akkusativě* obou čísel a všech tří rodův, v *genitivě* jedn. čísla, jsou-li doplňkem záporných sloves, konečně v *dativě* jedn. čís. bez rozdílu rodu.

Jednotné číslo.

Nom.	vesel	vesela	veselo
Gen.	vesela	vesely	vesela
Dat.	veselu	veselu	veselu
Akk.	vesela	veselu	veselo.

Množné číslo.

Nom.	veseli, -y	vesely	vesela
Akk.	vesely	vesely	vesela.

V nominativě množ. čísla přijímají životná mužská příponu *-i*, neživotná příponu *-y*, jako: Hoši jsou veselí. Životy vaše jsou nám drahý.

Bezpečně můžeme užívatí příd. jmen neurčitých tehdy, když se jich užívá v nom. jed. čís. rodu mužského.

Příklady: syn jest smuten, matka jest zdráva, dítě jest nemocno; nespátřil otce živa, matky živý; řeč tvá známa tebe činí; učíň ji zdravu a spasenu; učinil je (člověčenstvo) spaseno; našel bratry ještě živý; nelze mi býti veselu, těžko jest jí tomu rádu býti; dětem náleží býti poslušnu atd.

Poznámka. Neurčitá přídavná jména měkkého zakončení vyšla v nynější řeči z obyčeje až na zbytek slova „Páně“, kteréžto nyní s významem přisvojovacího přídavného všecky pády starého sklonění zastupuje; na př. chrám Páně m. páň, léta Páně, matka Páně, slovo páně.

165. Některé pády krom uvedených zachovaly se ve příslovcích :

a) *genitiv*: bez mála, z čista jasna, z čista dobra, zúplna, zblízka, znovu, zrovna, zhojna, zkrátka, do naha, dočista, za starodávna atd.

b) *dativ*: po pansku, po česku, po německu, po tichu atd.

c) *akkusativ*: často, mnoho, na novo, na černo atd.

d) *lokál*: na krátce, na (po) hotově, na dlouze, v nově, na mále, v cele atd.

e) *instrumentál*: málem, mnohem atd.

166. Skloněním předešlých přídavných řídí se také přídavná přisvojovací na *-ův*, *-ova*, *-ovo* a *-in*, *-ina*, *-ino* s tím toliko rozdílem, že některé pády přestupují ve třídu určitých jmen přídavných pod vzor *dobrý*, a to: jednotný instr. muž. a středního rodu, množný gen., dat., lokál a instr. všech tří rodův.

Vzor: *otcův, -ova, -ovo.*

Jednotné číslo.

	Mužský.	Ženský.	Střední.
Nom.	<i>otcův</i>	<i>otcova</i>	<i>otcovo</i>
Gen.	<i>otcova</i>	<i>otcovy</i>	<i>otcova</i>
Dat.	<i>otcovu</i>	<i>otcově</i>	<i>otcovu</i>
Akk.	<i>otcova, otcův</i>	<i>otcovu</i>	<i>otcovo</i>
Vok.	<i>otcův</i>	<i>otcova</i>	<i>otcovo</i>
Lok.	<i>otcově</i>	<i>otcově</i>	<i>otcově</i>
Instr.	<i>otcovým</i>	<i>otcovou</i>	<i>otcovým..</i>

Množné číslo.

Nom.	<i>otcovi, -y</i>	<i>otcovy</i>	<i>otcova</i>
Gen.	<i>otcových</i>	<i>otcových</i>	<i>otcových</i>
Dat.	<i>otcovým</i>	<i>otcovým</i>	<i>otcovým.</i>
Akk.	<i>otcovy</i>	<i>otcovy</i>	<i>otcova</i>
Vok.	<i>otcovi, -y</i>	<i>otcovy</i>	<i>otcova</i>
Lok.	<i>otcových</i>	<i>otcových</i>	<i>otcových</i>
Instr.	<i>otcovými</i>	<i>otcovými</i>	<i>otcovými..</i>

167. Podle toho vzoru skloňují se:

a) přídavná jména přisvojovací na *-ův, -ova, -ovo* a *-in, -ina, -ino*, jako: *králův, -ova, -ovo, matčín, -ina, -ino* a j.

b) vlastní jména na *-ů*: *Janů, Martinů, Petřů, Tomášů, Vávřů*. *Vítů* a p., tedy: nom. *pan Petřů, Vávřů*; gen. a akk. *pana Petrova, Vávrova*; lok. *o panu Petrově, Vávrově*; instr. *panem Petrovým, Vávrovým*. Rovněž tak skloňujeme vlastní jména slovanská: *Drinov, Gorčakov, Puškin, Krylov* a j.

168. Poznámky o jednotlivých pádech.

1. Akkusativ jednotný rodu mužského jest u životných roven genitivu, u neživotných nominativu.

2. V nominativě množném rodu mužského mají životná *-i*, neživotná *-y*.

Poznámka. Místo *-ův, -ova, -ovo* užívá se v některých krajích pro všechny pády a pro všechny tři rody koncovky *-ovic*, která nic jiného není než starý (bez přípony) gen. plur. podstatného jména: nom. plur. *sládkovici* — gen. *sládkovic*; na př. *mlynářovic syn, mlynářovic dcera, mlynářovic pole, znám syna sládkovic, dceru Svobodovic, dítě kovářovic* atd.

2. Sklonění přídavných jmen určitých.

169. 1. Určitá přídavná jména trojího zakončení.

a) vzor: *dobrý, dobrá, dobré.*

Jednotné číslo.

	Mužský.	Ženský.	Střední.
Nom.	<i>dobrý</i>	<i>dobrá</i>	<i>dobré</i>
Gen.	<i>dobrého</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrého</i>
Dat.	<i>dobrému</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrému</i>
Akk.	<i>dobrého, -ý</i>	<i>dobrou</i>	<i>dobré</i>
Vok.	<i>dobrý</i>	<i>dobrá</i>	<i>dobré</i>
Lok.	<i>dobřím</i>	<i>dobré</i>	<i>dobřím</i>
Instr.	<i>dobřím</i>	<i>dobrou</i>	<i>dobřím.</i>

Množné číslo.

Nom.	<i>dobří, -é</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrá</i>
Gen.	<i>dobřích</i>	<i>dobřích</i>	<i>dobřích</i>
Dat.	<i>dobřím</i>	<i>dobřím</i>	<i>dobřím</i>
Akk.	<i>dobré</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrá</i>
Vok.	<i>dobří, -é</i>	<i>dobré</i>	<i>dobrá</i>
Lok.	<i>dobřích</i>	<i>dobřích</i>	<i>dobřích</i>
Instr.	<i>dobřimi</i>	<i>dobřimi</i>	<i>dobřimi.</i>

Poznámka. Určitá přídavná vznikla připojením ukazovacího zájmena *j* (*je*), *ja*, *je* ke kmeni na -o přídavného neurčitého: *nového* = *novo*+*jeho* a pod. — *Nova*+*jeho* dalo by *nového* (srov. *volaješ* — *volděš*).

170. Podle toho vzoru skloňují se:

1. všecka přídavná jména určitá trojího zakončení, jako: *bílý, bedlivý, hladový, laskavý, milý, rusý, hranatý, vodnatý* atd.

2. přídavná jména, která na se vzala moc jmen podstatných obecných, jako: *hajný, hlásný, hospodský, mýtný, pocestný, polesný, poklasný, ponocný, přísežný, rýnský, strážný, úterý, vrátný, zlatý* atd.; *komorná, krámská, krejčová, kupcová, panská, správcová* atd.; *cestné, hostinné, měřičné, mostné, přívozné, služné, tržné, útratné, vstupné, výslužné* atd.

3. vlastní jména osob a míst, jako: *Čelakovský, Chmelenský, Komenský, Lomnický, Plachý; Lažanská, Podlipská, Světlá; Jandová* (= manželka nebo dcera *Jandova*), *Němcová; Blatná, Čížová, Hluboká, Lysá, Olešná; Hostinné, Jilové, Vysoké* a j.

4. zájmena: *týž, jaký, ký, který, některý, kterýkoli, jakýsi, ledajaký, kteraký* a p.

5. číslovky, zakončené samohláskami *-ý, -á, -é*, jako : prvý, druhý, čtvrtý, pátý, čtvěry, paterý, jednoduchý, dvojnásobný atd.

6. určité přičestí činné i trpné, jako : bývalý, padlý, sešlý, milovaný, svázaný a j.

Poznámky o jednotlivých pádech.

171. 1. Akkusativ jednotný jest u životných bytostí roven genitivu, u neživotných nominativu, na př. mám dobrého přítele; mám nový kabát.

2. Nominativ a vokativ množ. č. muž. r. při životných podstatných přijímají příponu *í*, při neživotných *é*. Připojí-li se v týchž pádech k neživotnému podstatnému přípona *-ové*, užívá se při přídavném přípony *í*, na př. zelení stromové, zelené stromy, silní dubové, silné duby. Před příponou *í* mění se hlásky *r, d, t, n, h, ch, k*, skupeniny *ck* a *sk*; na př. starý — staří, černý — černí, prudký — prudcí, nahý — nazí, hluchý — hluší, katolický — katoličtí, plzeňský — plzeňští (srov. §. 42.—44.).

172. 2. Určitá přídavná jména jeduoho zakoučení.

b) vzor: *dnešní*.

Jednotné číslo.

	Mužský.	Ženský.	Střední.
Nom.	<i>dnešní</i>	<i>dnešní</i>	<i>dnešní</i>
Gen.	<i>dnešního</i>	<i>dnešní</i>	<i>dnešního</i>
Dat.	<i>dnešnímu</i>	<i>dnešní</i>	<i>dnešnímu</i>
Akk.	<i>dnešního, dnešní</i>	<i>dnešní</i>	<i>dnešní</i>
Vok.	<i>dnešní</i>	<i>dnešní</i>	<i>dnešní</i>
Lok.	<i>dnešním</i>	<i>dnešní</i>	<i>dnešním</i>
Instr.	<i>dnešním</i>	<i>dnešní</i>	<i>dnešním.</i>

Množné číslo

pro všechny tři rody.

Nom.	<i>dnešní</i>
Gen.	<i>dnešních</i>
Dat.	<i>dnešním</i>
Akk.	<i>dnešní</i>
Vok.	<i>dnešní</i>
Lok.	<i>dnešních</i>
Instr.	<i>dnešními.</i>

Poznámka. Určitá přídavná měkkého zakončení vznikla jako přídavná určitá tvrdého zakončení, totiž připojením ukazovacího zájmena *j (j'), ja, je* ke kmeni přídavného neurčitého.

Poznámka. U životných mužského rodu jest jednotný akkusativ roven genitivu, u neživotných nominativu.

173. Tímto vzorem se řídí:

1. všecka přídavná jména na *-í*: boží, čápí, hadí, hraběcí, kostelní, nynější, duchovní, vrchní atd.

2. všechny *komparativy* a *superlativy* jmen přídavných, jako: moudřejší, nejmoudřejší, lepší, nejlepší atd.

3. určité přechodníky, jako: nesoucí, milovavší a j.

4. zájmeno: její.

5. číslovky na *-í*, jako: první, třetí, dvojí, trojí atd.

6. podstatná jména mužského rodu na *-í*; na př. bližní, kočí, krejčí, lověl, náhončí, příchozí, sirotčí, výběřčí; sudí, markrabí, purkrabí, Brikeš, Jiljí, Jiří; tato poslední jen tenkrát, když nemají přívlasků; na př. sudí, -ho atd., avšak nejvyššímu sudí, kostel svatého Jiljí, o svatém Jiří atd. (Srov. §. 113.).

Poznámka. Podstatná jména čísla dvojného *očí*, *uší*, *ruce* a j. pojí se v nynější mluvě s přídavným jménem čísla množného: očí hospodinovy; slyšel jsem na své uši atd. Avšak v instrumentále praví se z pravidla: zlatýma křídlyma, dlouhýma rukama atd.

II. Stupňování jmen přídavných.*)

174. Větší nebo menší míru vlastnosti při osobách anebo věcech vyjadřujeme *stupňováním* přídavného jména.

Přídavná jména mají *tři stupně*.

1. *První stupeň* čili *positiv* (položitel) přisuzuje osobám anebo věcem nějakou vlastnost beze všeho srovnání a vyjadřuje se prostým jménem přídavným; na př.: Kůň jest rychlý; osel jest váhavý; pilný chlapec; vysoký dům.

2. *Druhý stupeň* čili *komparativ* (srovnávatel) naznačuje větší míru téže vlastnosti, kterou jedné ze dvou osob anebo věcí přisuzujeme; na př.: Kůň jest rychlejší než vůl. Železo jest tvrdší než dřevo.

3. *Třetí stupeň* čili *superlativ* (svrchovatel) naznačuje největší míru téže vlastnosti, kterou jedné osobě nebo věci před několika jinými přisuzujeme; na př. Sněžka jest nejvyšší hora v Čechách. Ze všech nejpilnější jest František.

175. *Komparativ* (srovnávatel) tvoří se dvojím způsobem, totiž:

1. přístavením příspou *-ější*, před kterou se mění *d*, *t*, *n*, *r*, *h*, *ch*, *k* a skupiny *ck* a *sk*:

*) Patřilo by vlastně ke kmenosloví (§. 72.), ale dáno sem, aby bylo pohromadě nejdůležitější něčivo o příd. jméně.

chytrý — chytřejší, hloupý — hloupější,
 silný — silnější, milý — milejší,
 složitý — složitější, divoký — divočejší,
 čerstvý — čerstvější, křivolaký — křivolačejší,
 otrocký — otročtější a j.

Bílý má bělejší (*ie* kráceno v *ě*), svatý — světější (zpětná přehláska, srov. §. 28.).

Poznámka 1. Takto tvoří komparativ nejvíce jména přídavná na: *b, p, v, t, l, m, n, r* ukončená.

Poznámka 2. V staré češtině před *ě* měnilo se *h—ž, ch—š, k—č*, ale po *č, ž, š* místo *ě* bylo *a*, které se pak přehlasovalo (divočejší — divočejší).

2. přístavením přípony *-jši*, na př.

tuhý — tužší (= *tuh-jší), drahý — dražší (= *drah-jší),
 hluchý — hlušší (= *hluch-jší), suchý — sušší (= *such-jší),
 hezký — hežší (= *hez-jší, nyní hezcí),
 trpký — trpší (= *trp-jší, nyní trpčí).

Snadný má snazší (= snad-jší), zadní — zazší (= zad-jší).

Jako ze **snad-jši* máme *snazší*, tak ze *mlad-jši* čekáme *mlazší* a pod. Tvary tyto v starší češtině vskutku byly (srov. jihočeské mlazší = mlazší), ale časem vlivem pozitivu bylo *z* nahrazeno hláskou *d*: *mladší* (podle mladý) místo *mlazší*. Také tvary *bohatší, hustší* a pod. jsou mladé; dříve se říkalo *bohatější* a pod.

176. Přídavná, zakončená slabikami *ky, eký, oký*, odmítají tyto koncovky a přirážejí *-jši* k samému kmeni, při čem se dlouhá kmenová samohláska skrácuje; na př.

blízký — bliž-ší, nízký — niž-ší,
 úzký — už-ší, vysoký — vyš-ší,
 široký — šir-ší, hluboký — hlub-ší,
 daleký — dal-ší, krotký — krot-ší.

Poznámka. Některá přídavná jména mají v komparativě tvary *nad bytné*, jako:

čistý — čistější — čistší,
 hořký — hořčejší — hořčí,
 lustý — lustější — lustší,
 krásný — krásnější — krašší,
 slabý — slabější — slabší,
 snadný — snadnější — snazší,
 zadní — zadnější — zazší a j.

177. Některá přídavná mají nepravidelné stupňování: dobrý — lepší, zlý — horší, malý — menší, veliký — větší, dlouhý — delší.

Některým stupňovaným jménům přídavným v pozitivě základem jsou příslovce:

(dříve) — dřívější,	(dole) — dolejší,
(pozdě) — pozdější,	(na hoře) — hořejší.

178. Přídavná vztahující se k času, nebo znamenající hmoty nebo látky, potom přisvojovací a jiná, při nichžto stupně vlastnosti nelze rozeznati, nepřipouštějí nižádného stupňování, na př. dnešní, zimní, dřevěný, železný, zlatý, papírový, člověčí, boží; celý, mrtvý, němý, písemný, slepý, ústný a j.

Poznámka. Tvar komparativu, ale význam pozitivu mají přídavná jména, odvozená od příslovci místa a času příponou *-jší*: zdejší, nyníjší, věrejší a pod.

179. *Superlativ* (svrchovatel) tvoří se tím, že se ke komparativu přidá předpona *nej-*; na př. nejhezčí, nejlehčí, nejnovější, nejsilnější, nejdražší, nejstarší, nejlepší, největší atd.

Poznámka. Všechny tři stupně jména přídavného mohou příslovci a jinými slovy buď zesíleny nebo zeslabeny býti. Zesílený pozitiv (někdy, ač zřídka, i komparativ) tvoří se přidáním slovy *pře-, vše-, vele-, pra-*, aneb zesilujících příslovci: *velmi, velice, tuzé, hrozně, hodně, náramně, nejvýš, nanejvýš* a j., jako: přemilý, všemocný, veleslavný, prastarý, velice učený, velmi pilný, nanejvýš dobrotivý. Předložkou *pře-* i superlativ sám se zesiluje: přenejmocnější král, přenejčistší.

První dva stupně lze též zeslabiti přičiněním příslovci: *něco, trochu, dosti, nehrubě*, jako: něco lepší, trochu větší, dosti dobrý atd.

O zájmenech (náměstkách).

180. Zájmena jsou jména, která zastupují jména podstatná nebo přídavná. Podle významu dělí se zájmena na

1. *osobná* (pronomina personalia), jež se kladou za jména osob. Osoba mluvící znamená se zájmeny *já, my*; osoba oslovená označuje se zájmeny *ty, vy*; osoba pak a věc, o které se mluví, značí se zájmeny *on, ona, ono, oni, ony, ona*. K těmto druží se osobně *zvrátne* (pr. reflexivum) *sebe*.

2. *přisvojovací* (possessiva), jimiž vytýkají se osoby nebo věci, jimž se něco přisvojuje: *můj, tvůj, náš, váš, svůj, její, jeho, jejich*.

3. *ukazovací* (demonstrativa), jimiž na osoby nebo věci zevrubněji ukazujeme a jejich poměr k osobě mluvící a k jiným věcem stanovíme: *ten, onen, tento, onenno, týž*.

4. *tázací* (interrogativa), kterými se tážeme po osobách anebo věcech: *kdo? co? kým? čím? který? kteraký? jaký? koliký?*

5. *vztažná* (relativa), jimiž se vytýká vztah na osobu nebo věc dříve jmenovanou: *jenž, jenžto, který, kterýž, kdo, co, kým, jaký.*

6. *neurčitá* (indefinita), jimiž se naznačují osoby a věci jen zcela povšechně; na př. *někdo, něco, něčí, některý, nějaký, několiký, kdosi, cosi, každý* a j.

7. *Přídavná* či *adjektivná*, jimiž označujeme jakost, velikost, kolikost věcí, hledíce k jiným; na př. *taký, takový, toliký, tolikový, tolikátý, jiný* a pod.

I. Zájmena osobná.

A. Sklonění zájmen osobných *já, ty* a osobně zvratného *se*.

181. Zájmena osobná *já, ty, se* jsou bez rodu a skloňují se *spůsobem svým zvláštním*.

Jednotné číslo.

Nom.	já	ty	—
Gen.	mne	tebe	sebe
Dat.	mně, mi	tobě, ti	sobě, si
Akk.	mě, mne	tě, tebe	se, sebe
Vok.	já	ty	—
Lok.	mně	tobě	sobě
Instr.	mnou	tebou	sebou.

Množné číslo.

Nom.	my	vy	—
Gen.	nás	vás	sebe
Dat.	nám	vám	sobě, si
Akk.	nás	vás	se, sebe
Vok.	my	vy	—
Lok.	nás	vás	sobě
Instr.	námi	vámi	sebou.

Poznámky. 1. Zájmena *já, ty, my, vy* kladou se jenom tenkrát, jest-li na nich důraz; na př. *já čtu a ty spíš.*

2. Širší tvary, *mne, mně, tebe, tobě, sebe, sobě* kladou se:

a) na počátku věty;

b) když se pronášejí s důrazem, na př. *Tobě a ne mně* dal učitel knihu. *Mně* přináležel všecko to. *Sobě* rovného nemá;

c) po předložkách, na př. *K tobě nepůjdem. Vojsko stálo proti sobě.* Někdy a to jen v jednotlivých případech odstupuje se od toho pravidla; na př. nyní se na tě (na tebe) rozpomínám;

d) jsou-li omezeny přívlaskem; na př. *Běda muě nešťastnému!*

e) Místo tvaru dativního *ti* klade se i *t*; na př.: pravím = pravím ti; místo *ti je* stává *tě*.

3. Zvratné *se* nemá nominativu a vokativu a má pro obě čísla tvary stejné. Užíváme ho nejen o třetí osobě, jako v jazyku latinském a německém, nýbrž i o první a druhé osobě, kdykoli k podmětu věty se vztahují; na př. chvám se, ich lobe *mich* (laudo me), chválíš se, du lobst *dich* (laudas te), chválí se, er lobt *sich* (laudat se), chválíme se, wir loben *uns* (laudamus nos), chváľte se, ihr lobet *euch* (laudatis vos), chválí se, sie loben *sich* (laudant se); přeji sobě (ich gönne mir), přejete sobě (ihr gönnet euch); sebe nejsem mocen (ich bin meiner nicht mächtig); pamatuj na sebe atd.

4. Pozor na rozdíl tvarů: dat. lok. *mně* — akk. *mě* — gen. akk. *mne!*

B. Sklonění zájmena třetí osoby.

182. Zájmeno třetí osoby znělo za starodávna v nominativě: *je, ja, je*. Nominativ tento zanikl a nahrazuje se zájmenem *on, on-a, on-o*, množ. čís. *on-i, on-y, on-a*. Ostatní pády starého *je, ja, je*, jsou všude úplně zachovány.

Jednotné číslo.

	Mužský rod.	Ženský rod.	Střední rod.
Nom.	on	ona	ono
Gen.	jeho, ho	jí	jeho, ho
Dat.	jemu, mu	jí	jemu, mu
Akk.	jej, jeho, ho	ji	je
Lok.	něm *) (jem)	ní (jí)	něm (jem)
Instr.	jím	jí	jím.

Množné číslo.

	Mužský rod.	Ženský rod.	Střední rod.
Nom.	oni, ony	ony	ona
Gen.	jich	jich	jich
Dat.	jim	jim	jim
Akk.	je	je	je
Lok.	nich (jich)	nich (jich)	nich (jich)
Instr.	jimi	jimi	jimi.

*) Toto *ň* = *n + j*; *n* bylo původně koncovkou některých předložek, na př. *sn jim* = *snjim* = *sním*; *z* takových tvarů přeneslo se *ň* do ostatních po všech předložkách; *sn, stbul. sn, slov. lat. cum* nebo *fec. súv.*

183. Poznámky. 1. Širších tvarů *jeho, jemu* užíváme jako „mně, tobě, sobě“ proti „mi, ti, si“; na př. *jemu* všechno náleží; k *němu* nepůjde.

2. V nepřímých pádech po předložkách užívá se *ň* místo *j*: od něho, k němu, k ní, o ní, s ním atd.

3. V akkusativě třetí osoby mužské klade se místo starobylého tvaru *jb* po předložkách otevřených *ň* místo *njb*, jako: naň (na *jb*), t. j. na něj, na něj, proň, skrzeň, veň, zaň m. nad něj, pro něj atd.

Poznámka. Předložka *mimo* odporuje tomuto stažení, a pravíme toliko *mimo něj*.

4. Tvaru genitivního *jeho, ho* užívá se zhusta místo akkusativu *jej*, když řeč jest o osobách; na př. Spatřil jsem ho m. spatřil jsem jej. Přijal ho. Akkusativu *jej* užívá se o věcech i osobách rodu mužského. Tvar *jej* = *je + jb*, čili kmen jest rozšířen (srov. *jt* — *její*).

5. V nominativě množ. čísla klademe tvar *oni* místo mužských bytostí životných, tvar *ony* místo neživotných věcí: *oni* (žáci) byli ve škole; *ony* (stromy) se zelenaly.

6. Pozor na rozdíl tvarů: *jím* (instr. sing.) — *jim* (dat. plur.), *ji* (akk. sing.) — *jí* (gen. dat. lok. instr. sing.)!

2. Zájmena přisvojovací.

Přisvojovací zájmena jsou: *můj, tvůj, svůj, náš, váš, jeho, její, jejich*.

A. Sklonění zájmen: *můj, tvůj, svůj*.

184.

Jednotné číslo.

Mužský rod.	Ženský rod.	Střední rod.
N. V. můj	má moje	mé, moje
Gen. mého	mé mojí	mého
Dat. mému	mé mojí	mému
Akk. mého, můj	mou moji	mé, moje
Lok. mém	mé mojí	mém
Instr. mým	mou mojí	mým.

Množné číslo.

N. V. moji, mé, moje	mé, moje,	má, moje
Gen. mých	mých,	mých
Dat. mým	mým,	mým
Akk. mé, moje	mé, moje	má, moje
Lok. mých	mých,	mých
Instr. mými	mými,	mými.

Jako *myj* skloňují se také *tvůj, svůj*.

185. Poznámky. 1. Zájmena přisvojovací zněla *můj, moja, moje* a pod. a skloňovala se podle *jb, ja, je*, neboť se skládala z kmene (mo, tvo, svo, nas, vas) a tohoto zájmena. Žádané tvary se jednak stáhly (mých = mojich), jednak zůstaly nestaženy.

2. V rodě mužském čísla jednotného užívá se jen tvarů stažených. V rodě ženském č. jednot. užívá se ve všech pádech vedle stažených tvarů i nestažených nejvíce ve významu *manželky*: To je moje (žena): byl jsem s její; dej to její; viděl jsi její? V rodě středním čísla jednot. užívá se vedle stažených tvarů jen v nominativě a akkusativě také nestažených. V čísle množném jsou v nominativě rodu mužského při životných pravidlem nestažené tvary, které však v řeči obecné se stahují, a to: *moji* v *mě*, *tvoji* v *tví*, *svoji* ve *sví*. V ostatních pádech čísla množn. v obvyčejí jsou vedle tvarů stažených i nestažené.

3. Rozdíl mezi životnými a neživotnými mužského rodu jest týž jako při jménech přídavných.

4. Přisvojovací zájmeno *svůj* jest spolu zvrátané a užívá se ho o všech osobách obou čísel, kdykoli se něco přivlastňuje, též osobě kteráž jest podmětem věty; na př.

	pracuji svou úlohu,
	pracuješ svou úlohu,
(on, ona, ono)	pracuje svou úlohu,
	pracujeme svou úlohu
	pracujete svou úlohu,
(oni, ony, ona)	pracují svou úlohu.

B. Sklonění zájmen: *naš, váš*.

186.

Jednotné číslo.

	Mužský rod.	Ženský rod.	Střední rod.
N. V.	naš	naše	naše
Gen.	našeho	naší	našeho
Dat.	našemu	naší	našemu
Akk.	našeho, náš	naši	naše
Lok.	našem	naší	našem
Instr.	naším	naší	naším.

Množné číslo.

N. V.	naši, naše	naše	naše
Gen.	našich	našich	našich
Dat.	naším	naším	naším
Akk.	naše	naše	naše
Lok.	našich	našich	našich
Instr.	našimi	našimi	našimi.

C. Přisvojovací zájmena: *jeho, její, jejich*.

187. Platnost zájmen přisvojovacích mají též genitivy *jeho, její, jejich*. *Jeho* jest genitiv osobného zájmena *on* a *ono*, *její* a *jejich* jsou širší genitivy; *její* m. *jí* od *ona*, *jejich* m. *jích* od *oni*, *ony*, *ona*. *Jeho* a *jejich* nemůžeme tedy dále skloňovati; *její* naproti tomu skloňuje se jako přídavné jméno *dnešní* ve všech rodech, pádech a číslech; na př. *Její syn, jejímu synu, jejího syna*.

Poznámka 1. V genitivě čísla množného dlužno rozeznávat *jejích* od *jejich*, jako *jejích* šatův, t. j. šatův jí příslušných, a *jejich* šatův, t. j. šatův jim příslušných.

Poznámka 2. Při zájmenech přisvojovacích *jeho, její, jejich* nemůže se hláska *j* měniti v *ň*, poněvadž předložka patří k podstatnému jménu, na němž *gt. jeho, její, jejich* visí; na př. *Šel jsem k jeho bratru, k jejich sestřím, k její tetě*.

3. Zájmena ukazovací.

188. Zájmena ukazovací jsou: *ten, ta, to; onen, ona, ono; týž, táž, též; tentýž, tatáž, totéž; sám, sama, samo*. Zájmeno *ten, ta, to* vztahuje se na bližší, *onen, ona, ono* na vzdálenější předmět. Rovněž liší se od sebe *ten-to, ta-to, to-to* od *onen-no, ona-no, ono-no*.

Zájmenem *týž, táž, též* a sesíleným *tentýž, tatáž, totéž* odkazujeme k tomu, že o jiné osobě nebo věci nemluvíme, nežli o té, kterou jsme již byli jmenovali.

A. Sklonění zájmen: *ten, onen*.

189.

Jednotné číslo.

	Mužský.	Ženský.	Střední.
Nom.	ten	ta	to
Gen.	toho	té	toho
Dat.	tomu	té	tomu
Akk.	toho (život.), ten (neživ.)	tu	to
Lok.	tom	té	tom
Instr.	tím	tou	tím.

Množné číslo.

Nom.	ti (život.), ty (neživ.)	ty	ta
Gen.	těch	těch	těch
Dat.	těm	těm	těm
Akk.	ty	ty	ta
Lok.	těch	těch	těch
Instr.	těmi	těmi	těmi.

Rovněž skloňuje se *onen, ona, ono; tento, tato, toto; tenhle, tahle, tohle; onen no, ona-no, ono-no* a *tenže, taže, tože*. Při složených zájmenech skloňuje se jen prvá část; sesilující částice *to, hle, no, že* pojí se k jednotlivým pádům jejím, jako: toho-to, tomu-to, ti-to, toho-že, atd.

Poznámka. Zájmeno *ten, ta, to* má totéž sklonění, jako *já, ja, je*, jenom že ve sklonění tohoto zájmena přehlasovaly se samohlásky (srov. toho — jeho, tomu — jemu, těch — jich a pod.). V nominativě sing. *ten* = t+en (srov. on+en; j+en+ž).

B. Sklonění zájmen: *týž, tentýž*.

190. a) *Týž, táž, též* skloňujeme dle vzoru „*dobryj*“, připojující ve všech pádech příklonné *-ž* neb *-že*.

Jednotné číslo.

Nom.	týž	táž	těž
Gen.	téhož	těž	téhož
Dat.	těmuž	těž	těmuž
Akk.	téhož, týž	touž	těž
Lok.	těmž	těž	těmž
Instr.	týmž	touž	týmž.

Množné číslo.

Nom.	tíž, též	těž	táž
Gen.	týchž	týchž	týchž
Dat.	týmž	týmž	týmž
Akk.	těž	těž	táž
Lok.	týchž	týchž	týchž
Instr.	týmiž	týmiž	týmiž.

b) Zájmeno *tentýž, tatáž, totěž* je složeno ze dvou částek, z nichžto se každá pro sebe skloňuje. Zájmena tohoto užívá se obvykle jen v nominativě obou čísel, pak v jednot. akk. středního a mužského rodu u neživotných a v akkusativě množn. všech rodů: *tentýž, tatáž, totěž* — *titíž, tytéž, tataž*. V ostatních pádech lépe jest užívati kratšího *týž*.

C. Sklonění zájmena *sám, sama, samo*.

191. *Sám, sama, samo* skloňuje se v nominativě a akkusativě obou čísel podle vzoru „*otcův*“, tedy:

Jednot. č. N.	sám,	sama,	samo,
A.	sama,	samu,	samo,

Množ. č. N.	sami, -y,	samy,	sama,
A.	samy,	samy,	sama.

V jednotném akkusativě rodu mužského užíváme o životných vedle *sama* i *samého*, o neživotných *sám*; v nominativě množném užívá se o mužských bytostech životných *sami*, o neživotných *samy*. Ostatní pády berou se od slov *samýj* (= čirý, pouhý), *samotnýj*, která se řídí vzorem „dobrý“, tedy: *samého*, *samé*, *samému*, *samé* atd.

4. Zájmena tázačí.

192. Zájmena *kdo* (strč. *kto*), *co* (strč. *če*) mají povahu jmen podstatných, zájmena *kýj*, *kterýj*, *kterakýj*, *jakýj*, *kolikýj*, *č* mají opět povahu jmen přídavných. Zájmenem *kdo* tážeme se po osobách, zájmenem *co* po věcech.

Sklonění zájmen tázačích.

193. *Kdo* (stčes. *kto* = k + to) a *co* se vyskytují jen v jednotném čísle a skloňují takto:

Nom.	kdo	co
Gen.	koho	čeho
Dat.	komu	čemu
Akk.	koho	co
Lok.	kom	čem
Instr.	kým	čím.

Poznámky. 1. Místo *co* zachoval se starší tvar *če* po předložkách akk. řídicích: *nač* (na + *če*), *proč*, *oč*, *seč* (se + *če*), *zač*, *vniveč* (v + ni + ve + *č*). Připojí-li se k *če* příklonné *ž*, nesmí se *e* vypouštět: *načež*, *očež*, *pročež*, *začež*.

Tvar *co* je původní starý genitiv *čso*, z toho *co* (srov. §. 49.).

2. Přisvojovací tázačí *č* skloňuje se dle přídavného jména *dnešní*.

3. Ostatní zájmena tázačí: *kýj*, *kterýj*, *kterakýj*, *jakýj*, *kolikýj*, *kolikterýj*, *kolikakýj* skloňují se dle vzoru jmen přídavných: *dobrýj*, *-á*, *-é*. Zájmeno *kýj* jest nyní téměř zapomenuto a trvá pouze v ústech lidu v některých citoslovních výrazech, jako: *ký* *ďas*, *kého* *kozla*!

Poznámka. Pronášíme-li zájmena tázačí s důrazem, sesilujeme je příklonným *-ž*: *kdož*, *což*, *kterýž* atd.

5. Zájmena vztažná.

194. Zájmeno *jenž*, *jež*, *jež* složeno je ze zájmena *jen*, *ja* (přehl. *je*), *je* a z příklonného *-ž* a skloňuje se, vyjma nominativy obou čísel, jako osobné zájmeno *on*, *ona*, *ono* s přidaným *-ž*.

Jednotné číslo.

	Mužský.	Ženský.	Střednf.
Nom.	jenž	jež	jež
Gen.	jehož	jíž	jehož
Dat.	jemuž	jíž	jemuž
Akk.	jejž, jehož	již	jež
Lok.	němž	níž	němž
Instr.	jímž	jíž	jímž.

Množné číslo.

Nom.	již, jež	jež	jež
Gen.	jichž	jichž	jichž
Dat.	jimž	jimž	jimž
Akk.	jež	jež	jež
Lok.	nichž	nichž	nichž
Instr.	jimiž	jimiž	jimiž.

Rovněž skloňuje se *jenžto, ježto, ježto*, gen. *jehožto*, dat. *jemužto, jížto* atd.

195. Poznámky. 1. V genitivě jedn. čís. rodu ženského užívá se místo tvaru *již, jížto* tvaru *jejíž, jejížto*, máli zájmeno vztažné zároveň významu přisvojovací; podobně místo *jichž* užívá se *jejichž*; na př. dívka, jejíž otec umřel; děti, jejichž rodiče zemřeli (rozdíl *již* — *jejíž, jichž* — *jejichž* týž, jako *jí* — *jež, jich* — *jejich*; srov. §. 187.).

2. Akkusativ jednot. muž. *jehož* klade se jen o bytostech životných, *jejž* o životných i neživotných.

3. Po předložkách místo *j* máme *ň*, náleželi-li předložka k zájmenu: od něhož, k němuž, v němž, o níž atd.

Ostatní zájmena *kteřý, kteřýž, kdo, co, ký, jaký* skloňují se jako zájmena tázací.

6. Zájmena neurčitá.

196. Zájmena neurčitá vytýkají osobu nebo věc jenom neurčitě a tvoří se většinou od ostatních zájmen předponami a příponami, jež se ve skloňování nemění:

1. předponou *-ně*, jako: někdo, něco, některý, některaký, nějaký, několikery, něčí.

Poznámka. K zájmenům neurčitým náležejí též záporná: *nikdo, [nic, ni-který, ni-jaký, ni-žádný, žádný. Nic* (místo stčes. ni-čso viz §. 49) se skloňuje podle *co* (nic, srov. něco).

2. předponou *leda-*, *lec-* (m. *ledsi*, *ledasi*): *ledakdo*, *ledaco*, *ledakdosi*, *ledacosí*, *ledakterý*, *ledajakýsi*, *leckdo*, *leckterý*, *lecjaký*, *leckterakýsi* atd.

3. příponou *-si*: *kdosi*, *cosi*, *kterýsi*, *kterakýsi*, *jakýsi*, *kolikýsi*.

3. příponami *-koli*, *-koliv*, *-kolivěk*: *kdokoli*, *kterýkoliv*, *jakýkoliv*, *čikoli*, *kdožkoli*, *kterýžkoli*, *jakýžkoli*, *čížkoli*.

5. konečně patří sem zájmena obecná: *každý*, *všaký*, *všeliký*, *všelijaký*, *všelikterý*, *všelikteraký*, *jiný*, atd.

Poznámka 1. Skloňování zájmen neurčitých jest samo o sobě dosti jasné.

Poznámka 2. Často užíváme pouhého *kdo*, *co* ve významě neurčitých zájmen (*někdo*, *něco*), obvykle ve větách podmiňovacích, vztavných a nepřímých otázkách (po *kdyby*, *by*, *jestliže*, *než*, *-li*); podobně se užívá zájmen *který*, *jaký* ve významě *některý*, *nějaký*; na př. pak-li by se *kdo* z vás *kterému* protivil, bude potrestán. Má-li *kdo* proti tomu *jakou* žalobu, oznam jí. Zahynul, dříve než *kdo* mohl mu přispěti. Nevím, zda by *kdo* jiný tak jednal. — Neurčité je též *co* ve spojení: *co* den, *co* rok (= *každý* den, *každý* rok) a pod.

7. Zájmena adjektivná.

197. Zájmena adjektivná jsou: *jaký*, *taký*, *takový*; *koliký* *toliký*; *kolikery*, *tolikery*; *kolikátý*, *tolikátý*; *jiný*.

Skloňujeme je jako určitá přídavná jména trojho zakončení (vzor „dobrý“).

8. Zájmena souvztažná.

198. Ze zájmen některá se na sebe vespolek vztahují a slovou proto *souvztažnými* (correlativa). Jsou a) *tázací*, b) *ukazovací*, c) *vztažná*, d) *neurčitá*.

Přehled zájmen souvztažných.

Tázací	Ukazovací	Vztažná	Neurčitá
kdo? co?	ten, onen	jenž, kterýž, kdo, co,	někdo, něco
který?	tento, tenhle, týž	který	některý, kterýkoliv nějaký, jakýkoliv, ja- kýsi, lecjaký, jiný
jaký?	taký, takový	jaký	
koliký?	toliký	koliký	několiký
kolikátý?	tolikátý	kolikátý	několikátý
čí?	jeho, její, jejich,	čí	něčí, číkoliv
kolikery?	tolikery	tolikery	několikery
ký?	taký, ten	ký	nějaký

O číslovkách.

199. Číslovky jsou části řeči, jimiž vyjadřujeme buď čísla zvláštní a určitě naznačená, buď počty všeobecné a neurčitě vytknuté. Jsou tedy číslovky *určité*, jako: jeden, dva, první, druhý, dvojí, trojí atd. a *neurčité*, jako: mnoho, málo, všechen, několik atd.

A) Číslovky určité.

200. Určité číslovky jsou:

1. *základní* (numeralia cardinalia) na otázku *kolik?* jeden, dva, tři, dvacet atd.

2. *řadové* (n. ordinalia) na otázku *kolikátý?* první, druhý, třetí, dvacátý, čtyřicátý atd.

3. *druhové* (n. specialia) na otázku *kolikery?* jeden, jednáký, jednoduchý, dvojí, trojí, čtverý, paterý atd.

4. *násobné* (n. multiplicativa) na otázku *kolikonásobný?* jedno-násobný, jednoduchý, dvojnásobný, trojnásobný atd.

5. *substantivní*: jednotka, dvojka, trojka atd.

6. *zlomečné*: polovice, třetina, desetina, setina, tisícina.

Poznámka. Číslovky *rozdílné* či *rozdělovací* (distributiva) nemají v češtině zvláštního tvaru, nýbrž opisují se předložkou *po* s lokálem číslovek základních: po jednom, po dvou, po desíti, po stu, po tisíci.

I. O číslovkách základních.

201. Číslovky základní (na otázku *kolik?*) jsou:

1 jeden, jedna, jedno	15 patnáct(e)
2 dva, dvě, dvě	16 šestnáct(e)
3 tři	17 sedmnáct(e)
4 čtyři	18 osmnáct(e)
5 pět	19 devatenáct(e)
6 šest	20 dvacet
7 sedm	21 dvacet jeden
8 osm	30 třicet
9 devět	40 čtyřicet
10 deset	50 padesát
11 jedenáct(e)	60 šedesát
12 dvanáct(e)	70 sedmdesát
13 třináct(e)	80 osmdesát
14 čtrnáct(e)	90 devadesát

100 sto	2000 dva tisíce
101 sto jeden	3000 tři tisíce
102 sto dva	5000 pět tisíc
200 dvě stě	10000 deset tisíc
201 dvě stě jeden	100000 sto tisíc
202 dvě stě dva	200000 dvě stě tisíc
500 pět set	300000 tři sta tisíc
1000 tisíc	400000 čtyři sta tisíc
1001 tisíc jeden	500000 pět set tisíc
1002 tisíc dva	1000000 milion.

Skloňování číslovek základních.

202. Číslovky *jeden, dva, tři, čtyři* mají své vlastní skloňování, a tož:

- Jeden, jedna, jedno* skloňuje se dle vzoru *ten* (viz §. 189.):

gen.	jednoho, jedné, jednoho,
dat.	jednomu, jedné, jednomu,
akk.	jednoho, jednu, jedno,
lok.	jednom, jedné, jednom,
instr.	jedním, jednou, jedním.

V čísle množ.:

nom. vok.	jedni, -y, jedny, jedna,
gen.	jedněch,
dat.	jedněm,
akk.	jedny, jedny, jedna,
lok.	jedněch,
instr.	jedněmi.

Poznámka. Ve množ. čísle *jeden, jedna, jedno* přestává býtí číslovkou základní a přestupuje do třídy číslovek druhových.

2. *Dva* (muž. rodu), *dvě* (žen. a střed. rodu), pak *oba, oba-dva* mají toliko *dvojné číslo* a skloňují se takto:

Muž. rod.	Žen. a střed. rod.
N. A. V. dva, oba	dvě, obě
G. L. dvou, obou	dvou, obou
D. I. dvěma, oběma	dvěma, oběma.

3. *Tři, čtyři* pro všechny rody skloňují se množným číslem (podle vzoru „kost“).

N. V.	tři	čtyři
Gen.	tří	čtyř
Dat.	třem	čtyřem
Akk.	tři	čtyři
Lok.	třech	čtyřech
Instr.	třemi	čtyřmi.

Poznámka. Někteří spisovatelé jakož i mluva obecná užívají kromě nominativu muž. živých bytostí ve všech pádech místo ř tvrdého *r*; na př. čtyry stromy, čtyry ženy, čtyry slova, se čtyřmi pannami atd.

203. Číslovky *pět, šest* atd. až do *devadesáti devíti* skloňují se takto:

Nom. Akk. *pět,*
Gen. Dat. Lok. Instr. *pěti.*

Poznámka. Tyto základní číslovky jsou z původu svého podstatná jména měly za starodávna vždy genitiv za sebou a skloňovaly se dle vzoru „kost“. Moc jmen podstatných podržely však posud toliko v nominativě a akkusativě, majíce za sebou genitiv čítaných předmětů, v ostatních pádech srovnávají se jako jména přídavná se jménem svým v pádě, podržující své zvláštní sklonění; na př. Šest holubů sedělo na střeše. Viděl jsem deset vrbáčů. S osmdesáti vojáků dobyt pevnosti.

204. Poznámky. 1. Číslovky na *-ět* a *-et* prodlužují v gen., dat., lok. a instr. *ě* a *e* v *í*: devět — devíti, deset — desíti, dvacet — dvacíti, třicet — třicíti, čtyřicet — čtyřicíti, avšak také: dvaceti, třiceti, čtyřiceti.

2. Tvary jedenáct — jedenácte, dvanáct — dvanácte, atd. jsou stejně staré a oprávněné.

Poznámka. Číslovky: jedenáct, dvanáct až do devatenácti povstaly přidáváním jednotek k „deset“ předložkou *na*, jako: jedenáct = jeden na deset, jedenácte = jeden na desete (desete je zbytek prastarých lokálů sing. kmenů souhláskových, srov. ve dne); atd. Číslo: dvacet, třicet a čtyřicet vznikla vlastně počítáním desítek dva-deset, tři-deset, čtyři-deset a splynutím obou částí ve tvar jediný. Tvar *desát* v padesát, šedesát, sedmdesát, osmdesát, devadesát je starý množný genitiv (srov.: do těch čas, do kořán, přátel), kdež se *a* nepřehlasovalo.

3. Číslo, kteráž od dvacíti až do sta mezi desítkami jsou, tvoří se tak, že se buď menší číslo jmenuje napřed se spojkou *a*, jako: jeden a dvacet, tři a dvacet atd., aneb naopak větší číslo se předešle a menší se připojí spojkou *a* neb i bez ní; na př. dvacet a tři, dvacet tři, padesát sedm. V první příčině skloňuje se toliko druhá část, ve druhé příčině sklánějí se obě části; na př. třiadvacet, gen. třiadvaceti, po padesáti šesti letech — po padesáti a šesti letech.

4. Na místě dvacet jeden, dvacet dva atd. říká se místy, ovšem už zřídka, jedenmécítma (= jeden mezi desítna t. 10 + 1 + 10),

dvamecítma (= dva mezi desítma t. 10 + 2 + 10) atd. až devětmecítma. Číslo tato jsou nesklonná: čtyřmécítma starců padlo, pětmécítma mužům atd.

205. Číslovky *sto* a *tisíc* jsouce tvarem jména podstatná sklánejí se v obou číslech, a tož: *sto* podle *město*, *tisíc* podle *meč*. U *sto* zachoval se posud dvojný nom. a akk. s číslovkou dvě: dvě stě. Lokál jednotný stále zní: *stu*; gen. množný jest *set*, dat. *stěm*, lok. *stech*, instr. *sty*.

Tisíc má v gen. množném *tisíc* a *tisícův*.

Milion skloňuje se dle vzoru *sud*.

Poznámka. Mnohdy se poji čísla *sto* a *tisíc* v genitivě, dativě, lokále a instrumentále jako jména přídavná, t. j. srovnávají se s jmenem svým v pádě; na př. po *stech* a *tisících* letech, před *tisíci* lety, před *třemi* *tisíci* lety, ke *stu* vozům, *tisíci* pánům, ve *stu* a *desíti* letech atd. Mnohdy opět zůstává *sto* před jinými jmény jakožto určovací číslo bez proměny: *pokutá sto* zlatých, před *sto* lety (rozdílné od „před *sty* lety“), za *sto* let, s jinými *sto* muži.

2. O číslovkách řadových.

206. Číslovky řadové (na otázku *kolikátý?*) jsou:

1. první, prvý	21. dvacátý první
2. druhý	30. třicátý
3. třetí	40. čtyřicátý
4. čtvrtý	50. padesátý
5. pátý	60. šedesátý
6. šestý	70. sedmdesátý
7. sedmý	80. osmdesátý
8. osmý	90. devadesátý
9. devátý	100. stý
10. desátý	102. stý první
11. jedenáctý	102. stý druhý
12. dvanáctý	200. dvoustý
13. třináctý	201. dvě stě (dvoustý) první
14. čtrnáctý	202. dvě stě (dvoustý) druhý
15. patnáctý	500. pětistý
16. šestnáctý	1000. tisíc
17. sedmnáctý	1001. tisíc první
18. osmnáctý	1002. tisíc druhý
19. devatenáctý	2000. dvoutisíc
20. dvacátý	3000. třítisíc

5000. pětistisící	300000. třístotisící
10000. desítisící	400000. čtyřstotisící
100000. stotisící	500000. pětistotisící
200000. dvoustotisící	1000000. milionný (miliontý).

207. Číslovky řadové jsouce tvarem svým přídavná určitá skloňují se dle týchž vzorů; tedy číslovky tvrdého zakončení, jako: první, druhý, čtvrtý, pátý, šestý, sedmý atd. skloňují se podle *dobrý*; číslovky měkkého zakončení, jako: první, třetí, tisíci, dvoutisíci atd. podle *dnešní*.

208. Číslovky řadové měly za starodávna také tvar neurčitých přídavných a spravovaly se tudíž skloněním *otecův*; na př. Sám desát utekl. Dobrota božská Noe sama osma zachovala. Z tohoto skloňování zachovala řadová čísla neurčitá podnes jednotný *genitiv* mužský a střední na *-a*, *dativ* a *lok.* téhož rodu a čísla na *-u*, avšak jenom v tom případě, když nesklonná číslovka *půl* před nimi stojí; rozpálená věc shoduje se v pádě s číslovkou *půl* vyjma nom. a akk., kdy klade se do genitivu; o řadové číslovce jsou tato pravidla:

a) je-li *půl* v nom., akk. neb instr., klade se řadová číslovka do gen.; na př. zde jest *půl* čtvrtá lokte plátna; *půl* pátá vědra vína vypili; prodal to za *půl* šesta zlatého; přes *půl* šesta měsíce, za *půl* sedma dne; před *půl* desáta stem vojínů stál nepřítel. S *půl* šesta zlatým nevystačil;

b) v ostatních pádech srovnává se pádem též určitá číslovka s neurčitou číslovkou *půl*; na př. z *půl* desáta zlatého zbyly jen tři; do *půl* šesta korce jablek shnilo; k *půl* pátu stu jich zahynulo; po *půl* čtvrtu dni se navrátím.

V ženském rodě užívá se určitého tvaru; o užívání pádů lze říci totéž, co u rodu mužského a středního, jen že v instr. klade se i řadová číslovka do instrumentálu: *půl* čtvrté kopy; do *půl* páté kopy; po *půl* šesté kopě, koupil *půl* (akk.) sedmé kopy; před *půl* desátou hodinou, atd.

Číslovky druhý, třetí, tisíci jsou toliko s určitým tvarem v obyčeji, na př. *půl* druhého vědra, *půl* třetího sudu (podřečí: *půl* třeta, *půl* druha vědra).

Poznámka 1. Na místě *druhý* říkalo se za starodávna *úterý* (úterý), kteréž posud žije v *úterý*, *úterek* (druhý den po neděli).

2. Čísla *stý*, *tisíci* a *milionný* přijímají ve složení *genitiv* základných číslovek: *dvou-stý*, *tři-stý*, *čtyř-stý*, *dvou-tisíci*, *osmi-tisíci* atd.

3. U složených čísel mohou se první části vyjádřiti také čísly základnými na místě řadových, jako: jeden a dvacátý, osm a třicátý, tři a devadesátý; léta tři sta šedesátého osmého.

4. Řadové číslovky rodu středního s předložkami *za*, *po* neb i bez předložek klademe příslovečně, když vytýkáme, po kolikáté se co děje, jako: po prvé, po druhé, po třetí atd.

5. K řadovým číslovkám pojíme zájmeno *sám*, abychom označili, kolik osob provází osobu hlavní, na př. *sám pátý* (= hlavní osoba se čtyřmi průvodci).

3. O číslovkách druhových.

209. Číslovky druhové jsou:

1 jeden, jednáký, jednoduchý	40 čtyřicaterý
2 dvojí, dvůj, dvojaký	50 padesaterý
3 trojí, trůj	60 šedesaterý
4 čtverý	70 sedmdesaterý
5 paterý	80 osmdesaterý
6 šesterý	90 devadesaterý
7 sedmerý	100 stery
8 osmerý	101 sto jednáký
9 devaterý	200 dvousterý
10 desaterý	201 dvě stě jednáký
11 jedenáctery	300 třístery
12 dvanáctery	500 pětistery
13 třináctery	1000 tisícery
14 čtrnáctery	1002 tisíc dvojí
15 patnáctery	2000 dvoutisícery
16 šestnáctery	3000 třítisícery
17 sedmnáctery	5000 pětitisícery
18 osmnáctery	10000 stotisícery
19 devatenáctery	20000 dvoustotisícery
20 dvacaterý	40000 čtyřstotisícery
30 třicaterý	100000 miliontery.

210. Číslovky druhové skloňují se:

1. číslovka *jeden, jedna, jedno* dle vzoru *ten, ta, to*.
2. číslovky *dvojí, obojí, trojí* podle vzoru *dnešní*.
3. číslovky *jednáký, dvojaký, čtverý, paterý* atd. podle vzoru *dobrý*.

Poznámka. Jediné *čtverý* má ve množném instr. často *čtvermi* místo *čtverými*.

211. Číslovky druhové mají též tvary neurčité, jako muž. *dvůj, obůj, trůj*, žen. a stř. *dvoje, oboje, troje*; *čtver, -a, o, pater, -a, -o, šester, -a, -o*, atd. Číslovky *dvůj, obůj, trůj* skloňují se podle „*můj*“, *čtver, pater, šester, sedmer* atd. podle „*otcův*“.

Těchto tvarů neurčitých užívá se nyní jen v některých pádech, nejčastěji v nominativě a akkusativě čísla jednotného i množného, jako: čtver způsob, dvoje nešlechtnost, sedmera svátost, oboji, troji (věc vykonal), pateru, šesteru (práci počal), dvoji lidé, dvoje dvěře, sedmery knihy, patery národy, devatery knihy. V ostatních pádech užívá se určitého tvaru. Střední rod jest posud ve všech pádech v užívání; na př. Místrem sedmera umění učiněn byl; desatero boží přikázání zachovávej; mluví o desateru božím přikázání. Místo instrumentálu klade se zhusta nominativ: s patero syny opustil svou vlast.

212. Tvar středního rodu: *čtvero, patero, šestero* atd. má též moc jmen podstatných hromadných a pojí se s množným genitivem všech tří rodův. Takovéto za podstatné jménu povýšené číslo tvoří všechny pády jednot. čísla dle vzoru *město*; na př. šestero jich zahynulo; pozůstavil sedmero dětí; z desatera božích přikázání přestoupil jedno; v tom pateru příčin celá věc leží; s desaterem dítek vyobcován jest.

Touž moc podstatných jmen mají čísla: *dvé, obé* a *tré* (povstala stažením z dvoje, oboje, troje) v nom. a akk.; na př. dvě děvčátek narodilo se. *Tré* holoubátek uletělo. Ostatní dle vzoru *dobry* tvořené pády jsou vazbou přídavné: *dvého, dvěmu* atd.

4. O číslovkách násobných.

213. Číslovky násobné jsou:

1 jednonásobný (jednoduchý),	22 dvaadvacateronásobný,
2 dvojnásobný,	30 třicateronásobný,
3 trojnásobný,	34 čtyřiatřicateronásobný,
4 čtveronásobný,	40 čtyřicateronásobný,
5 pateronásobný,	50 padesateronásobný,
6 šesteronásobný,	60 šedesateronásobný,
7 sedmeronásobný,	70 sedmdesateronásobný,
8 osmeronásobný,	80 osmdesateronásobný,
9 devateronásobný,	90 devadesateronásobný,
10 desateronásobný,	100 stonásobný,
11 jedenácteronásobný,	101 stojednonásobný,
12 dvanácteronásobný,	102 stodvětnásobný,
13 třinácteronásobný,	200 dvěšestěnásobný,
14 čtrnácteronásobný,	1000 tisíc násobný,
20 dvacateronásobný,	10000 deset tisíc násobný,
21 jednadvacateronásobný,	100000 stot tisíc násobný.

Poznámka. Z uvedených číslovek jest patrné, že v jedno-násobný, jedno-duchý, sto-násobný a tisíc-násobný, stotisíc-násobný jest prvním členem základné číslo, v ostatních pak je prvním členem druhové číslo.

214. Všechny číslovky násobné, ať už jejich druhý tvar jest *-duchý* nebo *-násobný*, skloňují se dle vzoru *dobrý*, jako: jedno-duchý, stonásobný, tisíc-násobný, dvojnásobný, čtver-násobný, pateronásobný, šesteronásobný atd.

215. Místo dvojnásobný a trojnásobný praví se také *dvénásobný*, *trénásobný*. Na místě *-násobný* užívá se též, ač velmi zřídka, přípon *-duchý* a *-ný*. Přípona *-duchý* přidává se ke genitivu základných čísel: dvou-duchý, tři-duchý, čtyři-duchý, pěti-duchý, šesti-duchý atd. Čísla složená s příponou *-ný*: dvojný, trojný, čtverný objevují se nejvíce ve složení s předložkou *po*: podvojný groš (Doppelgroschen), potrojně řady (dreifache Reihen), počtverný vůz (viersitziger Wagen). Přípona *-atý* a *-itý* naskýtá se jen ve: dvojatý, dvojitý a trojatý, trojitý.

5. O číslovkách substantivních.

216. Číslovky substantivní: jednotka (jednička), dvojka, trojka atd. skloňují se podle vzoru „ryba“. Číslovky: dvě, obé, tré, čtvero; i zlomečné: čtvrt, půl, sedmina a j. lze k substantivním počítati. O jejich sklonění mluví se na jiných místech.

6. O číslovkách zlomečných.

217. Číslovky zlomečné jsou tvařem svým podstatná jména rodu ženského, jako: půl (půla $\frac{1}{2}$), třetina ($\frac{1}{3}$), čtvrt, čtvrtina ($\frac{1}{4}$), pětina ($\frac{1}{5}$), šestina ($\frac{1}{6}$), desetina ($\frac{1}{10}$), dvacetina ($\frac{1}{20}$), setina ($\frac{1}{100}$), tisícina ($\frac{1}{1000}$), milionina ($\frac{1}{1000000}$) a skloňují se dle *ryba*. Polovice skloňuje se dle „země“.

218. *Půl* a *čtvrt*, když určují čas a míru, jsou nesklonná a pojí se s genitivem, stojí-li v nominativě neb akkusativě, v ostatních pádech připojují se beze změny ke svým jménům podstatným; na př. půl ostrova jest pískem zaneseno; za půl hodiny přijdu k vám; dohropán obchází slunce v půl létě; půl librou cukru oslad; prodala čtvrt žejdlíku másla; před čtvrt hodinou odešel. Jsou-li *půl* a *čtvrt* základnou číslovkou samy určeny, skloňují se: *půl*, gen. pole nebo poli; *čtvrt*, gen. čtvrti (dle kosti); na př. tři čtvrti na čtyři. Místo „půl“ užívá se nyní často slovece *půlka*. *Polá* vyskytuje se jen v několika příslovečných výrazech; na poly dítky rozsekali; jako od poly mrtev ležel; jámu asi do poly řeřavým uhlím naplnili.

Poznámka. Za starodávna bylo *půl* (stě. pól) mužského rodu, spravuje se vzorem *sud*. Genitiv toho starého sklonění zachoval se podnes v několika příslovečných výrazech: na př. do polu nahý; do pola; od polu mrtev byl; u polu mli.

B) číslovky neurčité.

219. Číslovky neurčité: *mnoho, málo, koliko, toliko* a *několiko* a s odsutým -o: *kolik, tolik* a *několik* skloňují se ve všech pádech dle *slovo*, mají-li platnost podstatných jmen; na př. Kdo si *málo* neváží, po *mnohu* at nebaží. On sobě z toho nic ani na *mnoze* ani na *mále* nezanechal. Na *mnohu* ani na spěšnosti nezáleží. Kdo není *málem* spokojen, ten není *mnoha* hoden. Ve válce mnozí tvoji před naším *málem* utekli. Málo k *málu* činí mnoho; toliku s *několikem*. Čísla tato pojí se s genitivem rozdělovacím, když jsou buď v nominativě nebo v akkusativě; na př. Kolik hlav, tolik smyslů. Málo peněz, mnoho práce.

Užívá-li se číslovek těch jakožto jmen přídavných, přibírají v gen., dat., lok. a instrumentále příponu *a*, jen *málo* zůstává neskloněno; na př. Nebudu se báti *mnoha* tisíců lidí. Došel k *mnoha* lidem. Na *mnoha* místech. Kolika řadami stáli? V kolika letech jsi? Přijdu k vám s *několika* muži. — Po *málo* hodinách zemřel. S *málo* penězi procestoval svět.

Poznámka. Mimo neurčitý tvar *mnoho* užívá se též určitého *mnohý*; na př. mnozí lidé, mnohých lidí atd. Význam jest ovšem poněkud jiný.

220. Všeobecné číselné jméno *všechen, všecek* a *všecken* (kteréž lze pokládati též za neurčité zájmeno) skloňuje se takto:

Jednotné číslo.

	Mužský rod.	Ženský rod.	Střední rod.
Nom.	všechen všecek všecken	všechna všecka všeckna	všechno všecko všecko, vše
Gen.	všeho	vší	všeho
Dat.	všemu	vší	všemu
Akk.	všeho, všechen všecek všecken	vší, všechmu všecku všecknu	všechno všecko všeckno, vše
Lok.	všem	vší	všem
Instr.	vším	vší	vším.

Množné číslo.

Nom.	všichni, všechny všicci, všecky všickni, všeckny	všechny všecky všeckny	všechna všecka všeckna, vše
Gen.	všech	všech	všech
Dat.	všem	všem	všem
Akk.	všechny všecky všeckny	všechny všecky všeckny	všechna všecka všeckna, vše,
Lok.	všech	všech	všech
Instr.	všemi	všemi	všemi.

Jednotný akkusativ *všeho* jest jenom pro živé bytosti, *všechen*, *všecek*, *všecken* pro neživotné. V nom. množném činí se rozdíl mezi živými a neživými bytostmi: všichni žáci, všechny stromy, všichni stromové.

Poznámka 1. Nominativ a akkusativ obou čísel starodávneho *ves*, *vsa*, *vše*, od něhož jsou tvořeny nepřímé pády, vyšly dávno z užívání, jediné střední *vše* se udrželo. Nominativ pomáhá si nyní tvary odvozenými, jako: *všecek*, *všecka*, *všecko*, *všecken*, *všeckna*, *všeckno*, *všechen* atd. Nepřímé pády jsou tvořeny z části podle vzoru *jb*, *ja*, *je* (gen. všeho, dat. všemu a j.), jednak podle vzoru *ten*, *ta*, *to* (gen. plur. všech, dat. všem a j.). V gen., dat., lok. a instr. množného čísla říká se také: *všechněch*, *všechněm*, *všechněch*, *všechněmi*.

Poznámka 2. *Veškeren*, *veškera*, *veškero* a v čísle množ. *veškeři*, *veškery* *veškera* má v jednot. akk. *veškeren*, *veškeru*, *veškero* a ve množném čísle *veškerý*, *veškery*, *veškera*; v ostatních pádech se skloňuje dle *dobrý*: *veškerého*, *veškerému* atd. Avšak i neurčité tvary zachované ustupují pomalu určitým (*veškerý*, *veškerá* atd.).

Poznámka 3. Ve slově *vesmír* skloňují se buď obě částky: *všehomíra*, *všemumíra*, *ve všemmíru*, *všimmírem*; nebo se skloňuje jen celek: *vesmíru*, *vesmírem* a *pod*.

B) Ohýbání sloves — časování.

I. O významě sloves.

221. Slovesem se vyjadřuje, co kdo činí, co se děje vůbec, anebo co se s někým děje; na př. otec píše, bratr se myje, prší, pes jest bit, syn jest vojákem.

Slovesa jsou:

1. *Podmětná* (verba subiectiva), jež označují činnost, která žádného předmětu nezasahuje. Řeknu-li: dítě pláče, označil jsem činnost dítěte, ale tato činnost netýká se žádného předmětu, žádný předmět touto činností netrpí. Jiná známka podmětných sloves jest, že jest již jimi vyjádřena činnost nebo děj úplně, že pojem jimi označený nepotřebuje doplnění.

2. *Předmětná* nebo *doplňková* (verba obiectiva), jež označují činnost, která nějaký předmět zasahuje. Těmito slovesy není děj anebo činnost tak vyjádřena, aby pojem jich nepotřeboval doplnění, omezení. Řeknu-li: otec miluje, nevyjádřil jsem slovesem „miluje“ úplně činností otcovy; k úplné jasnosti pojmu musím dodatí předmět jeho milování; na př. otec miluje syna. — Podobně řeknu-li: lakomec baží, hned cítím, že jsem slovesem „baží“ nevyjádřil úplně celého pojmu lakomcovy činnosti, že jest nutno k němu ještě něco dodatí, aby pojem byl vyjádřen úplně; na př. lakomec baží po penězích.

Slovesa předmětná nebo doplňková se dělí:

a) Na *přechodná* (verba transitiva), jež mají doplněk v *akkusativě bez předložky*, jsou-li kludná; pakli jsou záporná, mívají doplněk v *genitivě* (bez předložky). Na př.: učitel miluje pilné žáky; učitel nemiluje nedbalých žákův.

Zvláštní druh sloves přechodných jsou slovesa *příčinná* (verba causativa) či *působivá* (v. factiva). Na příklad: mám sloveso „bdíti“ (dítě bdí); věta „budím dítě“ = „způsobuji, že dítě bdí“. Voda vře; věta „vařím vodu“ = „způsobuji, že voda vře“. Zvíře trpí; věta „trápíš zvíře“ = „způsobuješ, že zvíře trpí.“

Slovesa: buditi, vařiti, trápiti a pod. jsou *odvozená* (od bdíti, vřítí, trpětí atd.), jejich samohláska v kořeni je *stupňovaná*, proti samohlásce slovesa prvotného. Jsou to z pravidla slovesa IV. třídy, viz §. 33. a 231. (78). Slovesa přičinná či působivá označují činnost, kterou se předmět mtí, aby činil to, co vyjadřuje jejich sloveso základní.

b) *Nepřechodná* (verba intransitiva), jež mají doplněk v některém nepřímém pádě prostém mimo akkusativ, nebo v některém pádě s předložkou (také v akkus.); na př. pykám hřechu, rozumím tvé řeči, píši pérem, dojdu k tobě, spoléhám na Boha, bažím po slávě atd.

Poznámka 1. Některá slovesa mají význam přechodný i nepřechodný, jako: *táhnouti* a) vůz, b) do boje, za někým.

Poznámka 2. Některá slovesa podmětná bytše složena s předložkami stávají se přechodnými; na př. spím — ale „uspím někoho“.

3) *Zvratná* (verba reflexiva), která označují činnost od podmětu vycházející a zase k němu se vracějící, která tedy svůj vlastní podmět má za předmět nebo doplněk. Srovnej: učím někoho a učím se; chválím někoho a chválím se, myji někoho a myji se; půjčím někomu a půjčím si, mrštím někým a mrštím sebou a pod.

Některá slovesa mají vždy zvrtné zájmeno *se*, ač význam jejich jest týž, jako sloves podmětých; na př. postím se, stydím se, potím se a pod. — nebo i nepřechodných, na př. bojím se něčeho, směji se něčemu, hněvám se na někoho atd.

Skutečně zvrtný význam jest jen u sloves předmětých, jichž podmět jest zároveň doplňkem, vyjádřeným zájmenem zvrtným (*se*): učím se, půjčím si, vrhnu sebou a pod. Někdy však se předmětná slovesa pojí se zvrtným zájmenem, ale význam jejich je zvláštní:

a) značí trpný rod, t. j. podmět neprovádí toho, co jest vyjádřeno slovesem, ale jest jen předmětem činnosti; na př. obnovuji něco — dům se obnovuje; stavím silnici — staví se silnice;

b) značí vzájemnost (verba reciproca); na př. soudíme se, sejdeme se, milujeme se (vespolek);

c) značí účinek; na př. běhám — uběhám se, jím — najím se, volám — dovolám se;

d) zvrtný význam se časem pozměnil a necítil se příliš; slovesa zvrtná mají spíše nyní význam sloves podmětých nebo nepřechodných; na př. mám něco — mám se; ženu někoho — ženu se. Snad i slovesa, jako: postím se, směji se a pod. jsou tohoto původu (jejich slovesa přechodná zanikla).

4. *Neosobná* (verba impersonalia) označují pouze děj, který nemá podmětu. Věty, v nichž neosobné sloveso jest výrokem, jsou *bezpodmětné*; na př. prší, svítá, tmí se, je trochu vody (trochu = doplněk v akk. sing. od nom. trocha), je tam hromadu lidí atd.

5. *Pomocná* (verba auxiliaria) vyskytují se ve spojení s infinitivem jiných sloves: míti (sollen), smíti, moci, dopustiti, chtítí (ale: chci peníze), kázati a pod.

6. Sloveso *býti* jest někdy slovesem podmětým, značí jsoucnost (verbum existentiae): Bůh jest. Jindy jest slovesem neosobným a má doplněk v akkusativu (je-li záporné, v genitivu): jest trochu vody — není trochy vody. Někdy je slovesem nepřechodným a má doplněk v instrumentalu nebo v nepřímém pádě s předložkou; přisuzuje se jím podmětu vlastnost nebo činnost, jež není

již obsažena v pojmu podmětu; na př. bratr je vojákem, bratr je na vojně (= vojančí); otec jest úředníkem, v úřadě (úřaduje).

Tento starší význam slovesa *býti* namnoze již dávno vyblednul a sloveso to pojí často jen přísudek (v nominativě) k podmětu; na př. Bůh je dobrý. V takových větách přísudek značí vlastnost, obsaženou vlastně již v pojmu podmětu.

Toto *sponové* „býti“ stalo se též slovesem pomocným; slouží k vyjádření trpného rodu; srov. jsem nemocen — jsem bit (trp. rod od bít); dále k opisování časů, na př. zvítězil jsem. Je-li pomocným slovesem času, nemá samostatného přízvuku, jest pouze příklonkou a nemůže státi na počátku věty.

II. O kolikosti děje.

222. Činnost nebo děj vyjádřený slovesem vyvíjí se v čase. V češtině není slovesem vyjádřen pouze děj nebo činnost, nýbrž i *vývoj časový*. Slovesem „*nesu*“ označuji činnost (nesení); tutéž činnost mohu však vyjádřiti též slovesy „*nosím*“ a „*nosívám*“. Všecka tato tři slovesa označují tutéž činnost, ale každé z nich označuje jiný průběh oné činnosti. *Nosím* značí, že *nesu* a za chvíli *opět nesu*, a toto nesení že se několikrát opakuje. *Nosívám* značí, že někdy *nosím* a po čase *opět nosím* a tak několikráte. Vyjadřuji tedy slovesem nejen činnost nebo děj, ale i kolikráte se děj ten opakuje čili *kolikost děje*.

1. Slovesem se může vyjádřiti *počátek* děje; na př. stárnu (= počínám býti stár), blednu (= počínám býti bledým). O průběhu děje a jeho konci se těmito slovesy nic nevyovídá. Slovesa, kterýmiž se označuje vznik a nenáhly počátek nového stavu, slovou *počínavá* (v. inchoativa).

Poznámka 1. Slovesa počínavá jsou ve třídě II. (blednouti, chřadnouti, vlnouti atd.), v III. (šedivěti, rezavěti, hrbatěti atd.) a V. (modrati, pelichati, červenati atd.).

Poznámka 2. Některá slovesa, spojili se se zvrtným zájmenem *se*, označují *trvání* v nějakém stavu; na př. modrám — modrám se; černám — černám se.

2. Slovesem může se vyjádřiti průběh děje bez označení počátku i konce; na př. *nesu*, *nosím*, *nosívám*. Slovesa tohoto významu nazýváme *trvací* (v. durativa).

Slovesa trvací zase dělíme:

a) Slovesa *trvací* (v. durativa) v užším smyslu označují činnost v jedné a téže době nepřerušeně trvajcí a se vyvíjející bez ohledu na její počátek nebo konec; na př. *nesu*, *píši* atd.

Poznámka. Slovesa trvací vyskytují se skoro v každé třídě, na př. v I. třídě: čísti, kvésti, lézti, moci, nésti, růsti, tlouci, vésti, vléci; bítí, hnítí, kouti, mýti, síti, slouti; ve II. třídě: hrnouti, kanouti, mnouti, plynouti, táhnouti, tñhnouti; ve III. třídě: bečeti, běžeti, držeti, hořeti, letěti, mlčeti, trpěti, uměti; ve IV. třídě: blouditi, čistiti, děliti, mlátiti, mluvití, říditi, vaditi; v V. třídě: čekati, česati, dělati, hlodati, chovati, kázati, klamati, orati, pykati, reptati, trestati, žádati; v VI. třídě: bojovati, bědovati, děkovati, jmenovati, kralovati, strachovati se, žalovati atd.

b) Slovesa *opětovací* (v. iterativa) označují, že děj se opakuje a vyvíjí v několika od sebe oddělených dobách, na př. honím (ženu a jindy opět ženu atd.), jezdím, maším (mořím a opět mořím), nosím (nesu a zase jindy nesu), atd. Někdy slovesy opětovacími vyjadřujeme *úsilí* něco provéstí; na př. chytám (= chci chytiti).

Poznámka. Slovesa opětovací vyskytují se ve třídě páté a šesté, obyčejně ve spojení s předložkami. Ve třídě čtvrté jest jich málo: honiti, choditi, jezdití, mařiti, nositi, voditi, voziti.

Při tvoření sloves opětovacích V. třídy dluživá se samohláska kořenová (dloužení tvarné §. 37): mohu — přemáhám, téku — protékám, utíkám, těkám, pnu — napínám, dmů — nadýmám, klnu — zaklínám, hraji — pohrávám, kryji — skrývám, biji — zabijím, hodím — házím, sedím — sázím atd. — Příklady ze VI. třídy: odtrhovati, příkyvovati, chybovati, stopovati, odprošovati, skloňovati a j. v.

c) Slovesa *vícedobá* (v. frequentativa) vyjadřují činnost, jež se opětuje v nestejných, od sebe více méně oddělených dobách. Poznati je lze po slabice *-va*, před kterouž předchází dlouhá samohláska; na př. čítávati, jezdívati, sázívati a pod.

Poznámka 1. Chceme-li označiti, že mezery mezi jednotlivými dobami jsou delší, opakujeme slabiku *-va*; na př. chodí vá — chodí vá vá.

Poznámka 2. Slovesa vícedobá náležejí vesměs do třídy páté.

3. Slovesa mohou označovati průběh děje a jeho zakončení, vyjadřovati děj omezený. Slovesem „oslepnu“ pravím, že budu tak dlouho slepnouti, až budu slepý (děj není bez konce). Slovesem „otočím“ vyslovuji, že něčím budu tak dlouho točiti, až to bude zcela otočeno (potom přestanu točiti).

Taková slovesa, jimiž se i konec děje označuje, nazýváme *končící* (v. finitiva). Slovesa končící tvoříme z trvacích, spojíme-li je s předložkou, ale jinak je ponecháme v téže třídě; na př. volati — přivolati, zavolati; nésti — doněsti, odněsti, zanešti; hnáti — sehnati, přihnati, odehnati a pod. Předložkou označuje se *směr* skonání.

Slovesa počínavá neb opětovací, spojí-li se s předložkami, stávají se končícími, ale podržují též svou kolikost; na př. stárnu —

sestárnu (= počnu býti stár, a tento stav bude pokračovati, až budu vskutku stár); houkám — zahoukám (budu houkati, ale toto houkání ukončím).

Poznámka 1. Předložkou *po* sloveso trvací někdy nemění se v končící, ale zůstává trvacím — v budoucnosti; na př. nesu — ponesu, kvetu — pokvetu.

Poznámka 2. Dlouží-li předložky spojené s trvacími slovesy svou samohlásku, zůstávají slovesa trvacími, mění však svůj význam; na př. věřiti — důvěřovati, viděti — záviděti, slušeti — příslušeti a j. v.

4. Činnost slovesa může, sotva že vznikne, hned zase zaniknouti. Vznik, trvání a konec děje trvá jen okamžik. Slovesa, která vyjadřují takovouto jednodobou či okamžitou činnost, slovou *okamžitá* čili *jednodobá* (v. singularia); na př. bodnu, vřiznu, chytanu, hodím, chytím, dám, nechám.

Poznámka 1. Většina okamžitých sloves náleží do třídy II., méně do třídy IV.; z jiných tříd jsou: nechám (V. tř.), jmu, tnu (I. tř.).

Poznámka 2. Předložka spojená s okamžitým slovesem označuje *směr*, ale sloveso zůstává okamžitým; na př. bodnu — probodnu, hodím — odhodím, dám — prodám.

U sloves okamžitých a končících jest vyčtena meze, jak dlouho se může děj vyvíjeti; jest jimi označeno dokonání děje, proto slovou *dokonavá*, *skonalá* (v. perfectiva). U počínavých a trvacích (opětovacích i vícedobých) není dokonání děje označeno, proto slovou *nedokonavá*, *neskonalá* (v. imperfectiva).

I máme podle kolikosti rozdělení sloves:

A) Nedokonavá <i>Nedokonavá</i>	{	1. počínavá	{	trvací v užším smyslu
		2. trvací		opětovací
				vícedobá.
B) Dokonavá <i>Skonalá</i>	{	3. končící		
		4. okamžitá.		

III. O vztazích sloves.

223. Vztahy sloves jsou: *osoba, číslo, rod, čas, způsob.*

a) O osobách a čísle.

Osoby rozeznáváme jako u zájmena osobního tři: *první* mluví (já — my), *ke druhé* mluvíme (ty — vy), *o třetí* se mluví (on, ona, ono — oni, ony, ona).

Číslo jest nyní dvojný (v staré češtině trojný): *jednotné* a *množné* (v staré češtině též dvojný). Číslo slovesa řídí se číslem podmětu.

b) O rodě.

224. Rod sloves jest trojí:

1. *činný* (genus activum), když tvar slovesa naznačuje, že *podmět jest původcem činnosti* jím vyjádřený; na př. pší, učitel chválí (žáka), nesete atd.

2. *trpný* (genus passivum), když tvar slovesa naznačuje, že *podmět jest cílem činnosti*, jež má svůj zvláštní původ; na př. jsem milován (od rodičů), žák jest chválen (od učitele) a pod.

3. *střední* (genus medium), když se označuje, že *podmět, původce činnosti, jest zároveň předmětem*, cílem této činnosti; na př. myji se, měním se, pohybuji se, a pod. — Podobně pokládati třeba za rod střední, je-li slovesem vyjádřen *stav* podmětu (tedy žádná činnost), na př. spím, bojím se, hořím a pod.

Poznámka. Rod trpný mají slovesa přechodná (srov. §. 221.), rod střední bývá vyjádřen buď slovesem zvratným nebo podmětým. Rod trpný má vždy tvary opsané (sloveso *jsem, bývám* a trpné přičestí). Jiné vyjádření trpného rodu viz v §. 239., v poznámce.

c) O časích.

225. Sloveso svým tvarem označuje i *dobu*, do které připadá děj jím vyslovený. I označuje trojí čas:

1. *přítomný* (tempus praesens) — činnost slovesa trvá v té době, kdy se o ní mluví, na př. nesu, jím, házím a pod.

2. *minulý* a to buď

a) *neskonalý* (tempus imperfectum) — činnost slovesa trvala v době přešlé; na př. nesl jsem, jedl jsem, házel jsem a pod. nebo

b) *skonalý* (tempus perfectum) — činnost jest ukončena; na př. přinesl jsem, snědl jsem, hodil jsem a pod.

3. *budoucí* (tempus futurum) a to buď

a) *neskonalý* — činnost slovesa bude trvati v době příští; na př. ponesu, budu jísti, budu házeti a pod.

b) *skonalý* — činnost slovesa se až v příští době ukončí; na př. donesu, sním, hodím a pod.

Poznámka 1. Slovesa dokonavá (jednodobá a končící) mají v tvaru přítom. času význam času budoucího skonaleho, protože svou povahou trvání v přítomnosti nemohou značiti; jejich minulý čas má význam skonaleý. Čas přítomný mají tedy jen slovesa nedokonavá, kteráž v čase minulém a budoucím mají význam neskonalý.

Poznámka 2. Čas minulý je vždy opsán (přičestí minulé a sloveso *jsem*); čas budoucí neskonalý bývá z pravidla opsán (*budu* a neurč. spůsob), nebo složen s předložkou *po* — (srov. §. 222. 3) pozn. 1.); čas budoucí skonaleý má tvar přítom. času (srov. pozn. 1.).

d) O spůsobech.

226. Spůsob slovesa jest trojí:

1. *oznamovací* (modus indicativus) — sloveso tvarem svým označuje, že se činnost vsutku provádí; na př. otec pracuje, píšeš a pod.

2. *spojovací* anebo *podmiňovací* (m. coninnectivus nebo m. conditionalis) — tvarem slovesa jest označeno, že činnost slovesa jest možná (za jistých podmínek), nebo že se možnost její připouští, nebo že jest závislá na jiné činnosti; na př. pracovali bychom, kdybychom dostali práci; sotva bys tam došel; ačkoli bys byl brzy hotov, nechceš se dáti do práce; chei, abyste se učili.

3. *rozkazovací* (m. imperativus) označuje pobídku k činnosti nebo zákaz činnosti; na př. napřed jdi! nechoď!

Tyto tři spůsoby nazýváme *určitými*, protože vyjadřují určitě osobu, čas, číslo. Má-li sloveso tvar některého z těchto tří spůsobů, jmenuje se *slovesem určitým* (verbum finitum).

Mimo ně máme *sloveso neurčité* (verbum infinitum), jež označuje pouze činnost (a rod) bez označení osoby, čísla, času; sloveso neurčité má ráz jména podstatného. Tvar neurčitého slovesa slove

1. *spůsob neurčitý* (m. infinitivus); na př. chytati, nésti, házetí, bodnouti, milovánu býti, báti se a pod.

2. *spůsob dostižný* (supinum); na př. lovit, spat.

Poznámka. Ve starší češtině tvořilo se supinum jen od sloves *nedokonavých*. V nové češtině (od 16. stol.) vyhynulo, až na uvedené zbytky: *lovit, spat.* V živé řeči psát, nést a pod. jsou infinitivy (s oťelou koncovkou).

e) Dodatek: Příčestí a přechodník.

227. Od sloves tvoří se zvláštní druh přídavných jmen, která se liší jen tím od vlastních jmen přídavných, že jest jejich původ patrný a živě se cítí jejich souvislost se slovesem. Tato slovesná přídavná jména jsou trojího zakončení. Pro svou zvláštní povahu zachovala staré tvary nesložené (jmenné).

Slovesná jména přídavná jsou:

1. *Přechodník* (transgressivus), kterým omezujeme výrok dle času, způsobu, příčiny, podmínky nebo přípustky. Významem podobá se příslovci; na př. padna, budeš se mi klaněti; nachytav hojně ryb, odešel domů.

Přechodník jest a) přítomného času: nesa (nesouc — nesouce), sekna (seknouc — seknouce), házeje (házejíc — házejíce), chvále (chválíc — chválíce) a pod.

b) minulého času: nes (nesší — nesše), seknuv (seknuvši — seknuvše), házev (házevši — házevše), chváliv (chválivši — chválivše) a j. v.

2. *Přičestí* (participium) označuje vlastnost, které podmět činností slovesnou nabyt.

Přičestí jest: a) činné (minulého času); na př. nesl (nesla, neslo), házel (-a, -o), hodil (-a, -o), a pod.

b) trpné (minulého času); na př. milován (milována, milováno), nesen (-a, -o), bit (-a, -o), a pod.

c) přič. trpné přítom. času se zachovalo ve zbytcích, jako pitom, vědom, znám a pod.

Poznámka. Dá-li se přechodníku a přičestí tvar složený, určitý, neliší se ničím od ostatních přídavných jmen; na př. vidoucí, sebravší, ušlý, zmámený; tohoto původu jsou: přídavná, jako: bicí, spací a pod.

IV. O tvoření tvarů slovesných prostých.

228. V časování sluší rozeznávati tvary *prosté* (nesložené), na př. chválíte, chvalte, chválíce; a tvary *opsané*, na př. jsem chválen, chválil bych, budu chváliti.

Tvary opsané skládají se ze samostatných tvarů prostých, z nichž každý sluší zvláště rozebrati. Proto třeba si nejprve všimnouti tvarů prostých.

Máme tvary: seknú, sekneš, sekne, sekneme, seknete, seknou; jsou to tvary určité, téhož času a způsobu; mají též společnou část *sekn-* a liší se jen v koncovkách, kteréž jsou pro každou osobu jiné.

Máme tvary: seknete a sekněte; jsou to tvary určité, téhož času a téže osoby; mají tutéž koncovku *-te*.

Zajisté tvary se skládají: sekne-te a sekně-te. Koncovka *-te* je příponou pro 2. os. množ. čísla.

Určité tvary slovesné mají zvláštní přípony osobné.

Tvary: sekne-š, sekne-me, sekne-te mají společnou část *sekn-* a osobné přípony (*-š, -me, -te*).

Společná část *sekn-* jest kmen.

229. Srovnajme tvary „sekn-te“ a „sekně-te“; jsou to tvary téhož času, téže osoby, liší se jen způsobem. Mají také tutéž příponu osobnou *-te*, ale kmen různý: sekne- a sekně-; první kmen náleží oznamovacímu, druhý rozkazovacímu způsobu.

Z určitých tvarů slovesných má každý způsob svůj zvláštní kmen.

Tvary neurčité, přičestí a přechodníky mají místo přípon osobných a způsobových ovšem přípony své zvláštní: *sekn-a, sekn-ouc, sekn-ouce*.

230. Srovnajme tvary: *miluje-te, miluj-te, miluj-e, miluj-te*; a tvary: *milova-ti, milova-l, milova-v (milova-vši)*.

Ony jsou tvary téhož času a mají společnou část *miluj-*, tyto mají též společnou část *milova-*.

Srovnajme dále tvary: *sekne-te, sekně-te, sekn-a*;

a tvary: *seknou-ti, seknu-l*.

Poznáváme, že všechny tvary přítomného času mají společnou část (společný kmen), ze které se tvoří dále kmen způsobů a přičestí i přechodníku přít. času.

Ostatní tvary slovesné mají též společnou část (společný kmen), kterou nejlépe poznáváme v neurčitém způsobu (odejmeme-li příponu *-ti*).

Z kmene přítomného času a z kmene neurčitého způsobu tvoří se všechny tvary slovesné; jsou to tedy *kmény základní*; srov. §. 77. a násl.

a) Základní kmen neurčitého způsobu.

231. Neurčitý způsob má příponu *-ti*; jestliže tuto příponu odejmeme od neurčitého způsobu, máme kmen infinitivní.

Tento kmen je buď kořenem (na př. *nés-ti, bí-ti, kry-ti, slouti*), nebo má zvláštní příponu (*příznak*). Podle tohoto kmene dělíme slovesa v šest tříd (srov. §. 78.).

I. *třída*. Kmenem neurč. způsobu jest kořen sám; na př. *nés-ti, véz-ti, kry-ti, pí-ti, kou-ti*;

II. *třída*. Kmen neurč. způsobu má příznak *-nou*; na př. *mi+nou-ti, sed+nou-ti*;

III. *třída*. Kmen neurč. způsobu má příznak *-ě*; na př. *um+ě-ti, trp+ě-ti*;

IV. *třída*. Kmen neurč. způsobu má příznak *-i*; na př. *hon+i-ti, chvál+i-ti*;

V. *třída*. Kmen neurč. způsobu má příznak *-a*; na př. *děl+a-ti, tes+a-ti, br+á-ti, ház+e-ti* (*e* přehláska z *a*);

VI. *třída*. Kmen neurč. způsobu má příznak *-ova*; na př. *kup+ova-ti*.

b) Tvary odvozené od kmene neurčitého spůsobu.

232. Od kmene neurčitého spůsobu se tvoří:

1. *neurčitý spůsob* příponou *-ti*: nés-ti, vinou-ti, umě-ti, honi-ti, vola-ti, kupova-ti.

2. *dostižný spůsob (supinum)* příponou *-t*: spa-t, lovi-t.

3. *příčestí činné* (minulého času) příponou *-l, -la, -lo* (množ. čís. *-li, -ly, -la*): milova-l, seknu-l, umě-l atd.

4. *příčestí trpné* (minulého času) příponami:

a) *-t, -ta, -to* (množ. čís. *-ti, -ty, -ta*) u sloves, jichž infinitivný kmen se končí na *-l, -j, -í* (ú = ou), na př. bí-ti — bit, kryti — kry-t, dou-ti — du-t;

b) *-n, -na, -no* (množ. čís. *-ni, -ny, -na*) u sloves III., V. a VI. třídy; na př. umě-n, trpě-n, volá-n, psá-n, brá-n, kupová-n;

5. *přechodník minulého času* příponou *-v* pro mužský rod u sloves, jichž infinit. kmen se končí samohláskou, na př. bí-ti — bi-v, plou-ti — plu-v, umě-ti — umě-v, minou-ti — minu-v, chvá-li-ti — chváli-v, vola-ti — vola-v, milova-ti — milova-v; slovesa, jichž infinit. kmen se končí souhláskou, nemají tu přípony žádné: nés-ti — nes, péci (= *pék-ti) — pek, atd. Ženský a střední rod tvoří se příponou *-ši*, množné číslo (všecky 3 rody) příponou *-še* k rodu mužskému; na př. biv — bivši, bivše, uměv — uměvši, uměvše, volav — volavši, volavše, nes — neshi, neshi, pek — pekši, pekše.

Poznámka 1. Pávodní přípony byly poněkud jiné, než jak se nám jeví, ale časem se otřely.

Poznámka 2. Určitý tvar příčestí jest jasný: krytý, dutý, trpěný, volaný, psaný, atd. Určitý tvar přechodníku minulého skloňuje se podle *dnešní*: bivši, pluvši, volavši, chválivši, neshi, pekši a pod.

c) Základní kmen přítomného času.

233. Kmen oznamovacího spůsobu přítomného času jest druhým kmenem základním.

Kmen praesentní buď se končí samohláskou, buď souhláskou.

Největší část sloves má kmen samohláskový, kmen souhláskový mají jen slovesa: dám (km. dad), jsem (km. jes, js), jím (km. *jied = jíd, *jěd = jed), vím (km. *vied = víd, věd).

Kmen samohláskový skládá se z kořene a přípony (příznaku), kmen souhláskový jest bez příznaku.

Příznak kmene praesentního jest 1. *-o, -e*; na př. *nesou* (= *nes + o-nti), *nes + e-š*;

2. *-jo, -je*; na př. *píší* = stčes. *píšú* (= *pis + jo-nti*), *píšeš* (= *pís + je-š).

d) Tvary odvozené od kmene přítomného času.

234. Od kmene praesentního tvoří se:

1. *oznamovací způsob přítomného času*; tvoří se, připojujeme-li osobné přípony ke kmene praesentnímu. V starších dobách měla poněkud jiné přípony slovesa příznaková a slovesa bezpříznaková, nyní jest rozdíl ten velmi setřen. Všecka příznaková slovesa měla v 1. os. jed. čís. koncovku *-u*; v 3. os. množ. čís. koncovku *-í* (= novoč. *ou*), vyjma slovesa třídy IV. a některá slovesa třídy III. Slovesa bezpříznaková měla v 1. os. jed. čís. příponu *-m*, v 3. os. množ. čís. příponu **id, *ie* — *i*. U sloves s příznakem *-je, -je* nastoupila přehláska *u* — *i, ú* — *i*; někde nastalo stažení.

Srovnej tvary:

Jed. č.	1. <i>nesu, píšu</i> = <i>píši</i> ,	(* <i>uměju</i>)
	2. <i>nese-š, píše-š</i>	* <i>uměješ</i> = <i>umieš, umíš</i>
	3. <i>nese, píše</i>	* <i>uměje</i> = <i>umie, umí</i>
Množ. č.	1. <i>nese-me, píše-me</i>	* <i>uměje-me</i> = <i>umieme, umíme</i>
	2. <i>nesc-te, píše-te</i>	* <i>uměje-te</i> = <i>umiete, umíte</i>
	3. <i>nesú píšú</i> = <i>píší</i> (<i>nesou</i>) (<i>píšou</i>)	<i>umějú</i> = <i>umějí</i>
Jed. č.	1. <i>jes-m</i> : <i>jsem</i>	* <i>vied-m</i> = <i>viem, vím</i>
	2. <i>js-si</i> = <i>jsi</i> ,	(<i>viš</i>)
	3. <i>jes-t</i>	(<i>ví</i>)
Množ. č.	1. <i>js-me</i>	* <i>vied-me</i> = <i>vieme, víme</i>
	2. <i>js-te</i>	(<i>víte</i>)
	3. (<i>jsou</i>)	<i>věd-i</i>

Hotový tvar často tak se přeměnil, že dnes původní kmen již se ani dobře nepoznává, na př. *umíme* (= **uměje-me*). V 1. osobě jed. čís. a v 3. osobě množ. čísla sloves příznakových (*nesu, píši* a pod.), kde v koncovce splývá kmen s příponou, nebylo možná původní tvar poznati ani v nejstarší češtině. Také výklad těch tvarů je dosti obtížný (bern = stbul. *bera*, srov. lat. conj. *legam*).

235. 2. *rozkazovací způsob*; od kmene praesentního nejdříve se tvoří zvláštní kmen rozkazovacího způsobu.

U sloves příznakových má imperativ příponu *-i* (kmen pův. *-oi*, **hero + i*, řec. *φῆροι* = čes. *berž, beri*; koncovky *-s, t*, se odsuly, **beroi-s*, řec. *φῆροι-s* = *beri*). Celý tvar se časem pozměnil, tak že máme:

a) U sloves s příznakem *-o, -e* v jed. čísle koncovku *-i*, v množ. čís. kmen *-ě*: bdi — bděme, bděte, sekni — sekněme, sekněte; kde před *-i* v jed. čís. stojí jediná souhláska, tam se *-i* odsulo a množné číslo tvoří se od jednotného; na př. nesi — nes: množ. čís. nes-me, nes-te. Před příklonným *-ž* zachovalo se v jed. čísle staré *-i*: nesi-ž, ale neste-ž.

b) U sloves s příznakem *-jo, -je* dávno již zaniklo koncové *-i* v jed. čís. a množ. čís. tvoří se od jednotného, na př. miluj — milujte, rozuměj — rozumějte, piš — pište.

c) U sloves bezpříznakých jest v jed. čís. zvláštní přípona *-ji* (= pův. *jě-s, -t*): *věd-ji = vězi(ž); nebo pouze *-j*: *věd-j = věz; množné číslo tvoří se od jednotného: vězte, jezte.

236. 3. přechodník přítomného času; tvar je tak pozměněn, že v něm s těžší poznáváme jednak praesentní kmen, jednak příponu *-nt*.

Stbul. nesy, uměje mělo by v češtině odpovídati *nesy, stčes. uměja, novočes.

	uměje,
nesašti, umějašti	stč. nesúci, novoč. nesouc(i)
	stčes. umějúci, novoč. umějíci(i)
čine, činešti	stčes. číňa, novočes. čině,
	stčes. číňáci, činieci, novoč. činíc(i).

Dobře sluší rozeznávat i stčes. *bijúci, umějúci, volajúci* — novočes. *bijíc, umějíc, volajíc* a pod.;

stčes. *činioci, trpioci, chváleci*. — novočes. *čině, trpě, chválě* a pod.

V celku máme tvary očekávané; jen *nesa, vera* a pod. jsou podle stčes. *bija, uměja* a pod. (místo *nesy, bery* atd.)

Přechodník přítomný končí se a) na *-a, -ouc, -ouce*, (po tvrdých souhláskách): *nesa, nesouc, nesouce*; *ouš, oušouce*

b) na *-e* (= *ě*), *-íc, -íce*, po měkkých souhláskách a vesměs u sloves IV. třídy a u sloves III. třídy vzoru *trpěti*. Novočes. *-íc* = stčes. *íc* (z pravidla) nebo = *iec* (u sloves III. tř. vzoru *trpěti* a u sloves IV. třídy).

237. 4. Příčestí trpné na -n, -na, -no u sloves I. II. a IV. třídy tvoří se od kmene na *-e*, tedy od kmene praesentního; od sloves II. třídy tvoří se tak, jakoby náležela do I. třídy (což vskutku bylo původně, tak že je toto příčestí zbytkem ze starých dob): *nese-n, zdviže-n* (zdvih + nou-ti), *chválen* (chvál + i-ti), *honěn* (hon + i-ti) a pod.

Poznámka. Původně bylo v češtině i příčestí trpné přítomného času, z něhož se zachovaly zbytky: *vidom, vědom, svědom, lakom, pitom, znám*.

Dodatek: tvary bych, bys atd.

238. Ve starší češtině (až do 16. století) žily aoristy, tvořené od kmene infinitivního. Z nich se zachoval jen zbytek: *bych, bys, by, bychom, byste, by*. Tento zbytek má význam kondicionálu a opisuje se jím podmiňovací anebo spojovací způsob; tvary tyto jsou příklonné a nestojí nikdy na počátku věty.

O časování.

239. Slovesa ohýbati podle rodu, časův, způsobův a osob slove *časovati* (coniugare).

Časování sloves je buď *prosté* nebo *opsané*.

Prosté časování má rod činný a střední: v čase přítomném (spůsob oznamovací a rozkazovací), v budoucím skonaleém, v neurčitém a dostižném způsobu, jakož i v přechodnicích a přičestích.

Časování opsané mají všechny ostatní tvary (spůsob spojovací, minulý čas, budoucí neskonalý, a celý rod trpný). Opisování děje se pomocí sloves *býti, bývati*.

1. *Spojovací způsob* = přičestí na *-l* a kondicionál *bych*; na př. nesl(a) bych, nesl(a) bys, nesl(a) by, nesli(y) bychom, nesli(y) byste, nesli(y) by.

2. *Minulý čas* = přičestí na *-l* a přítom. čas *jsem*; na př. nesl(a) jsem, nesl(a) jsi, nesl(a), nesli(y) jsme, nesli(y) jste, nesli(y). V 3. osobě jedn. čís. *jest* a v 3. osobě množ. čís. *jsou* se vynechává.

3. *Budoucí čas* (neskonalý) = *budu* a infinitiv; na př. budu uměti, budeš uměti, bude uměti, budeme uměti, budete uměti, budou uměti.

4. *Trpný rod* = příslušný čas a způsob slovesa *býti* a přičestí trpné; na př. jsem nesen, byl jsem nesen, budu nesen, byl bych nesen, buď nesen, býti nesen, jsa nesen, byv nesen.

Poznámka. Trpný rod lze i jinak vyjádřiti: 1. *Slovesem zvrátným*; na př. dím se staví, mluví se; srov. §. 221. 3) c); 2. slovesy *přijíti, přicházeti* s jménem slovesným a předložkami *na, v, k*; na př. přijíti v zapomenutí, přijíti na jevo, přijíti k rozboření; 3) slovesy *přijímati, vzíti, bráti, míti* s jménem podstatným; na př. odplata vzíti, slyšení míti a pod.; 4. slovesem *býti* s podstatným jménem; na př. býti ve vážnosti; 5. slovesem *dáti se* s infinitivem; na př. dáti se udeřiti.

Při časování dělíme slovesa podle praesentního kmene: A) příznaková; B) bezpříznaková.

Příznaková dělíme podle tříd (podle kmene infinitivního §. 231.).

A. Časování sloves příznakových.

První třída.

240. Infinitivní kmen sloves první třídy nemá nižádného příznaku; kmen infinitivní rovná se kořenu: nésti, vésti (= *véd-ti), péci (= *pék-ti), pí-ti a pod.

Infinitivní kmen buď se končí souhláskou — je *zavřený*; nebo se končí samohláskou — jest *otevřený*.

a) Kmeny zavřené.

241. Oddíl první: *Kmen infinitivní jest uzavřen zubnou třívou (sykavkou) s, z.*

Vzor: *nés-ti.*

α) *Kmen praesentní:* neso, nese.

Přít. čas, oznam. způsob. Rozkaz. způsob.

Přech. přít. času

Jedn. čís. 1. neso	Jed. čís. 2. nes (nesi-ž)	Jed. čís. nesa (muž. r.), nesouc (žen. a střed. r.)
2. neseš	Množ. čís. 1. nesme	
3. nese	2. neste	

Množ. čís. 1. neseme	3. (ať nésou)	Množ. čís. nesouce (všecky 3 rody).
2. nesete		
3. nesou		

Příčestí trpné.

Jed. čís. nesen, nesena, neseno,

Množ. čís. neseni (-y), neseny, nesena.

β) *Kmen infinitivní:* nes.

Infinitiv: nés-ti.

Příčestí min. činné: Jed. čís. nesl, nesla, neslo; množ. čís. nesli (-y), nesly, nesla.

Přech. min. času: Jed. čís. nes (muž. r.), nesši (žen. r.), nesši (střed. r.); množ. čís. nesše (všecky 3 rody).

γ) *Časy opsané činného rodu.*

Spojovací (podmiň.) způsob:

nesl (-la, -lo) bych,

bys,

by;

nesli (-ly, la) bychom,

byste,

by.

Minulý čas: nesl (-la, lo) jsem
jsi

nesli (-y), -y, -a jsme
jste

Budoucí čas: Jed. čís. 1. budu nésti (ponesu),
2. budeš „ (poneseš),
3. bude „ (ponese).

Množ. čís. 1. budeme „ (poneseme),
2. budete „ (ponesete),
3. budou „ (ponesou).

Poznámka. Tvarů budu nésti atd. se u tohoto slovesa neužívá, u jiných však se vyskytují (budu pásti a pod.).

ð) *Opsané časy trpného rodu*:

Přítomný čas, oznam. způsob:

Jed. čís. 1. jsem nesen, -a, -o
2. jsi „ „ „
3. jest „ „ „

Množ. čís. 1. jsme nesení (-y) -y, -a
2. jste „ „ „
3. jsou „ „ „

Rozkazovací způsob: Jed. čís. 2. buď nesen, -a, -o,
množ. čís. 1. buďme nesení (-y), -y, -a
2. buďte „ „ „

Přech. přít. času: Jed. čís. jsa nesen, jsouc nesena, jsouc neseno; množ. čís. jsouce nesení (-y), -y, -a.

Infinitiv: býti nesenu.

Přechod. min. času: Jed. čís. byv nesen, byvši nesena, byvši neseno; množ. čís. byvše nesení (-y), -y -a.

Minulý čas (oznam. spůsob):

Jedn. čís. 1. byl, -a, -o jsem nesen, -a, -o
2. „ „ „ jsi „ „ „
3. „ „ „ — „ „ „

Množ. čís. 1. byli (-y), -y, -a jsme nesení (-y), -y, -a
2. „ „ „ jste „ „ „
3. „ „ „ — „ „ „

Budoucí čas: Budu, budeš, bude nesen, a. o; budeme, budete, budou nesení (-y), y, a.

Tvary trpného rodu lze též opisovati slovesem *bývati*, chceme-li slovesu dáti kolikost opětovací.

Podle *nesu*, *nésti* časujeme *pasu* — *pásti*, *lezu* — *lézti*, *vezu* — *vézti*, *hryzu* — *hrýzti*. Sloveso *pásti* má v inf. kmeni vždy *d* (pásl, pás, pášši atd.).

Sloveso *třásti* mělo původně (v 13. a 14. stol.) *zpětnou přehlásku* všude tam, kde toho žádá hláskoslovné pravidlo (srov. §. 28.); na př. třasu, třeseš, třese, třeseme, třesete, třasú. Ale v 15. stol. analogií upravily se tvary tak, že u nás v praesentním kmeni je všude *třes-*, v infinitivním všude *třás-* (proto i: třásl, přech. min. třás, třásši, třásše). V nářečích upravily se tvary jinak.

Poznámka. K tomuto oddílu náleželo dříve i *spasu* — *spásti* (= spasiti), z čehož zůstalo zbytkem příč. trpné: spasen.

242. Oddíl druhý: *Kmen infinitivní jest uzavřen zubnou okamžitou t, d.*

Vzor: *pletu*, *plés-ti* (= *plét-ti).

Sloveso *pléstí* časuje se právě tak, jako *nésti*; zvláště sluší připomenouti toto:

Rozkaz. spůsob: pleť, pletme, plette (zachována původní měkkost kmenové souhlásky).

Infinitiv: pléstí (= plét-ti; změna *t, d + t = st*, §. 47.).

Jako *pletu*, *pléstí* časují se též *bředu* — *břísti* (= stčes. bředu — břiesti), *čtu* — *čísti*, *hnětu* — *hnísti*, *hudu* — *housti*, *kladu* — *klásti*, *kradu* — *krásti*, *ketu* — *kvéstí*, *matu* — *másti*, *mětu* — *méstí*, *předu* — *přísti* (= stčes. přadu — přiesti), *vedu* — *vésti*.

Pozor na tvary: *ketu*, *kvéstí*, *květ!*

Čísti má *praes. kmen* *čto-*, *čte-* (*čtu*, *čteš* atd.; *rozkaz. spůsob:* čti, čtěte; *přech. přít.:* čta, čtouc, čtouce; *příč. trpné:* čten); *inf. kmen:* *čet-* (*přech.:* min. čet, četši, četše; *příč. minulé:* četl, četla, četlo, četli, četly, četla);

infinitiv: čísti (kmen *čt- = čt-, čet-; v inf. dloužení kmenové samohlásky, proto *čísti* = *čít-ti).

Rostu má infinitiv *rásti* (= *róst-ti = *röss-ti).

Jedu má infinitivní kmen *je-* (*inf.* je-ti; *příč. min. čin.* jel, je-la, je-lo; *přech. min.* je-v, je-vši, je-vše).

Jdu má infinitiv *jí-ti*; ostatní tvary od kmene inf. *šed-* (*přech. min.* šed, šedši, šedše; v *příč. min. čin.* pouze *še-*: šel, šla, šlo).

Poznámka 1. *Šed* — srov. s *chod-iti*; *šed* = *ched (ched = stupeň základní, chod = stupeň sesílený); *šed* — a *še* — srov. *jedu*, *jdu* a *je-ti*, *jí-ti*.

Poznámka 2. *Přísti* srovnej s *přástva!* Vidíme, že se tu pův. *a*, *á* přehlasovalo v *ě*, *ie* (*e*, *í*). Staré časování: *přadu*, *předeš*..., inf. *přiesti*

změnilo se působením analogie. Inf. *přiesti* (z **přísti*) — *přisti* zůstal, jinde všude ujal se základní tvar *před* (= stčes. *před*). Srov. i *bředu* — *břisti*.

Poznámka 3. *Bodu-básti* mizí z užívání; místo něho říká se *bodnouti* (II. tř.); podobně slovesa *padu* — *pásti* (= *padnouti*), *skytu* — *skýsti* (*skyt-nouti*), *vladu* — *vlásti* přešla do II. třídy (*padnouti*, *vládnouti*); **šadu* — **šiesti* jest vytlačeno slovesy *seděti*, *sednouti*.

Poznámka 4. Budoucí čas od *býti*: *budu*, *budeš* atd., *rozkaz. způsob*: *buď*, *buďme*, *buďte*; *přech.* *buda*, *budouc*, *budouce* (*urč. tvar*: *budoucí*) jsou vlastně praesentní tvary od praesentního kmene *budo-*, *bude*; náležejí tedy do tohoto oddílu.

Poznámka 5. Zbytky přičestí trpného přítomného: *vidom*, *vědom*, *pítom* náležejí též k praesentním tvarům tohoto oddílu.

243. Oddíl třetí: Kmen infinitivní končí se *retnicí* *p*, *b*, *v*.

Vzor: *zěbu*, *zábsti* (= *záb-ti*).

Kmen praesentní: *zebo-*, *zebe*; tvary tvoří se pravidelně jako u slovesa *nésti*.

Kmen infinitivní: *záb*; tvary pravidelně jako u slovesa *nésti* (všude začínáno *á*: *záb*, *záb*, *zábši*, *zábše*), jen infinitiv je *zábsti* místo *zábti* (vsuté *s*).

Poznámka 1. Srovnej *zebe* — *zábsti*; pozorujeme, že v tomto slovese zavládla zpětná přehláska, že však měla ve slovese *zábsti* tytéž osudy, jako ve slovese *třásti*.

Poznámka 2. K oddílu tomuto původně náleželo více sloves; *tepu*, *skubu*, *dlubu* zachovala oznamovací způsob přít. času, jinak přešla do V. třídy (*tepati*, *skubati*, *dloubati*), kamž úplně přešlo *čerp* — **čřieti* (*čerpati*). Za *spu* — *síti* máme nyní *spáti*. Za *hřebu* — *hřesti* máme nyní (po)hřbiti. Ze slovesa *živu* je zbytkem přechodník přít. *živouc* (*urč. tvar živoucí*); jinak přešlo sloveso *žiti* do 7. oddílu I. třídy, kamž přešlo i *šiti*, *pleti* (dříve přít. čas: *šivu*, *plevu*; nyní: *šiji*, *pleji*).

244. Oddíl čtvrtý: Kmen infinitivní končí se souhláskou zadopatrovou: *k*, *h*.

Vzor: *peku*, *péci* (= **pék-ti*).

a) Kmen praesentní: *peko-*, *peče-*.

Přít. čas oznam. způsob: Rozkaz. způsob: Přech. přít:

Jed. čís. 1. *peku* Jed. čís. 2. *pec* *peka*, *pekouc*, *pekouce*

2. *pečeš* Množ. čís. 1. *pecme* Přič. trpné:

3. *peče* 2. *pecte* *pečen-*, *-a*, *-o*; *-í(-y)*, *-y*, *-a*.

Množ. čís. 1. *pečeme*

2. *pečete*

3. *pekou*

β) Kmen infinitivní: *pek*.

Infinitiv: *péci* (= *pék-ti*).

Přech. min.: pek, pekši, pekše.

Příč. min. čin.: pekl, -la, -lo; -li (-y), -y, -a.

Opsané tvary jako u slovesa *nést*.

Hlásky *k, h* se mění před *e* v *č, ž*: *peku* — *pečeš*, *mohu* — *můžeš*. Skupiny *kt, ht* se mění v *c* (§. 47.): *pečí* (= *pek^ti), *moci* (= *mu^ti). V rozkaz. způsobu měnilo se před *ě k* v *c* (*pecete), *h* v *z* (*střezete); tvary se sice změnilly (§. 235. a), ale změněné souhlásky *c, z* zůstaly.

Jako *peku, pečí* časují se *vleku* — *vléci, tekou* — *téci, tluku* — *louci, řku* — *řici, vrhu* — *vrci, mohu* — *moci, střehu* — *střici, žhu* — *žici*.

Sloveso *moci*, kdekoli mění *h* v *ž*, dluží *o* v *uo, ů*: *můžeš*, *může* atd. *Tluku* má infin. kmen *tlouk-*.

Řku — *řici* časuje se: *přít. čas, oznam. způsob:* řku, rceš (= *řeš §. 49.), řkou, ostatní tvary se nevyskytují; *rozkaz. způsob:* rci (m. řci §. 49.), rceme, rcete; *přech. přít.:* řka, řkouc. řkouce; *příč. trpné:* řečen, -a, -o, atd.

Infinitiv: řici; *přech. min.:* řek, řekši, řekše; *příč. čin. min. času:* řekl, -a, -o (též složené: dořekl, vyřekl).

Podobně časuje se *žhu* — *žici*. *Přít. čas, oznam. způsob:* žhu, žžeš, žže, žžeme, žžete, žhou; *rozkaz. způsob:* žži (= *žzi), žžete; *přech. přít.:* žha, žhouc, žhouce; *příč. trpné:* žžen, -a, -o atd.

Infinitiv: žici; *přech. min.:* žeh, žehši, žehše; *příč. čin. min. času:* žehl, -a, -o, atd. (složené: sežehl, rozžehl).

Poznámka 1. Místo *žehu* — *žici* užívá se raději *žehnu* — *žehnouti* (rozžehnu — rozžehnouti). Takový přechod máme i u *vrhu, vrci* — *vrhnouti*. Některých sloves užíváme již jen v jiných třídách: ležeti, lehnouti, přahnouti, sahnouti, seknouti.

Poznámka 2. Kmen *sah* — máme ve složeném slovese: *dosíci* (= *dosíeci, ie* = zpětná přehláska z *á*), *příč. čin.* dosáhl, *přech. min.* dosáh, *dosáhši, dosáhše*.

Poznámka 3. Sloveso *střehu* — *střici* má *příč. min.* *střehl* a *střáhl*; patrně jest *á, a* původní a *e, í* (= *ie*) vzniklo přehláskou.

245. Oddíl pátý: *Kmen infinitivní končil se původně nosovkou (n, m), která je dosud patrna ve kmeni praesentním.*

Vzor: (za)čnu, (za)čti.

α) *Kmen praesentní:* (za)čno, (za)čne.

Přít. čas, oznam. způsob: *Rozkaz. způsob:* *Přech. přít. času:*

Jed. čís. 1. (za)čnu Jed. čís. 2. (za)čni (za)čna, (za)čnouc,

2. (za)čneš Množ. čís. 1. (za)čneme (za)čnouce.

3. (za)čne 2. (za)čňte

- Množ. čís. 1. (za)čneme
 2. (za)čnete
 3. (za)čnou.

β) *Kmen infinitivní*: (za)ča — (za)čí.

Infinitiv: (za)čítí.

Přech. min. času: (za)čav, (za)čavši, (za)čavše.

Příč. činné: (za)čal, (za)čala, (za)čalo, atd.

Příč. trpné: (za)čat, (za)čata, (za)čato, atd.

Kmen infinitivní končil se původně na nosovku: *čę, což v nejstarší češtině mělo střídnici ča, čá; na př. (za)čal, inf. (za)čáti. Zpětnou přehláskou (srov. §. 28.) změnilo se v 13. století a v ě, e (srov. počat — početí), á v ie, í (*začáti — začieti — začíti).

Jako máme počat — početí, tak bychom po zpětné přehláске čekali též počal — počeli, počat — početí. Až do 15. století se držely náležitě tvary přehlasované, ale později podle singularu ujal se i v plurálu základní tvar počat.

246. Právě jako čnu — (za)čítí časují se tnu — (roz)títi, žnu — (po)žítí. Ve tvarech od kmene praesentního časují se tak i slovesa nesložená tnu, žnu, ve tvarech odvozených od infinitivního kmene časují se tak obyčejně jen slovesa složená s předložkou (roz-títi, po-žítí). Slovesa tato mají totiž ve tvarech od kmene infinitivního již ode dávna *druhotvary* (analogií podle II. třídy): *infinitivní kmen* je též tnu (tnou); *infinitiv*: tnouti, *příč. čin.*: tnul, *příč. trp.*: tnut, *přech. min. času*: tnuv, tnuvši atd.

I tvary etymologické i tvary analogické vyskytují se již ve staré češtině, od století 15. a 16. rozmohly se analogické tam, kde by etymologické spůsobovaly dvojsmysl, na př. žíti trávu a žíti u rodičův.

Pnu — pnouti má inf. tvary vždy analogické. Jen ve složení s předložkami má někdy též tvary etymologické: na př.: bratr si zapal kabát (strčes. řal s měkkým p dává v novočeštině pal; srov. §. 44. pozn. 2. a §. 46. pozn. 2.).

Klnu — klíti nebo *klnouti*; mimo infinitiv *klíti* je též etymologický tvar *klat* (proklatý) v trp. přičestí.

Máme zde mimo tvary klnul, klnuv a pod. ještě zvláštní analogické tvary: *přít. čas.*: kleji, kleješ atd.; *rozkaz. spūs.*: klej, klejte; *přech. přít.*: kleje, klejíc, klejíce; *příč. čin.*: klel, klela, klelo; *příč. trp.*: klet, kleta, kletu; *přech. min.*: klev, klevši, klevše.

Poznámka. K infinitivu *klíti* přidělaly se podle *děti — děti* tvary praesentní (*klejí*). Jako bylo počal — počeli, tak bylo i klal — kleli, klav — klevši; zde ujal se tvar *kle* a rozšířily se na újmu tvarů s *kla* —.

Mnu — *mnouti* má v infinit. tvarech jen obyčejné tvary analogické (*mnul, mnuv, mnut*).

Jmu — *jmouti* má *jal* i *jinul, jav* i *jmuv, jat* i *jmut*; podobně i *zajnu* — *zajmouti*. Ale *sejmu* má *sejmouti* a *sňiti* (*sejmul* a *sňal, sejmov* a *sňav* a *pod.*), též *odejmu* — *odejmouti* a *odniti*. *Vezmu* má jen *vzítí* (*vzal, vzav, vzat*).

Žmu (*ždmu*) — *žmouti* (*ždmouti*) má infin. tvary analogické. V celku se ho však málo užívá; nahraňuje se opětovacím slovesem *žímati* (*ždímati*).

Poznámka. *Ždmu, ždmouti* a *pod.* jsou slovesa složená s předložkou: *ždmu* = *z-žmu* = *žžmu* = *ždmu*.

Dmu — *douti* a *dmouti*. (*Příč. čin.*: *dul* a *dmul, příč. trp.*: *dut* a *dmut, přech. min. času*: *duv* a *dmuv*).

Podle krytí — *kryji*, vyvinul se k infinitivu *douti* přít. čas *duji*. Nyní rozeznává jazyk dvě slovesa: *dmu* — *dmouti* a *duji* — *douti*.

Poznámka. *Douti* je starý, etymolog. infinitiv (stčes. *dúti*), jímž se liší toto sloveso od ostatních tohoto oddílu.

Sloveso *rozžhnu* (— *rožžhnu* — *rožnu*) z II. tř. má též tvary podle začítí: *rozžal, rozžav, rozžat*.

Připomenutí. Jiné tvary sloves tohoto oddílu mimo uvedené jsou buď dialektické, buď teprve v novější době vymyšlené.

247. Oddíl šestý: Kmen infinitivní je zavřen souhláskou *r, l*.

Vzor: *tru, třítí*.

α) Kmen *praesentní*: *tro-, tře-*.

<i>Přít. čas, oznam. způsob:</i>	<i>Rozkaz. způsob.</i>	<i>Přech. přít.</i>
Jed. čís. 1. <i>tru</i>	Jed. čís. 2. <i>tří</i>	<i>tra, trouc, trouce</i>
2. <i>třeš</i>	Množ. čís. 1. <i>třeme</i>	<i>Příč. trpné:</i>
3. <i>tře</i>	2. <i>třete</i>	<i>třen, -a, -o, atd.</i>
Množ. čís. 1. <i>třeme</i>		
2. <i>třete</i>		
3. <i>trou</i>		

β) Kmen *infinitivní*: *tře, tří* (= stčes. *třě, třie*).

Infinitiv: *třítí*.

Přech. min. času: *třev, třevši, třevše*.

Příč. čin. min. času: *třel, -a, -o, atd.*

Podobně se časují *dru* — *dřítí, mru* — *mřítí, vru* — *vřítí* (*zavru* — *zavřítí*), *vrú* — *vřítí* (*voda vře*), *stru* — *střítí* (*prostru* — *prostřítí*), *pru se* — *přítí se*.

Sloveso *mlíti* od *pradáva* se odchyľuje od ostatních sloves

tohoto oddílu ve tvarech praesentních. Infinitivní jsou: mlíti, mlet, mlet, mlev a pod. *Praesentní tvary* byly mel'u, mel'eš... mel'ú; nyní se ztratou měkkosti: melu, meleš... melou. *Roz. způsob:* mel, melte.

b) Kmeny otevřené.

248. Oddíl sedmý: *Kmen infinitivní končí se samohláskou.*

Vzor: *kryji — krýti.*

a) *Kmen praesentní kryjo, kryje.*

Přít. čas, oznam. způsob. Rozkaz. způsob. Přech. přít. času.

Jed. čís. 1. *kryji* Jed. čís. 2. *kryj kryje, kryjíc, kryjíce.*

2. *kryješ* Množ. čís. 1. *kryjme*

3. *kryje* 2. *kryjte*

Množ. čís. 1. *kryjeme*

2. *kryjete*

3. *kryjí*

β) *Kmen infinitivní kry.*

Infinitiv krýti.

Přech. min. času: kryv, kryvši, kryvše.

Příč. činné: kryl, kryla, krylo, atd.

Příč. trpné: kryt, kryta, kryto, atd.

Kmen praesentní tohoto oddílu liší se od praesentního kmene ostatních sloves I. třídy (srov. nes + o, e, a kry + jo, je). Časování je stejné, jen že po *j* nastala přehláska: nesu = kryju — kryji; *nesú (nesou) = kryjú (kryjou) — kryjí. Příčestí trpné má příponu *-t*.

249. Jako *kryji — krýti* časují se slovesa, jichž kmen infinitivní končí se samohláskou. Zejména to bývá samohláska *y, i, a, u, ě*.

1. Slovesa *myji — mýti, nyji — nýti, ryji — rýti, tyji — týti, vyji — výti**) časují se, právě jako *kryji — krýti*. *Býti* má jen tvary od kmene infinitivního.

2. Slovesa *biji — býti, hniji — hníti, liji — líti, piji — píti, viji — víti**) se nyní také tak časují (dříve se poněkud odchýlovala).

K těmto slovesům přidružila se některá, která k nim původně nepatřila: *žiji — žíti* (pův. živu — žíti, srov. §. 243. pozn. 2.), *šiji — šíti* (pův. šivu — šíti, srov. tamtéž).

*) Pozor na význam! Pes vyje — dítě vije věnec.

Naopak od jiných sloves, která k nim původně patřila, zůstaly jen zbytky, od *čítí* (= -činouti, srov. odpo-činouti) máme *čítj* a *včítl*.

Poznámka 1. Vedle *zabiji*, *zabiješ* atd. jsou též tvary *zabím*, *zabíš* atd. vzniklé analogií (srov. zabítí — zabím, zabíš a honiti — honím, honíš).

Poznámka 2. O složených infinitivech viz §. 38. b.

3. Slovesa s infinitivním kmenem na *-a* jsou: *státi*, *dáti*.

Sloveso *stčes. státi* přešlo do II. třídy (stanouti); nynější *státi* je z pŕv. stojati (III. třídy). K I. třídě patří *státi se*; mimo infinitiv zůstalo z I. třídy *přič. čin.* stal, *-a*, *-o*, atd.; a *přech. min. času*: stav, stavši, stavše.

Sloveso *dáti* sem patří jen svými tvary, odvozenými od kmene infinitivního: *dáti*, *dal*, *dav*; *přič. trpné* je však *dán*, *-a*, *-o*, atd.

4. Sloveso *plovu* — *plouti* (I. třída, 3. oddíl) přešlo do tohoto oddílu, že k infinitivu *plouti* (plul, pluv) vznikly novotvary praesentní: *pluji*, *pluješ*, ... *pluji*; *rozkaz. spŕs.* *pluj*, *plujte*; *přech. přít.* *pluje*, *plujíc*, *plujíce*. Naopak ku *plovu* vznikl novotvar *plovati*, čímž sloveso přešlo do V. třídy. Ku *plovati* vznikl další novotvar *plovám*.

Co lze říci o *plouti*, má platnost i o *kovu* (*kuji*) — *kouti*, *blvu* (*blíji*) — *blíti* (stčes. *bl'vu* — *bl'úti*), *plvu* (*plíji*) — *plíti*, *plevu* (*pleji*) — *plíti*, *slovu* (*sluji*) — *slouti*, *snovu* (*snuji*) — *snouti*.

Slovesa *obouti*, *zouti* mají jen *obuji*, *zují*.

Sloveso *čouti* (*čítí*) má též jen *čuji* (*číji*). Vyskytují se ode dávna tvary s přehlasovaným *či* — i s nepřehlasovaným *ču* —.

Sloveso *dmu* — *douti* přešlo sem z 5. oddílu I. třídy (nyní *duji* — *douti*, proti *dmu* — *dmouti*; srov. §. 246.).

Z 5. oddílu I. třídy přešlo do tohoto oddílu *klíti*. Proti *klnu* — *klíti* je nyní *kleji* — *klíti* (I. tř.) a *klnu* — *klnouti* (II. tř.).

Poznámka. Sloveso *řvu* přešlo do V. třídy (řvátí).

5. Slovesa s infin. kmenem na *ě* jsou: *dáti*, *chvěti*, *pěti*, *duněti*, *spěti*.

Slovesa *chvěti* — *chvěji*, *pěti* — *pěji*, *spěti* — *spěji* časují se jako *krýti* — *krýji*.

U slovesa *díti* (= stčes. *dieti*) ve významu *praviti* stáhly se tvary: *děješ* — *dieš*, *díš*; *děje* — *die*, *dí*, atd. Ke tvarům *díš*, *dí* ... přidružil se analogický tvar: 1. os. jed. čís. *dím* (podle

vím, vš atd.); 3. os. množ. *dějí* málo se vyskytuje (nahrazuje se jinými slovesy). *Příč. čin.* děl, -a, -o, atd. Ostatních tvarů se neuzívá.

Složené *zdíti se* nahradilo se slovesem *zděti se*.

U slovesa *směti* máme tytéž změny; proto *praesens*: smím, smíš . . . smějí; *příč. čin.* směl.

Druhá třída.

250. Slovesa II. třídy mají v infinitivním kmeni příponu *-nu*, *-nou*, v praesentním *-no*, *-ne*.

Vzor: (z)*dvihnouti*.

α) *Kmen praesentní*: (z)*dvihno*. (z)*dvihne*.

Přít. čas, oznam. způsob. *Rozkaz. způsob.* *Přech. přít. času.*

Jed. čís. 1. (z)*dvihnu* Jed. čís. 2. (z)*dvihni* (z)*dvihna*, *-ouc*,

2. (z)*dvihneš* Množ. čís. 1. (z)*dvihněme* *-ouce*.

3. (z)*dvihne* 2. (z)*dvihněte*

Množ. čís. 1. (z)*dvihneme*

2. (z)*dvihnete*

3. (z)*dvihnou*

β) *Kmen infinitivní*: (z)*dvihnu*.

Infinitiv: (z)*dvihnouti*.

Přech. min. času (z)*dvihnuv*, *-vši*, *-vše*.

Příč. činné: (z)*dvihnul*, *-la*, *-lo*, atd.

Příč. trpné: (z)*dvihnut*, *-ta*, *-to*, atd.

251. Kořen sloves II. třídy končí se: a) souhláskou, na př. *zdvih-nouti*; b) samohláskou, na př. *mi-nouti*.

a) Slovesa, jichž kořen končí se souhláskou, přešla do této třídy z pravidla z třídy první. Mají také mimo uvedené tvary *druhotvary*, jako by patřila k I. třídě, totiž v *přech. min. času* (*zdvih*, *zdvihši*, *zdvihše*), *příč. činném* (*zdvihl*, *-la*, *-lo* atd.), a *příč. trpném* (*zdvížen*, *-na*, *-no* atd.).

b) Slovesa, jichž kořen se končí samohláskou, mají v *rozkaz. způsobu* tvary novější: *miň*, *miňme*, *miňte*.

Slovesa, jichž kořen se sice končil souhláskou, ale změnami hláskovými stal se otevřeným, nijak se neliší od těch, která se končí v kořeni samohláskou již od prvopočátku; na př. *hynouti* (= *hy(b)nouti*), *kynouti* (= *ky(v)nouti*) a *kynouti* (= *ky(ɥ)nouti*), *tonouti* (= *to(p)nouti*), atd.

Připomenutí. Vzpomenouti, zapomenouti časují se zcela pravidelně; tedy přič. činné: vzpomenul, zapomenul. Vedle těchto tvarů vyskytují se: vzpomněl, zapomněl podle III. třídy (sloveso muíti — muěl, pomnǎti — pomněl).

Poznámka. Přítomný čas sloves II. třídy má často význam budoucí: bodnu, seknu, sednu a j.

Třetí třída.

252. Ke III. třídě patří slovesa, jichž infinitivní kmen má příponu -ě: um + ě-ti, trp + ě-ti.

Oddíl první. *Infinitivní ě jest též ve kmeni praesentním.*

Vzor: *uměti.*

α) Kmen praesentní: umějo, uměje.

<i>Přít. čas, oznam. způsob.</i>	<i>Rozkaz. způsob.</i>	<i>Přech. přít. času</i>
Jed. čís. 1. umím	Jed. čís. 2. uměj	uměje, -ějí, -ějíce.
2. umíš	Množ. čís. 1. umějme	
3. umí	2. umějte	

Množ. čís. 1. umíme
2. umíte
3. umějí.

β) Kmen infinitivní: umě.

Infinitiv: uměti.

Přech. min. času: uměv, -vši, -vše.

Přič. činné: uměl, -la, -lo.

Přič. trpné: uměn, -na, -no.

Připomenutí. Praesentní kmen *uměje* nejlépe poznáváme v rozkaz. způsobu: *uměj*. Oznamovací způsob časoval se kdysi jako u slovesa *krýti*: uměju, *uměješ, umějú; tvary *uměješ, *uměje . . . stáhly se v umíš (umíš), umie (umí) a k těmto staženým tvarům přidružil se novotvar 1. os. jed. čís. umiem (umím) podle viem (vím), vieš (víš) atd., 3. os. množ. čís. umějú — umějí zůstala.

253. Jako *uměti* časují se: *celeti, duřeti, haněti, hověti, hrděti, hrzeti, osiřeti, spiletí, úpěti, večereti, želeti*, a j. v.

Jak patrně, změnilo se *ě* po *ř, l, z, s* v *e*.

Po *č, ž, š, j* v nejstarší češtině místo *ě* bylo *a* (*bujati*), které se přehlasovalo někdy zpětnou přehláskou v *ě* (*e*). Tyto přehlasované tvary v češtině ovládly a vesměs zavládlo *e* místo *a* (dialekticky *a* místo *e*); i máme: *bujeti*.

Sloveso *mdlíti* má dlouhou samohlásku v infinitivě (= mdlieti); tak i *tlíti*.

Podobně sloveso *míti* (= mieti); toto sloveso sem patří tvary infinitivní (míti, měl, měv, měu, srov. jmění), dále rozkaz. způsobem měj, mějte.

Poznámka. Sloveso *odoleti* přešlo do V. třídy (odolati).

254. Oddíl druhý. *Infinitivní ě není v kmeni praesentním; kmen praesentní se končí na i.*

Vzor: *trpěti*.

a) *Kmen praesentní: trpí.*

<i>Přít. čas, oznam. způsob.</i>	<i>Rozkaz. způsob.</i>	<i>Přech. přít. času.</i>
Jed. čís. 1. <i>trpím</i>	Jed. čís. 2. <i>trp</i>	<i>trpě, trpíc, trpíce.</i>
2. <i>trpíš</i>	Množ. čís. 1. <i>trpme</i>	
3. <i>trpí.</i>	2. <i>trpte.</i>	
Množ. čís. 1. <i>trpíme</i>		
2. <i>trpíte</i>		
3. <i>trpí.</i>		

β) *Kmen infinitivní: trpě.*

Infinitiv: trpěti.

Přech. min. času: trpěv, -vši, -vše.

Přič. činné: trpěl, -la, -lo, atd.

Přič. trpné: trpěn, -na, -no, atd.

Připomenutí. Slovesa 2. oddílu rozeznávají se od sloves 1. oddílu nejlépe v rozkaz. způsobu; srov. *uměj — trp, umějte — trpte*. Mimo rozkaz. způsob liší se oba oddíly v 3. os. množ. čís. oznam. spūs. (*umějí — trpí*) a v přech. přít. času (*uměje — trpě*).

255. Jako *trpěti* časují se slovesa: *hleděti, hořeti, letěti, mrzeti, seděti, styděti, veleti, vězeti, viděti, viseti*. Za *ě* máme namnoze *e*.

Některá slovesa mají v infinitivě *i* (= ie) místo *ě*: *bděti, dšěti, chtěti (též chtěti), mněti, přěti (zapřěti), rděti se, stkvěti se, čpěti, zřěti*.

Po *č, ž, š, j* bylo *a* místo *ě*; *a* se zpětně přehlasovalo a máme nyní *e*: *běžeti, blešěti (přv. blšěti), břečeti, držeti, ječeti, kričeti, lešěti (přv. lšěti — lšěti), ležeti, mlčeti, slyšeti, zvučeti*.

Poznámka. Zachovaly se nepřehlasované tvary *držán, slyšán* a pod. vedle *držen, slyšen* atd.

Jako bylo *držati, kričati*, tak bylo též *stojati, bojati*; v těchto slovesech nastalo stažení *o* v *a* dříve, než mohlo se *a* přehlasovati. Máme tedy *státi, báti*. Časování; stojím, stojíš, . . . stojíte, stojí jest pravidelné. Rozkaz. způsob: *boj se, bojte se, ale*

stůj, stáňte, leč nastojte! Kmen infinitivní jest *stá-, bá-* (*státi, stál, stání*).

Rozkaz. způsob slovesa viděti: *vidě, viděte* má význam cito-slovný. Ve významu imperativním užívá se tvarů *viz, vizme, vizte*, tvořených podle *věz, vězme, vězte*.

Po skupině souhlásek zachován jest starý tvar rozkaz. způsobu: *bdi — bděte, mni — mněte, zři — zřete*.

Slovesa 2. oddílu přecházejí často do 1. oddílu, což někde připouští též jazyk spisovný: *nálezejí, záležejí, příležejí, závidějí, příslušejí, rdějí se, znějí*.

Poznámka. Umíš, umí atd. vzniklo ze stčes. *umieš, umie*... a toto stažením z původního *uměješ, uměje* atd. *Trpíš, trpí, trpíme trpíte* je však prastaré. V sing. 1. os. bylo *uměju — trpju*; za *uměju* již byl rozšířen tvar analogický *umiem*, když *trpju* se přehlasovalo v *trpi* a teprv toto bylo vytlačeno ok. r. 1400. analogickým tvarem *trpím* (když se již říkalo: *umím*). Bylo tedy ve staré češtině (13. stol.) *umiem*, ale nikdy *trpiem*. V 3. os. množ. čís. byly tvary: *umějú* (= *umějí*) a *trpá* (= *trpie — trpí*). Jako *trpju, trpíš*... bylo též *vizu, vidíš*..., *lecu, letíš*... a j. podobná.

256. *Dodatek.* Slovesa *chtíti* a *spáti*.

Chtíti má infinitivní kmen *chtě*, s prodlouženou samohláskou **chtie* = *chtí*: *chtíti, chtěv, chtěl, chtěn*.

V tvarech praesentních odchyluje se od ostatních sloves 2. oddílu III. třídy.

Oznam. způsob.

Rozkaz. způsob.

Přech. přít. času.

Jed. čís. 1. *chci*

Jed. čís. 1. *chtěj*

chtě, chtíc, >chtíce

2. *chceš*

Množ. čís. 1. *chtějme*

(*chtěje, chtějíc,*

3. *chce*

2. *chtějte*

chtějíce).

Množ. čís. 1. *chceme*

2. *chcete*

3. *chtí (chtějí)*.

Poznámka. V oznam. způsobu byla 1. os. jed. čís. stčes. *vizu, lecu* a podobně i „*chcu*.“ U viděti, letěti a pod. byly však další tvary: *vidíš, letíš*... atd., sloveso *chtíti* mělo však většinu tvarův od téhož kmene, jako 1. os. jed. čís. Proto: *chcu, chceš*... *chcete*; 3. os. množ. čís. *chtí* je podle „*trpí*“, *chtějí* podle „*umějí*“. Rozkaz. způsob je podle vzoru „*uměti*“, přech. přít. času podle „*uměti*“ nebo podle „*trpěti*.“

257. *Spáti* má praesentní tvary podle vzoru „*trpěti*“: *spím, spíš*... *spí*; rozkaz. způsob: *spi — spěte*; přech. přít. času: *spě, spíc, spíce*. Tvary infinitivní má podle V. třídy: *spáti, spav* (-*vší, -vše*), *spal* (-*la, -lo* atd.), *spán* (*uspán, -na, -no* atd.). Užívá se též supina: *spat*.

Čtvrtá třída.

258. Ke IV. třídě patří slovesa, která mají v infinitivním i praesentním kmeni příponu *-i*.

Vzor: *číniti*.

Kmen praesentní i infinitivní: čini.

Přít. čas, oznam. způsob. Rozkaz. způsob. Přech. přít. času.

Jed. čís. 1. činím Jed. čís. 2. čih čině, činíc, činíce.

2. činíš Množ. čís. 1. činíme

3. činí 2. čihťe.

Množ. čís. 1. činíme

2. činíte

3. činí

Přič. činné.

činěn, *-na, -no*, atd.

Infinitiv: činiti.

Přech. min. času: činiv, -vši, -vše.

Příčestí činné: činil, -la, -lo.

259. Jako *číniti* časují se všechna slovesa, která se v infinitivu končí na *-iti*, jako: hoditi, choditi, děsiti, pustiti, raziti, vařiti, a j. v.

V přítomném čase oznamovací i rozkazovací způsob časoval se vždy a časuje se dosud jako ve III. třídě 2. oddíl sloves (vzor: *trpěti*). Vše, co jsme tam řekli, má platnost i zde. (Jed. čís. 1. os. zněla stčes. čihu, chozu, toču, vrácu; množ. čís. 3. os. čihná — činie, chodá — chodie, vrátá — vrátie; rozkaz. způsob: čih — čihťe, ale blázní — blázněte, vysvětlí — vysvětlete a pod.). V příčestí trpném byl rozdíl. U vzoru *trpěti* tvoří se od kmene infinitivního: *trpě + n*, *vidě + n*, ve IV. třídě od kmene na *-je*: *chod-je + n* = chozen, *svět-je + n* = svěcen, *pust-je + n* = puščen = puščen = puštěn (srov. §. 49.), *tup-je + n* = tupen, *nos-je + n* = nošen, *voz-je + n* = vozen. Místo očekávaného *z, c*, máme však *z* pravidla *d, t* působením většiny tvarův: *cíděn* (podle *cíditi*), *pečetěn* (podle *pečetiti*). *Spasiti* má *spasen* (podle I. třídy, viz §. 241. pozn. na konci).

Jednoslabičné imperativy krátké kmenovou samohlásku: *brá-niti* — *braň*, *souditi* — *sud'*, *svítiti* — *svět'* (*posvítiti* — *posvět'*). Někteřá slovesa přecházejí do III. třídy: *musiti* — *museti*, *bydliti* — *bydleti*, *mysliti* — *mysleti* a j. v.

Pátá třída.

260. Třída tato obsahuje slovesa, jejichžto kmeny infinitivní utvořeny jsou příponou *-a*: *děl + a-ti*. Kmen praesentní různě se tvoří a podle něho dělí se třída ve čtyři oddělení.

261. Oddíl první: *Kmenotvorné -a podržují též kmeny praesentní:* děl + a-ji (3. os. množ. čís.). Před kmenotvorným -a jest buď tvrdá, buď měkká souhláska. Kde jest měkká, tam nastala přehláska; na př. dělati a sázati — sázěti — sázeti; dělají a sázají — sázějí — sázejí. I rozdělil se první oddíl na dvě menší oddělení: na oddělení kmenů tvrdých a kmenů měkkých.

a) *Oddělení kmenů tvrdých.*

262. Vzor: dělati.

α) *Kmen praesentní:* děl-aje.

Přít. čas, oznam. způsob. Rozkaz. způsob. Přech. přít. času.

Jedn. čís. 1. dělám Jed. čís. 2. dělej dělaje, -ajíc, -ajice.

2. děláš Množ. čís. 1. dělejme

3. dělá 2. dělejte.

Množ. čís. 1. děláme

2. děláte

3. dělají.

β) *Kmen infinitivní:* děla.

Infinitiv: dělati.

Přech. min. času: dělav, -avši, -avše.

Příč. činné: dělal, -ala, -alo, atd.

Příč. trpné: dělán, -ána, -áno, atd.

Jako dělati časuje se: běhati, bodati, hledati, čekati, bráhati, sedávati; zvláště sluší připomenouti: nechati a znáti.

Sloveso *klamati* přešlo do oddílu druhého V. třídy; *hráti* (hrám, hráš atd.) často do oddílu čtvrtého. O slovese *spáti* viz §. 257.

Poznámka. *dělaješ..., *dělajete stáhlo se v děláš... děláte, tak že staročeské časování bylo: dělaju, děláš... děláte, dělajú. Ke tvarům děláš... děláte vznikl novotvar *dělám* analogií k dám, dáš... dáte; dělajú = novočes. dělají. Přechodník přít. času má tvary zachované, ovšem nyní přehlasované (stčes. dělaja, dělajúci, dělajúce), podobně imperativ (stčes. dělaj, dělajte). — Infinitivní kmen děla je v náležitých tvarech patrný; v příč. trp. je zdloužený á: dělán; ale dělaný.

b) *Oddělení kmenů měkkých.*

263. Vzor: sázeti.

α) *Kmen praesentní:* sážeje.

Přít. čas, oznam. způsob. Rozkaz. způsob. Přech. přít. času.

Jed. čís. 1. sázím Jed. čís. 2. sázej sážeje, -ejíc, -ejice.

2. sázíš Množ. čís. 1. sázejme

3. sází 2. sázejte.

- Množ. čís. 1. sázíme
2. sázíte
3. sázejí.

β) *Kmen infinitivní: sáze.*

Infinitiv: sázeti.

Přech. min. času: sázev, -evši, -evše.

Příč. činné: sázel, -ela, -elo, atd.

Příč. trpné: sázen, -ena, -eno, atd.

Jak patrně, liší se toto časování od předešlého tím, že se *a* přehlasovalo v *ě*, *e* (dělati — sázeti — sázeti), *á* v *ie*, *í* (děláš — sázíš, sázíš).

264. Následkem přehlásky splynulo časování sloves tohoto oddělení s časováním sloves III. třídy 1. oddílu (vzor: uměti). Slovesa V. třídy liší se od sloves III. třídy hlavně tím, že mívají význam iterativní (opětovací srov. §. 222.), že mívají dlužení tvarné (srov. 37.) a dlouhou kmenovou samohlásku vyjma slovesa: stavěti, věšeti, mizeti, klaněti se (ale ukláněti), vraceti, váletí, voněti.

I časují se podle *sázeti* slovesa, jako: *po-bíjeti, pobízeti, probouzeti, sháněti, házeti, scházeti, káceti, kráčetí, pokoušeti, míjeti, smýšletí, snásetí, popíjeti, vyprávěti, pouštěti, popouzeti, vyrážeti, stříletí* a j. pod.

265. Oddíl druhý: Slovesa mají kmen infinitivní utvořený příponou *-a*, kmen praesentní příponou *-je*: *tes + a-ti, tes + je-š* = *tešeš*.

Vzor: *tesati*.

α) *Kmen praesentní: tešo, teše* (= *tes + jo, je*).

Přít. čas, oznam. způsob. Rozkaz. způsob. Přech. přít. času.

Jed. čís. 1. teši Jed. čís. 2. teš teše, tešíc, tešíce.

2. tešeš Množ. čís. 1. tešme

3. teše 2. tešte.

- Množ. čís. 1. tešeme
2. tešete
3. teší.

β) *Kmen infinitivní: tesa.*

Infinitiv: tesati.

Přech. min. času: tesav, -avši, -avše.

Příč. činné: tesal, -ala, -alo, atd.

Příč. trpné: tesán, -ána, -áno, atd.

266. Jako *teši* — *tesati* časují se slovesa, jako: stůni — stonati, oři — orati, žebři — žebrati, maži — mazati, hryži — hryzati, káži — kázati, klouži — klouzati, líži — lízati, táži se — tázati se, češi — česati, kluši — klusati, kyši — kysati, páši — pásati, pši — psati (*kmen praes. pše, km. inf. psa*), dýši — dýchati, páši — páchati, pláči — plakati, a j. v. Zvláště sluší uvést: *lži* (lidové — *lžu*) — *lháti*.

Slovesa s kořenem zakončeným *retnici* (*p, b, v, m*) měla tuto souhlásku měkkou: *hýbeš, dupeš, kýveš, lámeš*; měkkost *retnic* časem zanikla, a proto mají tato slovesa v 1. os. jed. čís. a v 3. os. množ. čís. koncovky bez přehlásky (časují se v *praesent. tvarech*, jako *nesu, zebu*); na př. *hýbu, hýbeš ... hýbou*. V rozkaz. způsobě ráda přecházejí do 1. oddílu: *dlab a dlabej, hrab a hra-bej, hýbej, lam a lámej*, atd.

Všechna slovesa oddílu tohoto (vyjma *kázati, tázati se, vázati, psati*) časujeme též podle vzoru „*dělati*“, hlavně v rozkaz. způsobu a přech. přít. času. Infinitivní tvary jsou v obou oddílech stejné.

Slovesa na *-dati* (*hlodati*), *-tati* (*řehtati*), *-skati* (*tleskati*) skoro výhradně časujeme podle „*dělati*“.

Změny souhlásek před *-j* jsou známy; srov. §. 46.

267. Oddíl třetí: *Kmen infinitivní má příponu -a, kmen praesentní přípony -o, -e: br + á-ti, ber + e-š.*

Vzor: *bráti*.

α) Kmen praesentní: bero, bere.

Přít. čas, oznam. způsob. Rozkaz. způsob. Přech. přít. času.

Jed. čís. 1. *beru* Jed. čís. 2. *beř berá, berouc, berouce.*

2. *běřeš* Množ. čís. 1. *beřme*

3. *běře* 2. *beřte.*

Množ. čís. 1. *běřeme*

2. *běřete*

3. *berou.*

β) Kmen infinitivní: bra.

Infinitiv: bráti.

Přech. min. času: brav, -avši, -avše.

Příč. činné: bral, -ala, -alo, atd.

Příč. trpné: brádn, -ána, -áno atd.

268. Jako *beru* — *bráti* časují se: *deru* — *dráti*, *ženu* (= **henu*) — *hnáti*, *peru* — *práti*, *štvu* — *štváti*, *zovu* — *zváti* a pod.

Třeba si všimnouti rozdílu stupně ve kmenech: *beru* — *brátí*, *zovu* — *zvátí*, *ženu* — *hnátí*, a pod. Podle *zvátí* je praesens často *zvu* (zvl. po předložkách: nazvu, pozvu) vedle *zovu*. Podobně podle *řvátí* praesens *řvu* (místo řvu).

Poslu — *poslati* má v praesentním kmeni přípony *-jo*, *-je* (místo *-o*, *-e*), jen že bývalá měkkost jeví se jen v *š*, v *l'* zanikla.

Tkátí, *ždátí* přešla do 1. oddílu (tkám, ždám), *ssátí* do 7. oddílu I. třídy (ssaji podle kryji).

Sloveso *cpu* — *cpátí* přešlo do tohoto oddílu z oddílu prvního. Též z druhého oddílu *dlabati*, *hýbati*, *lámati*, *klamati* a j. (kořen jest ukončen retnicí) mohla by se do něho nyní počítati.

Složené infinitivy trojslabičné nedlouží kmenové samohlásky: *cpátí* — *vyepati*, *hnátí* — *vyhnati*, *zvátí* — *pozvati*, *brátí* — *sebrati*.

Poznámka. Ve tvarech, jako jsou: *bereš*, *bere*, *ber*, *berme* jest *r* místo *ř* analogií podle většiny tvarův. Ostatně může se též užívati starších tvarů: *běřeš*, *béře* atd.

269. Oddíl čtvrtý. *Kmen infinitivní má příponu -ja, kmen praesentní přípony -jo, -je:* *la + ja-ti* — *lāti*, *la + je-š*.

Vzor: *lāti*.

α) *Kmen praesentní:* *lajo*, *laje*.

Přít. čas, oznam. způsob. Rozkaz. způsob. Přech. přít. času.

Jed. čís. 1. *laji* Jed. čís. 2. *laj* *laje*, *lajíc*, *lajíce*.

2. *lajěš* Množ. čís. 1. *lajmě*

3. *laje* 2. *lajte*.

Množ. čís. 1. *lajeme*

2. *lajete*

3. *lají*.

β) *Kmen infinitivní:* *laja* = *lá*.

Infinitiv: *lāti*.

Přech. min. času: *láv*, *lávši*, *lávše*.

Přič. činné: *lál*, *lála*, *lálo*, atd.

Přič. trpné: *lán*, *lána*, *láno*, atd.

270. Jako *laji* — *lāti* (= **lajati*) časují se též *kaji* se — *kāti* (= **kajati*) se, *plaji* — *plāti* (= **plajati*), *vlaji* — *vlāti* (= **vlanjati*), *zvaji* — *zvāti*, *směji* — *smāti* (= **smějati*) se, *hřeji* — *hřāti* (= **hřejati*), *okřeji* — *okřāti* (= **okřejati*), *přeji* — *přāti* (= *přijati*), *věji* — *vāti* (= **vějati*).

Někdy se *á* přehlasovalo v *ie*, *í*: *ději* (oději), *naději* se, *poději* se — *díti* (= **dějati* — **ďati* — *dieti* — *díti*), *seji* — *síti* (= **sějati*), *zeji* — *zíti* (= **zejati*).

Poznámka. Jako máme *díti*, *síti*, tak bychom čekali též *hřítí*, *okřítí* a pod. (zpětná přehláska srov. §. 28.). V skutku takové tvary (ovšem v staročeské podobě: *hřietí*, *okřietí*) v češtině byly ve 13. a 14. století; ale *í* (*ie*) nahrazeno bylo *á* analogií podle tvarů, ve kterých se *á* nepřehlasovalo (srov. stěes. *hřál*, *hřála*, *hřálo* — *hřieli*, *hřály*, *hřála*). *Okřítí* vedle *okřáti* udrželo se dosud; podobně *nadáti se* vedle *nadíti se*.

Síti má přič. trpné *set*, osíti — oset nebo *osen* (osení).

Díti má přič. činné: děl, děla, dělo atd. podle *díti* ze 7. oddílu I. třídy, viz 249. ř. Složené *zdáti se* časuje se^a podle „*dáti*“.

Šestá třída.

271. *Kmen infinitivní má příponu -ova, kmen praesentní příponu -ujo, -uje; na př. mil + ova-ti, mil + uje-š.*

Vzor: *milovati*.

α) *Kmen praesentní: miluju, miluje.*

Přít. čas, oznam. způsob. Rozkaz. způsob. Přech. min. času.

Jed. čís. 1. miluji	Jed. čís. 2. miluj	miluje, -ujíc, -ujíce.
2. miluješ	Množ. čís. 1. milujme	
3. miluje	2. milujte.	

Množ. čís. 1. milujeme
2. milujete
3. milují.

β) *Kmen infinitivní: milova.*

Infinitiv: milovati.

Přech. min. času: milovav, -vši, -vše.

Přič. činné: miloval, -la, lo atd.

Přič. trpné: milován, -ána, -áno, atd.

Tak časujeme slovesa na *-ovati*: odsuzovati, kralovati, opřevati, kupovati a pod.

Změny hláskové jsou známy.

B) Časování sloves bezpříznakých, s praesentním kmenem souhláskovým.

272. Slovesa tato liší se od předešlých jen ve tvarech praesentních. V tvarech infinitivních náleží každé z nich do některé z uvedených tříd.

I. třída: jísti, dáti, býti.

a) *Jísti* má kmen *jad* — přehlas. **jěd* — *jed*; s prodlouženou samohláskou *jád* — přehlas. *jied* — *jid*.

α) *Præsentní kmen*: *jíd*, *jed*.

Přít. čas, oznam. způsob: *Rozkaz. způsob*: *Přech. přít. času*:
 Jed. čís. 1. *jím* Jed. čís. 2. *jez* *jeda, jedouc, jedouce*.
 2. *jíš* Množ. čís. 1. *jezme*
 3. *jí* 2. *jezte*.

Množ. čís. 1. *jíme*
 2. *jíte*
 3. *jedí*.

β) *Kmen infinitivní*: *jíd*, *jed*.

Infinitiv: *jísti*.

Přech. min. času: *jed*, *jedši*, *jedše*.

Příč. činné: *jedl*, *-la*, *-lo*, atd.

Příč. trpné: *jeden*, *-na*, *-no*, atd.

Tak časují se i složená slovesa: *zajísti*, *najísti se*, *snísti* (= *sn-jísti*; *snědl* = *sn-jedl*) atd.

Poznámka. Tvary infinitivními náleží *jísti* do 2. oddílu I. třídy (srov. *vésti*, *předu* — *přísti* a pod.) Ve 3. os. množ. čís. je kmen *jed-* dosud patrný; *jím*, *jíme* = **jied-m*, **jied-me*; *jíš*, *jí*, *jíte* jsou tvary analogické podle kmenů samohláskových (*umíš* — *umíš*, *umie* — *umí*, *umiete* — *umíte*); Podobně má analogické tvary přech. přít. času (srov. *veda*, *vedouc*, *vedouce*). *Rozkaz. způsob* má zvláštní příponu *j*; *jez* = *jed-j*.

273. b) *Dáti* má kmen *praesentní* *dad*, *infinitivní* *da*. Svým *infinitivním kmenem* náleží do 7. oddílu I. třídy (vzor „*krýti*“): *dáti*, *dav* (*davši*, *davše*), *dal* (*-la*, *-lo*, atd.), *dán* (*dána*, *dáno*).

Kmen praesentní: *dad*.

Přít. čas, oznam. způsob: *Rozkaz. způsob*: *Přech. přít. času*:
 Jed. čís. 1. *dám* Jed. čís. 2. *dej* *dada, dadouc, dadouce*.
 2. *dáš* Množ. čís. 1. *dejme*
 3. *dá* 2. *dejte*.

Množ. čís. 1. *dáme*
 2. *dáte*
 3. *dají*.

Poznámka. *Infinitivní tvary* slovesa *dáti* se shodují se *střídnými tvary* vzoru „*volati*.“ Proto má „*volám*“ (za starší „*volaju*“) 1. os. jed. čís. podle „*dám*“; „*a naopak*“ „*dáš*“, *dá*, *dáte*, *dají*“; *rozkaz. způsob*: „*dej*, *dejte*“ jsou tvary tvořené analogií podle vzoru „*volati*.“ *Přechodník* *dada* jest podle „*veda*“ (srov. „*jeda*“).

274. c) Sloveso *býti* a složené: *dobýti*, *nabýti*, *ubýti**) a pod. má v časování tři kmeny: *jes*, *budo-* (*bude-*), *by*.

*) O psaní složených *infinitivů* *dobýti*, *nabýti* a pod. viz §. 38.

Infinitivní kmen je *by*, jím hlásí se sloveso do 7. oddílu I. třídy (vzor „krýti“): *býti*, *byv* (-vši, -vše), *byl* (-la, -lo atd.), *byt* (-ta, -to atd.).

Kmen *budo* (*bude*) náleží do 2. oddílu I. třídy (jako „vedu“). Přít. čas *budu* a přech. *buda* (-ouc, -ouce) mají význam budoucí. Rozkaz. spůsob je *buď* — *buďte*.

Kmen *jes* je praesentní.

Přít. čas, oznam. spůsob :

Přech. přít. času :

Jed. čís. 1. jsem (= jes-m)

jsa, jsouc, jsouce.

2. jsi

3. jest

Množ. čís. 1. jsme

2. jste

3. jsou.

Poznámka. Mimo tvar *jsou* zachoval kmen *jes* nejlépe původní tvary; přechodník přít. jest již podle vzoru „nésti“.

Místo *jest* užívá se kratšího tvaru *je* (podle „nese“); záporné jest: **ne-je* = **nie* = **ní* (a podle *nejsem* místo **ní* je *není*).

Mimo dosavadní tvary slovesné měla stará čeština u všech sloves ještě imperfektum a aorist. Z aoristů zůstal zbytek u slovesa *býti*: *bych*, *bys*, *by*, *bychom*, *byste*, *by*. Tyto tvary mají význam optativní a kondicionální.

275. III. třída: věděti.

Věděti má infinitivní kmen *vědě*, jímž patří do III. třídy: *věděti*, *vědév* (-vši, -vše), *věděl* (-la, -lo, atd.), *věděn* (-na, -no, atd.).

Kmen praesentní jest *věd* nebo s dlouhou samohláskou **vied* = *víd*. Časování tvarů praesentních je totéž jako u slovesa „jísti“.

276. Dodatek. Sloveso míti.

Míti má infinitivní kmen *mě* nebo s dlouhou samohláskou **mie* = *mí*. Tímto kmenem patří do III. třídy: *míti*, *měv* (-vši, -vše), *měl* (-la, -lo atd.), *měn* (srov. jmění). Rozkaz. spůsob: *měj* — *mějme*, *mějte* (podle „uměti“).

Přít. čas, oznam. spůsob má však od dávna časování sloves bezpříznakých; nyní se jeho časování shoduje se vzorem „volati“: *mám*, *máš* . . . *mají*; *přech. přít. maje*, *máje*, *májce*.

Ano vyskytuje se podle „volati“ tvořené *příč. činné* v řeči pěstěné: *tu mal! tu mala!*

Slovesa kusá.

277. Jsou to ustrnulé tvary, zbytky sloves, kterých se nyní neužívá ve všech tvarech.

Prý = praví — praj — prej. Ze správného *prej* vzniklo chybné *prý*, jež však se ustálilo v řeči spisovné.

Vece = 3. os. jed. čís. od *veceti*, stčes. *vecati* (srov. od-*vetiti*).

Vari (*vari s cesty* = *jdi s cesty*) jest imperativ slovesa „*varu*“ (srov. *varovati*).

C) Částice.

O příslovcích.

278. *Příslovce* (*adverbia*) jsou slůvka, označující čas, místo, způsob, míru nebo příčinu děje vyjádřeného slovesem. Náleží tedy ke slovesu a slovesem vyjádřený pojem jest jimi určitěji vymezen. Jde nám jednak o jejich význam, jednak o jejich tvar a původ.

I. O významu příslovcí.

279. a) *Příslovce místa* jsou:

1. *tázací* (a *vztažná*): kde? odkud? kudy? kam?
2. *ukazovací*: zde, tu, tam, onde, jinde, někde, nikde, všude, kdesi; vnitř, vně, doma, venku, nahoře, dole, vzadu, napřed, atd. — odtud, odjinud, odnikud, zvenku, shůry, atd. — tudy, onady, někudy, dolem, horem, atd. — sem, tam, onam, jinam, nikam, kamkoli, doma, nahoru, dolů atd.

b) *Příslovce času* jsou:

1. *tázací* (a *vztažná*): kdy? odkud? jak dlouho? dokud?
2. *ukazovací*: nyní, včera, tehdy, někdy, druhy, již, hned, brzy; atd. — od včera, odtud; — vždy, pořád; — teprve, dosud, dotavad atd.

c) *Příslovce způsobu* jsou:

1. *tázací* (a *vztažná*): jak? kterak?
2. *ukazovací*: tak, jinak, nějak, jaksi, nznak, naopak; — ba, sotva, skoro, snad, ovšem, ano, aspoň; — vysoko, nízko, rychle, lehce, krásně, hezky, kvapem, pěšky, po dobrém atd.

d) *Příslovce míry* jsou:

1. *tázací* (a *vztažná*): jak velice? jak mnoho? kolikrát?
 2. *ukazovací*: mnoho, málo, tlustě, tence, nadlouze, nad míru, dosti, atd. — jednou, dvakrát, několikrát atd.
- e) *Příslovce příčiny* jsou:
1. *tázací*: proč? čím?
 2. *ukazovací*: proto, protože, tím.

II. O tvaru a původu příslovcí.

280. *Příslovce* jsou:

- a) *prvotná* (jsou jednoslabičná bez určité koncovky): ba, ni, ně, ne, -li;
- b) *odvozená*.
Odvozená se odvozují:
1. Od *jmen podstatných*; příslovce jsou buď prostě *ustrnulé* pády, nebo jsou to pády po předložkách;
- a) *genitiv*: včera; bez pochyby, do pola, odpolou, svrchu, z paměti, dosti (= do syti), zejtra, zítra (= za jitra, z jitra), do kořán atd.
- β) *dativ*: domů, dolů, k vůli, ku podivu;
- γ) *akkusativ*: ven, trochu, věru, drobet; na ruby, nadmíru, napořád, nazbyt, naspěch, včas, vůkol (= v okol), vůbec (= v obec), letos (= leto-s; s = zastaralé zájmeno významu: tento), dnes, vesměs, nazpaměť (z paměti, od čehož odvozeno na-zpaměť);
- δ) *lokál*: vně, dole, venku, loni, vnitř; nahore, potmě, povrchu, pohromadě; naschvál (s chválu, od něhož odvozeno naschvál[e]), atd.
- ε) *instrumentál*: celkem, honem, kolem, mimochodem: *instr. plur.* (srov. hady, sudy): mlčky, pěšky.
2. Od *jmen přídavných* (*neurčitých* rodu středního):
- a) *genitiv*: do naha, z čista jasna, bez mála, z hluboka, znova, ztěžka, docela, zkrátka, atd.
- β) *dativ*: po pansku, po česku, po tichu, atd.
- γ) *akkusativ*: blízko, daleko, sucho, mokro, na levo, na modro, v levo, atd.
- δ) *lokál*: krásně, sladce, dobře, na mále, v nově, pohotově, namnoze, nadlouze; někdy užívá se i tvarů určitých: po dobrém, po zlém.
- ε) *instrumentál*: málem, mnohem; *instr. plur.*: hezky, česky, pansky a pod.

3. Od *číslovek*: teprv (= te-prv, ten první); jenom (= je(d)nom), jen (= je(de)n), jednak, jednou; po první, po druhé; teprve; jedno-duše, dvojnásob(uě), po jednom, po dvou; dvakrát(e) a pod.

4. Od *zájmen*: všude, všade, zde (= s + de, s zastaralé zá-jmeno), tudy, onudy, tam, sem (tamo, semo), jak, tak; proč (= pro č[e]), proto atd.; čím, tím, před tím, potom, přece (= před se), zase, pozdě, ano (= a ono); atd.

5. Od *sloves* a to od *přechodníků*; chtě nechtě, samochtě, takofka; od *imperativů*: arci (= a rci), chtěj nechtěj; od *příčestí* na -mo: letmo, padmo, kolmo, mimo, sečmo, darmo; podle těchto příslovcí vznikla i analogická: koňmo, čtvermo a pod.

III. O stupňování příslovcí.*)

281. a) Příslovce odvozená od jmen přídavných stupňují se jako jména přídavná.

Má-li *komparativ* přídavného jména příponu *-ějš*, má *komparativ* příslovcí příponu *-ěji*: krásně — krásněji, moudře — moudřeji, divoce — divočeji, panský — panštěji, atd.

Souhlásky mění se jako v *komparativě* přídavných jmen (r — ř, k — č, h — ž, ch — š, sk — šť).

Ale tato přípona *ěji* jest u příslovcí rozšířenější než u přídavných jmen přípona *-ějš*. Máme: tence — tenčeji (srov. tenčí), hezky — hezčeji (srov. hezčí), chudě — chuději (srov. chudší) a pod. Ovšem rozšířila se tak hojně až v době nové.

b) Některá příslovce, jichž základní jména přídavná mají v *komparativu* příponu *-jš*, mají příponu *je*: vzadu — záze (srov. zazší), hustě — houště (srov. hustší), draze — dráže (srov. dražší).

Jako u přídavných jmen (srov. 176.), tak u příslovcí pojí se přípona *-je* přímo ke kořenu, kde v *positivě* je přípona *-ko*, *-no* (*-ně*): blízko — blíže, daleko — dále, hluboko — hloubě, vysoko — výše, široko — šíře, nízko — níže, snadno — snáze, posledně — posléze.

Někdy se koncové *e* odsouvá; na př. výš, hloub, snáz a pod.

c) *Nepravidelně* se stupňují: dobře — lépe, zle — hůře, mnoho — více, málo — méně, dlouho — déle, brzy — dříve.

d) *Superlativ* tvoří se předponou *nej-* před *komparativem*: nejkrásněji, nejdivočeji, nejsnáze, nejšíře, nejlépe, nejméně a pod.

*) Srov. §. 174. poznámka pod čarou.

O předložkách.

I. O významu a rozdělování předložek.

282. a) Předložky jsou částice, jež se pojí ke jménům (zájmenům, číslovkám), jichž poměr k ostatním částem věty určitěji označují, než by se mohlo státi prostým pádem.

Pravé předložky pojí se s kosými pády jmen a pší se odloučeně od svého jména.

a) *Předložky řídí jen jeden pád:*

genitiv: bez, dle (podle, vedle), do, krom (kromě), od (ode), u, z (ze), kol (kolem, okolo, vůkol), kraj, prostřed, strany, daleko (nedaleko), blízko, vně, vnitř, níže, výše, atd.

dativ: k (ke, ku), proti (proti v), k vůli, vstříc;

akkusativ: mimo, ob, pro, přes (přese), skrz (skrže);

lokál: při.

b) *Předložky řídí dva pády (podle rozdílu otázek):*

akkusativ a lokál: na, o, v (ve);

akkusativ a instrumentál: mezi, nad (nade), pod (pode), před (přede).

c) *Předložky řídí tři pády:*

akkusativ, dativ a lokál: po;

akkusativ, genitiv a instrumentál: s (se), za.

Předložky tyto řídí akkusativ na otázku *kam?* lokál a instrumentál na otázku *kde?*

O vokalisování předložek viz 24.; *ke* užívá se před souhláskami vůbec, *ku* před retnými.

K uvedeným předložkám patřilo druhdy též *vz* (*vze*); ale předložky této užívá se nyní jen v některých ustrnulých tvarech (v příslovcích) a píše se dohromady se svým jménem: *vz-hůru* zvýši (= *vz-výši*) a *pod*.

Předložka *vz* z odlučitelné stala se neodlučitelnou.

b) Některých předložek užíváme též jako příslovci: *mimo* tebe a šel *mimo*; *naproti* otci a stojí *naproti*; podobné jsou: *kromě*, *vně*, *vedle*, *dříve*, *prostřed*, *okolo* a j. v.

c) Některé z těchto příslovečných předložek jsou se slovesem neodlučitelně spojeny (skládají s ním složeninu): *pamatovati*, *padělati*, *patisknouti*, *pobratí*, *potisknouti*, *probratí*, *odejítí* atd.

d) Analogií podle sloves spojujeme předložky ve významu příslovečném i se jmény: *při tobě* — *příkrytí* a *příkrov*. Další analogií pak: *při domě* — *přidomí*, *za mořem* — *zámoří* atd.

Ve významu příslovečném nepojí se předložky s pádem kosým, ale jsou částí složeniny; jsou zároveň se jménem nerozlučitelně spojeny.

e) Některé předložky vyskytují se jen ve složení: *pa* — paměť, patisk, patvor (srov. potvora, potisknouti); *pra* — pranárod, praděd, prastarý (srov. pro-národ); *roz* — rozkaz, rozum, rozmanitý; *sou* — soused, souhlas, soustava; *vy* — výbor, výklad; *vz* viz nahoře.

Jak z uvedeného vysvítá, jsou některé předložky zároveň příslovci; skoro všech předložek lze užívatí ve významu příslovcí, ale většina v tomto významu ztrácí svou samostatnost, pojí se nerozlučně se slovesem, čímž bledne jejich význam; na př. srov. jíti kolem a obejítí. Vznikají složeniny, které mají pak i obdobné složeniny jmenné.

Pravá předložka pojí se s kosým pádem jména a jest *odlučitelná* (separabilis).

Všecky jiné předložky jsou *nepravé*; ve složení (ať již slovesném nebo jmenném) jsou předložky *neodlučitelné* (inseparabiles).

Poznámka. V živé mluvě jsou i pravé předložky jednoslabičné, vyjma *dle* a *krom*, neodlučitelné, neboť splývají se svým jménem v celek s jediným hlavním slovním přízvukem (srov. §. 19.). Vyslovují stejně: „nahoru“ a „na horu“, „okolo“ a „o kolo“, „potvoru“ a „po tvoru“; podobně: „pronárod“ a „pro národ“ i „pranárod“.

II. O původě předložek.

283. Předložky, jichž původ lze poznati, jsou ustrnulé tvary jmenné: místo, okolo, kolem, vůkol, blízko, mezi, dle (staré substantivum *dlé*). U jiných není původ patrný: po, nad, v, s, z, za atd. Soudíme podle původu prvních předložek, že i tyto jsou původem ustrnulé tvary jmenné.

O spojkách.

I. O významu a rozdělení spojek.

284. Spojky (coniunctiones) jsou částice, jež spojují a sečlánkují jednotlivá slova i věty v celek, označující i poměr jejich k sobě.

Spojky, které spojují souřadné členy (členy téže platnosti), slovou *souřadné*.

Spojky, které spojují člen podřaděný s nadřaděným (hlavní se závislým), slovou *podřadné*.

a) *Spojky souřadné* jsou:

1. *slučovací* (coniunctiones copulativae): a, i, též, ano i, ani, jak — tak, jednak — jednak, netoliko, — nejen ale i, než i, dílem —

dílem, již — již, tu — tu, brzy — brzy; předně, dále, pak, totiž, a sice, a pod.

2. *odporovací* (c. adversativae): a, ale, avšak, však, než, přece, anebo (aneb), nebo (neb), neb — neb, buď — buď, buď — anebo, či, čili a pod.

3. *příčinné* (c. causales) a *výsledné* (c. conclusivae): nebo, nebof, proto; pročez, tedy, podle toho atd.

b) *Spojky podřadné* jsou:

1. *místné* (c. locales): kde, kam, kudy, pokud, a pod.

2. *časové* (c. temporales): když, pokud, mezitím co, co, až, dříve než, jak jen, jakmile, sotva že, leda a pod.

3. *příčinné* (c. causales): protože, poněvadž, ježto;

4. *spůsobové* (c. modales): jako, jak, kolik, podle toho jak, kolikrát atd.

5. *účelné* (c. finales): aby, by, ať, nechať;

6. *připouštěcí* (c. concessivae): ač, ačkoli, jakkoliv, byť, třebaš i, atd.

7. *podmiňovací* (c. conditionales): -li, kdyby, jestliže a pod.

8. *srovnávací* (c. comparativae): jak, jakoby atd.

II. O původě spojek.

285. Spojky a, i, či, -li, -bo jsou původu neznámého. Ostatní spojky jsou ustrnulé tvary:

a) *zájmené*: že (= ježe, zájmeno 3. os. střed. rodu), ač (= a če), ježto, však (srov. všaký), ano (= a ono);

b) *přísluvečné*: kam, kudy, kolikráte a pod.

c) *složené s předložkami*: proto, dokud, poněvadž;

d) *složené s příklonným -že (ž)*: protože, když, než; složené s *koli* (-v): ačkoliv, jakkoliv;

e) *spřežkové*: jest-li-že, nech-ať, buďto a pod.

Citoslovce.

286. Citoslovce (interiectiones) jsou částice, jimiž místo pojmuův vyjadřujeme pocity, hnutí mysli (radost, bolest, strach, posměch, povzbuzování, dojem zvukový a pod.); na př. hej, hejsa, ach, ouvé, hu, aj, ajaj, oho, hop, pst, hahaha, pif — paf — puf, bác, frrr.

Citoslovce jsou často ustrnulá slova (obyčejně spřežky): nuže, nazdar, zdařbůh, běda, hle (= hled), vid' (vidte), nastojte, vzhůru, přísambůh, na' (nate), atd.

O b s a h.

§§	Strany	§§.	Strany
Předmluva	1—III.	30.—32. O stahování	16—17
1—2. Úvedení	1—2	33.—34. O stupňování	17—18
Část první.			
3.—53. Hláskosloví	3—25	35.—37. Dloužení	18—19
4.—20. A) O hláskové stránce jazyka vůbec	3—13	38.—39. Krácení	19—20
4.—5. I. <i>O hláskách</i>	3—10	40. Menší změny samohlásek	20—21
6. 1. Rozdělení hlásek dle jich vzniku	3—7	41.—44. <i>Změny souhlásek</i>	21—25
7.—8. a) O samohláskách	4—5	42.—44. 1. Změny souhlásek před samohláskami	21—22
9.—10. b) O souhláskách	4—6	45.—53. 2. Změny souhlásek sousedstvím souhlásek	22—24
11. Kdy se píše <i>y, ý</i> po obo- jetných souhláskách	7	45. a) Spodoba jasných a te- mných	22
12. 2. Rozdělení hlásek dle sluchového dojmu	8	46. b) Změny souhlásek před <i>j</i> 47.—51. c) Změny souhlásek před jinými souhláskami	21—23 23—24
13. 3. Rozdělení hlásek podle úkonu	8	52. 3. Vsouvání souhlásek	24
14. 4. Rozdělení hlásek podle trvání	8—9	53. 4. Střídání souhlásek	25
15. O některých samohláskách starobulharských	9—10	Část druhá.	
16. II. <i>O slabikách</i>	10—12	54.—82. Kmenosloví	26—38
17. 1. O dělení slabik	10—11	57. Koncovky kmenů jmen- ných	29—30
18. 2. O míře (kvantitě)	11—12	58.—76. Dáležitější přípony jmen	30—36
19. 3. O přízvuku	12	77.—79. Kmeny slovesné	36—37
20. III. <i>O pravopise</i>	12—13	78. Kmen infinitivní	36—37
21.—23. B) O proměnách stránky hláskové	13—25	79. Kmen praesentní	37
22.—25. O blahozvuku	14	80.—82. Skládání slov	37—38
26.—40. I. <i>Změny samohlásek</i>	14—21	Část třetí.	
26.—28. Přehlasování	14—16	83.—286. Tvarosloví	39—135
27. 1. postupné	15	84.—220. A) Ohýbání jmen — skloňování	40—95
28. 2. zpětné	15—16	84. I. O pádech jmen	40
29. Jiné změny staročeských samohlásek v novočeské	16	85. II. O čísle jmen	40—41
		86. III. O rodě jmen	41

§§	Strany
87. IV. O tvaru jmen	41—42
88. V. O způsobech skloňování	42
89.—183. <i>O jméně podstatném</i>	42—69
89.—92. 1. O významě podstatných jmen	42—43
93. II. O čísle podstatných jmen	43—44
94.—95. III. O rodě podstatných jmen	44
96. IV. O skloňování podstatných jmen	44—45
97.—98. Sklonění jmen mužských kmene na -o	45—46
99.—100. Sklonění jmen mužských kmene na -jo	46—47
101. Poznámky ke sklonění mužských kmenů na -o, -jo	47—48
102.—112. O jednotlivých pádech mužských kmenů na -o, -jo	48—52
113. Sklonění jmen mužských kmene na -ijo	52
114. O podstatných jménech kmene na -u	52
115. Sklonění jmen ženských kmene na -a	53
116.—117. Sklonění jmen ženských kmene na -ja	53—54
118. Poznámky ke sklonění ženských kmenů na -a, -ja	54—55
119.—123. O jednotlivých pádech ženských kmenů na -a, -ja	55—56
124.—125. Sklonění jmen ženských kmene na -ija	56—57
126.—128. Sklonění jmen kmene na -i	57—58
129. Poznámky ke sklonění ženských kmenů na -i	58
130.—132. O jednotlivých pádech sklonění ženských kmenů na -i	58
133. Sklonění jmen ženských kmene na -ú	58—59

§§	Strany
134. Sklonění ženských jmen kmene na -r	59
135.—136. Sklonění jmen středních kmene na -o	59—60
137. Sklonění jmen středních kmene na -jo	60
138. Poznámky ke sklonění středních kmenů na -o, -jo	60
139.—142. O jednotlivých pádech středních kmenů na -o, -jo	61
143. Sklonění středních kmenů na -ijo	62
144. Sklonění kmenů na -n	62
145.—146. Poznámky ke sklonění kmenů na -n	62—64
147.—150. Sklonění středních kmenů na -nt	64—65
151. O zvláštnostech ve skloňování podstatných jmen	65—66
152.—153. Zbytky dvojného čísla ve sklonění jmen	65—66
154.—161. Skloňování cizích	67—68
162. O cizích jménech složených	69
163.—179. <i>O jméně přídavném</i>	69—70
164.—173. I. Skloňování jmen přídavných	69—74
164.—168. 1. Sklonění přídavných neurčitých	69—71
169.—173. 2. Sklonění příd. jm. určitých	72—74
174.—179. II. Stupňování jmen přídavných	74—76
180.—198. <i>O zájmeně</i>	76—85
181.—183. 1. Zájmena osobná	77—79
184.—187. 2. Zájmena přisvojovací	79—81
188.—191. 3. Zájmena ukazovací	81—83
192.—193. 4. Zájmena tázací	83
194.—195. 5. Zájmena vztažná	83—84
196. 6. Zájmena neurčitá	84—85
197. 7. Zájmena adjektivná	85
198. 8. Zájmena souvztažná	85
199.—220. <i>O říslovkách</i>	86—96

§§	Strany
200. A) Číslovky určité . . .	86—44
201.—205. 1. O číslovkách základních	86—89
206.—208. 2. O číslovkách řadových	89—91
209.—212. 3. O číslovkách druhových	91—92
213.—215. 4. O číslovkách násobných	92—93
216. 5. O číslovkách substantivních	93
217.—218. 6. O číslovkách zlomečných	93—94
219.—220. B) Číslovky neurčité	94—95
221.—277. B) Ohýbání sloves	
— časování	95—130
221. I. O významě sloves	95—98
222. II. O kolikosti sloves	98—100
223.—227. III. O vztazích sloves	100—103
227.—230. IV. O tvoření tvarů slovesných prostých	103
231. a) Základní kmen neurč. způsobu	104
232. b) Tvary odvozené od kmene neurč. způsobu	105
233. c) Základní kmen přítom. času	105—106
234.—237. d) Tvary odvozené od kmene přítom. času	106—107
238. Dodatek: tvary bych, bys, atd.	108
239. O časování	108
240.—271. A. Časování sloves příznakových	109—127
240.—249. První třída:	109—118

§§	Strany
241. Oddíl první	109—111
242. " druhý	111—112
243. " třetí	112
244. " čtvrtý	112—113
245.—246. Oddíl pátý	113—115
247. Oddíl šestý	115—116
248.—249. Oddíl sedmý	116—118
250.—251. Druhá třída	118—119
252.—257. Třetí třída:	119—121
252.—253. Oddíl první	119—120
254.—257. " druhý	120—121
258.—259. Čtvrtá třída	122
260.—270. Pátá třída:	122—127
261.—264. Oddíl první	123—124
265.—266. " druhý	124—125
267.—268. " třetí	125—126
269.—270. " čtvrtý	126—127
271. Šestá třída	127
272.—276. B. Časování sloves bezpříznakových	127—129
277. Slovesa kusá	130
278.—286. C) Částice	130—135
278.—281. O příslovcích	130—132
279. I. O významu příslovcí	130—131
280. II. O tvaru a původu příslovcí	131—132
281. III. O stupňování příslovcí	132
282.—283. O předložkách	133—134
282. I. O významu a rozdělování předložek	133—134
283. II. O původě předložek	134
284.—285. O spojkách	134—135
284. O významu a rozdělení spojek	134—135
285. O původě spojek	135
286. Číslovce	135